

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛИСЕНКО ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 342.5:342.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ**

081 Право

08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Я. О. Лисенко

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор
Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна

Київ - 2025

АНОТАЦІЯ

Лисенко Я. О. Теоретико-правове дослідження забезпечення державної політики у сфері прав людини. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (Галузь знань: 08 Право). – Університет економіки та права «КРОК». Київ. 2025.

Дисертацію присвячено комплексному теоретико-правовому аналізу державної політики у сфері прав людини як цілісного соціально-правового феномену, що охоплює нормативну, інституційну та процедурно-практичну площини реалізації прав і свобод в умовах демократичної правової держави.

Актуальність теми дослідження зумовлена комплексом сучасних викликів, серед яких – триваюча збройна агресія проти України, систематичні порушення прав людини в умовах воєнного стану, особливо на тимчасово окупованих територіях, а також нагальна потреба у належному захисті прав як військовослужбовців, так і цивільного населення. Додатковими чинниками виступають необхідність гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу, підвищення ефективності діяльності державних органів та вдосконалення механізмів міжінституційної координації у сфері забезпечення і захисту прав людини.

У дисертаційному дослідженні права людини розглядаються крізь призму поєднання природно-правового та позитивістського підходів. Такий інтегрований підхід дозволив продемонструвати, що права людини становлять гарантовані державою можливості особи, які мають природний і невід’ємний характер та водночас діють у межах чинного правового поля. Їхнє наповнення зумовлюється історико-культурним розвитком суспільства, міжнародно-правовими стандартами та положеннями національного законодавства, передусім конституційного.

На основі проведеного аналізу сформульовано авторське визначення поняття «державна політика у сфері прав людини», під яким доцільно розуміти цілісну, науково обґрунтовану та нормативно закріплену діяльність держави, що становить невід’ємну складову її загальної політики та спрямована на реалізацію, охорону й захист основоположних прав і свобод людини, закріплених у національних і міжнародних нормативно-правових актах.

Така політика охоплює всі рівні влади – від центральних органів до місцевого самоврядування – та передбачає створення умов для рівного доступу для кожного громадянина до реалізації гарантованих прав і свобод, незалежно від соціального, економічного чи культурного статусу, з урахуванням принципів верховенства права, недискримінації та поваги людської гідності.

Виокремлено та систематизовано основні підходи до класифікації, а також запропоновано авторське бачення поділу державної політики у сфері прав людини за сферою регулювання, рівнем ухвалення рішень, механізмом реалізації та часовими межами. Кожна з цих категорій характеризує окремий аспект організації й здійснення політики, дозволяючи чітко структурувати її зміст і визначити специфіку функціонування. Водночас така класифікація дає змогу не лише систематизувати державну політику у сфері прав людини, а й оцінити її комплексність, узгодженість і здатність адаптуватися до сучасних викликів.

Констатується, що основні принципи державної політики у сфері прав людини поділяються на загальні та спеціальні. Загальні принципи відображають фундаментальні засади функціонування правової держави та застосовуються в усіх напрямках державної діяльності, зокрема у сфері прав людини. Спеціальні принципи, своєю чергою, деталізують і конкретизують загальні, адаптуючи їх до особливостей досліджуваної сфери. У роботі підкреслюється, що дотримання цих принципів є передумовою довіри громадян до державної влади та ефективності політики у сфері прав людини.

У процесі дослідження окрему увагу приділено аналізу нормативно-правової бази, що становить фундамент державної політики у сфері прав людини в Україні. З’ясовано, що її основу формують акти як національного (зокрема

Конституція України), так і міжнародного характеру (зокрема Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод тощо).

Наголошено, що нормативне забезпечення державної політики у сфері прав людини не обмежується міжнародними договорами та Основним Законом. Важливу роль відіграють спеціальні національні нормативно-правові акти, які визначають сучасні напрями розвитку правозахисної політики. Серед них центральне місце посідає Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, а також План дій з її реалізації.

Зазначені документи окреслюють актуальні пріоритети держави у сфері забезпечення прав людини, зокрема інституційні механізми, розвиток партнерства з громадянським суспільством та гармонізацію національної політики із загальновизнаними міжнародними стандартами.

Особлива увага приділена аналізу діяльності ключових інституцій, які формують і реалізують державну політику у сфері прав людини.

Зазначається, що функціонування судової та правоохоронної системи має визначальний вплив на якість захисту прав і свобод людини. У роботі виявлено, що існують системні недоліки в їх діяльності, серед яких – затягування судових розглядів через надмірне навантаження на суддів, не достатнє кадрове забезпечення, корупційні ризики, нерівномірний розподіл справ, випадки перевищення повноважень, недотримання процесуальних гарантій, затримки з розглядом скарг, недостатнє інформувань громадян про їх права. Звернено увагу, що низький рівень довіри громадян є не лише наслідком зазначених проблем, а й чинником, який перешкоджає ефективному функціонуванню судової системи.

Наголошується, що наявні проблеми суттєво ускладнюють ефективну реалізацію правозахисної політики та зумовлюють необхідність формування нової моделі правоохоронної діяльності, орієнтованої на партнерство із суспільством, прозорість, підзвітність і утвердження прав людини як базового критерію ефективності функціонування державних інституцій.

Окремо підкреслюється, що реформи Національної поліції України, прокуратури та органів досудового розслідування істотно вплинули на стан дотримання прав затриманих, свободи від катувань, а також права на захист і звернення до суду з метою поновлення порушених прав. У роботі зазначено, що впровадження нових стандартів поліцейської діяльності, орієнтованих на сервісний підхід і партнерство з громадою, сприяло підвищенню прозорості роботи правоохоронців, зростанню їх підзвітності та доступності для громадян.

Водночас підкреслено важливу роль інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації та правозахисних організацій у розвитку правосвідомості населення, підвищенні рівня правової культури та здійсненні громадського контролю за діяльністю органів влади. Зроблено висновок про необхідність законодавчого закріплення інституційної участі зазначених суб'єктів у процесі формування, реалізації та моніторингу державної політики у сфері прав людини.

Проаналізовано результати соціологічних опитувань та аналітичних звітів, які засвідчують тісний зв'язок між рівнем довіри громадян до судової влади та ефективністю реалізації державної політики у сфері прав людини. Встановлено, що зниження рівня довіри до судової системи зумовлює скорочення кількості звернень до суду, стимулює розвиток правового нігілізму та породжує запит на неправові методи вирішення конфліктів.

Підкреслено подвійну роль засобів масової інформації: з одного боку ЗМІ виступають інструментом громадського контролю та правопросвітництва, з іншого – можуть бути джерелом порушення прав, зокрема права на приватність чи недоторканість честі та гідності, ділової репутації.

Особливе місце у дослідженні відведено аналізу міжнародного досвіду формування та реалізації державної політики у сфері прав людини. На прикладі Німеччини, Польщі, Швеції та Канади окреслено ефективні моделі механізмів забезпечення державних політик, серед яких – децентралізація правозахисних повноважень, інститут омбудсменів із розширеними функціями, багаторівневі системи надання правової допомоги, а також національні стратегії захисту прав

із чіткими індикаторами оцінювання результативності. Отримані результати підтверджують необхідність адаптації цих практик у вітчизняне правове поле для підтвердження ефективності реалізації державної політики, зміцнення довіри громадян до державних інституцій і розвитку громадянського суспільства.

На підставі аналізу вищенаведених проблем та досліджених механізмів забезпечення прав людини, стало можливо виявити реальні проблеми функціонування державної політики у сфері прав людини та здійснити пошук шляхів їх розв'язання, що відображається у роботі.

Запропоновано розширити вплив громадянського суспільства на законотворчі процеси держави, що спростить спілкування громадян з органами державної влади та полегшить ухвалення рішень в інтересах громадян; продовжити реформувати судові та правоохоронні органи для забезпечення верховенства права; запропоновано розширити інститут омбудсмена в Україні до формування спеціалізованих правозахисних інститутів; продовжити розробляти Плани дій Національної стратегії у сфері прав людини на новий період, затвердити на національному рівні Проект Плану відновлення України.

Наголошено, що розроблення нового Плану дій у сфері прав людини має ґрунтуватися на принципах реалістичності, вимірюваності та адаптивності, забезпечуючи участь інститутів громадянського суспільства на всіх етапах його реалізації. Важливим напрямом визначено також підвищення рівня правової культури населення шляхом упровадження освітніх та інформаційно-комунікаційних програм, спрямованих на формування культури прав людини.

З огляду на це підкреслюється необхідність комплексного та міжвідомчого підходу до формування й реалізації державної політики у сфері прав людини. Такий підхід передбачає тісну взаємодію органів державної влади, судової та правоохоронної систем, а також активне залучення громадських інституцій. Це сприятиме утвердженню демократичних стандартів, забезпеченню рівності та недискримінації, підвищенню рівня довіри до державних інституцій і створенню передумов для сталого розвитку правової держави в Україні.

Запропоновані у дослідженні висновки та узагальнення формують теоретичну й практичну основу для вдосконалення підходів до розроблення та реалізації державної політики, спрямованої на ефективне гарантування й захист прав і свобод людини в Україні з урахуванням міжнародних стандартів і національних пріоритетів. Вони забезпечують цілісне теоретико-правове бачення ролі й місця державної політики у сфері прав людини в сучасній правовій системі України, визначають її концептуальні засади, принципи та напрями подальшої трансформації, що може слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень і практичних реформ у цій сфері.

Здійснено структурно-функціональний аналіз державної політики у сфері прав людини з урахуванням інституційного, нормативного та процедурного виміру, що дало змогу виокремити її специфіку в умовах трансформаційного розвитку національної правової системи.

У контексті забезпечення державної політики у сфері прав людини комплексно вивчено діяльність організацій та інституцій, які безпосередньо, щоденно в межах своєї компетенції впроваджують окремі елементи політики у сфері прав людини, досліджено їх вплив на формування державної політики у сфері прав людини в цілому.

Ключові слова: права людини, Конституція, державна політика, державна політика у сфері прав людини, верховенство права, суд, класифікація державної політики, принципи державної політики, механізми забезпечення прав людини, інституційний механізм, правові механізми реалізації державної політики, інститути громадянського суспільства, міжнародні стандарти прав людини.

ABSTRACT

Lysenko Y. O. Theoretical and Legal Study of Ensuring State Policy in the Field of Human Rights. – Qualification scientific work, manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law” (Field of Knowledge 08 Law). “KROK” University. Kyiv. 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical and legal examination of state policy in the field of human rights as an integral socio-legal phenomenon that encompasses the normative, institutional, and procedural-practical dimensions of the realization of human rights and freedoms within the framework of a democratic and rule-of-law state.

The relevance of the research topic is determined by a set of contemporary challenges, including the ongoing armed aggression against Ukraine, systematic violations of human rights under martial law – particularly in the temporarily occupied territories – as well as the urgent need to ensure adequate protection of the rights of both military personnel and the civilian population. Additional factors include the necessity to harmonize national legislation with the standards of the European Union, to enhance the effectiveness of state authorities, and to improve the mechanisms of inter-institutional coordination in the field of ensuring and protecting human rights.

In the dissertation, human rights are examined through the prism of an integrated combination of the natural law and positivist approaches. This integrative perspective makes it possible to demonstrate that human rights constitute state-guaranteed individual entitlements that possess an inherent and inalienable nature while simultaneously operating within the framework of the existing legal order. Their substantive content is shaped by the historical and cultural development of society, international legal standards, and the provisions of national legislation, primarily constitutional law.

Based on the conducted analysis, the author formulates a definition of the concept of “state policy in the field of human rights”, which should be understood as a coherent, scientifically grounded, and normatively consolidated activity of the state that constitutes an integral component of its overall policy and is aimed at the realization,

protection, and safeguarding of fundamental human rights and freedoms enshrined in national and international legal instruments.

Such a policy encompasses all levels of public authority – from central government bodies to local self-government – and provides for the creation of conditions ensuring equal access for every citizen to the exercise of guaranteed rights and freedoms, regardless of social, economic, or cultural status, while adhering to the principles of the rule of law, non-discrimination, and respect for human dignity.

The main approaches to the classification of state policy in the field of human rights have been identified and systematized, and the author's own vision of its division has been proposed according to the sphere of regulation, the level of decision-making, the mechanism of implementation, and the temporal framework. Each of these categories characterizes a specific aspect of the organization and functioning of state policy, allowing for a clear structuring of its content and the identification of its operational specifics. At the same time, such classification makes it possible not only to systematize state policy in the field of human rights but also to assess its comprehensiveness, coherence, and adaptability to contemporary challenges.

It is stated that the fundamental principles of state policy in the field of human rights are divided into general and specific ones. General principles reflect the fundamental foundations of the functioning of a rule-of-law state and are applied in all areas of public policy, including the sphere of human rights. Specific principles, in turn, elaborate and concretize the general ones, adapting them to the particularities of the studied domain. The research emphasizes that adherence to these principles is a prerequisite for ensuring citizens' trust in public authorities and for enhancing the effectiveness of human rights policy.

In the course of the research, particular attention is devoted to the analysis of the legal and regulatory framework that constitutes the foundation of state policy in the field of human rights in Ukraine. It has been established that this framework is based on both national legal acts (in particular, the Constitution of Ukraine) and international instruments (such as the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, among others).

It is emphasized that the normative framework of state policy in the field of human rights is not limited to international treaties and the Basic Law. A significant role is played by specialized national legal acts that define the current directions of human rights policy development. Among them, a central place is occupied by the National Human Rights Strategy, approved by the Decree of the President of Ukraine of 24 March 2021 No. 119/2021, as well as the Action Plan for its implementation.

These documents outline the state's current priorities in ensuring human rights, including institutional mechanisms, the development of partnerships with civil society, and the harmonization of national policy with widely recognized international standards.

Particular attention is paid to the analysis of the activities of key institutions that formulate and implement state policy in the field of human rights.

It is noted that the functioning of the judicial and law enforcement systems has a decisive impact on the quality of protection of human rights and freedoms. The study identifies systemic shortcomings in their operations, including prolonged court proceedings due to excessive workload on judges, insufficient staffing, corruption risks, uneven distribution of cases, instances of abuse of authority, violations of procedural guarantees, delays in handling complaints, and inadequate public information regarding citizens' rights. It is emphasized that the low level of public trust is not only a consequence of these problems but also a factor that hinders the effective functioning of the judicial system.

It is emphasized that the existing problems significantly complicate the effective implementation of human rights policy and necessitate the development of a new model of law enforcement activities, focused on partnership with society, transparency, accountability, and the affirmation of human rights as a fundamental criterion for the effectiveness of state institutions.

Special attention is drawn to the fact that reforms of the National Police of Ukraine, the Prosecutor's Office, and pre-trial investigation bodies have substantially influenced the protection of detainees' rights, freedom from torture, and the right to legal defense and access to the courts for the restoration of violated rights. The study notes that the introduction of new standards in police work, oriented towards a service-based

approach and community partnership, has contributed to greater transparency in law enforcement operations, increased accountability, and improved accessibility for citizens.

At the same time, the important role of civil society institutions, mass media, and human rights organizations is emphasized in fostering public legal awareness, enhancing the level of legal culture, and exercising public oversight over the activities of state authorities. The study concludes that the institutional participation of these actors in the process of formulating, implementing, and monitoring state policy in the field of human rights should be legislatively enshrined.

The results of sociological surveys and analytical reports have been analyzed, which attest to a close connection between the level of citizens' trust in the judiciary and the effectiveness of the implementation of state policy in the field of human rights. It has been established that a decline in trust toward the judicial system leads to a reduction in court appeals, fosters legal nihilism, and generates demand for extralegal methods of conflict resolution.

The dual role of mass media is highlighted: on the one hand, media serve as instruments of public oversight and legal education, while on the other hand, they can be sources of rights violations, including the right to privacy, honor, dignity, and business reputation.

Special attention in the research is given to the analysis of international experience in the formation and implementation of state human rights policy. Using Germany, Poland, Sweden, and Canada as examples, effective models of mechanisms for ensuring state policy are outlined, including the decentralization of human rights powers, the institution of ombudsmen with expanded functions, multi-level systems for providing legal assistance, and national human rights strategies with clear performance indicators. The results confirm the necessity of adapting these practices to the domestic legal framework to ensure the effectiveness of state policy implementation, strengthen citizens' trust in public institutions, and foster civil society development.

Based on the analysis of the above-mentioned problems and the studied mechanisms for ensuring human rights, it has become possible to identify the real issues in the functioning of state policy in the field of human rights and to seek ways to address them, as reflected in this work.

It is proposed to expand the influence of civil society on the legislative processes of the state, which will simplify citizens' interactions with state authorities and facilitate decision-making in the interests of the public; to continue reforming judicial and law enforcement bodies to ensure the rule of law; to expand the institution of the Ombudsman in Ukraine toward the establishment of specialized human rights institutions; to continue developing Action Plans of the National Human Rights Strategy for the new period and to approve at the national level the Draft Plan for the Restoration of Ukraine.

It is emphasized that the development of a new Action Plan in the field of human rights should be based on the principles of realism, measurability, and adaptability, ensuring the participation of civil society institutions at all stages of its implementation. An important direction is also identified as raising the level of legal culture among the population through the implementation of educational and information-communication programs aimed at fostering a human rights culture.

In this regard, the necessity of a comprehensive and inter-agency approach to the formation and implementation of state policy in the field of human rights is emphasized. Such an approach entails close interaction between state authorities, the judicial and law enforcement systems, as well as the active involvement of civil society institutions. This will contribute to the consolidation of democratic standards, the provision of equality and non-discrimination, the enhancement of trust in state institutions, and the creation of prerequisites for the sustainable development of the rule of law in Ukraine.

The conclusions and generalizations proposed in this study form a theoretical and practical basis for improving approaches to the development and implementation of state policy aimed at the effective guarantee and protection of human rights and freedoms in Ukraine, taking into account international standards and national priorities.

They provide a holistic theoretical and legal understanding of the role and place of state policy in the field of human rights within the contemporary legal system of Ukraine, define its conceptual foundations, principles, and directions for further transformation, which can serve as a basis for future scientific research and practical reforms in this area.

A structural and functional analysis of state policy in the sphere of human rights was conducted, taking into account its institutional, normative, and procedural dimensions, which made it possible to delineate its defining features within the context of the transformational development of the national legal system.

Within the framework of ensuring state policy in the sphere of human rights, the activities of organizations and institutions that directly and routinely, within the limits of their respective competences, implement individual components of human rights policy were examined comprehensively, and their influence on the overall formation of state human rights policy was assessed.

Keywords: human rights, Constitution, state policy, state policy in the field of human rights, rule of law, court, classification of state policy, principles of state policy, mechanisms for ensuring human rights, institutional mechanism, legal mechanisms for the implementation of state policy, civil society institutions, international human rights standards.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових періодичних виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз:

1. Лисенко Я., Биков О. Вплив державної політики у сфері захисту прав людини на розвиток демократичної держави. *Legal Bulletin*. 2024. № 11. С. 16–22. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-11-A2> (0,78 друк. арк., внесок здобувача 50%).
2. Лисенко Я. Завдання державної політики у сфері прав людини, принципи її розбудови. *Національні інтереси України*. 2025. Т. 7. № 12. С. 636–646. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-7\(12\)-636-646](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-7(12)-636-646) (0,78 друк. арк.).
3. Лисенко Я. О. Стан державної політики у сфері прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 24–27. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/2> (0,80 друк. арк.).
4. Лисенко Я. О., Биков О. М. Завдання та роль суду у забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні. *Legal bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 58–64. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B6> (0,89 друк. арк., внесок здобувача 50%).
5. Лисенко Я. О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні. *Наука і правоохорона*. 2024. Т. 3-4. № 65-66. С. 22–30. URL: [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).2](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).2) (0,86 друк. арк.).
6. Лисенко Я. О. Роль ЗМІ у забезпеченні державної політики у сфері прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 5. № 86. С. 441–446. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.65> (0,77 друк. арк.).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Лисенко Я. О. Механізми забезпечення прав людини у демократичній державі. *Держава і суспільство: сучасні виклики та пошук рішень* : Зб. матеріалів III Всеукр. науково-теорет. конф. м. Київ, 16 трав. 2024 р. Київ. 2024. С. 492–496.
URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20863/1/Збірник_матеріалів_16_05_2024_III_Всеукраїнська_науково_теоретична.pdf#page=492
8. Лисенко Я.О., Биков О. Значення суду в забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку*: матеріали VI Міжнародної конференції. м. Київ. 2024. С. 215–217. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/5932>
9. Лисенко Я., Биков О. Вплив громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики у сфері прав людини в Україні. *Технології та суспільство: взаємодія, вплив, трансформація* : зб. наук. пр. з матеріалами IV Міжнар. наук. конференції. м. Чернігів. 20 черв. 2025 р. Чернігів. Україна. 2025. С. 105–109.
URL: <https://doi.org/10.62731/mcnd-20.06.2025.002>
10. Лисенко Я. Міжнародні підходи до формування державної політики у сфері прав людини та їх значення для України. *Scientific vector of various sphere' development: reality and future trends* : V International Scientific and Practical Conference, м. Vinnytsia. UKR – Vienna. AUT. 18 лип. 2025 р. 2025. С. 318–321. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.18.07.2025.033>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ	27
1.1. Сутність та концептуальні підходи до прав людини як основи державної політики.....	27
1.2. Роль державної політики у захисті та реалізації прав людини: загальнотеоретичний аналіз	45
1.3. Основні принципи та інструменти забезпечення прав людини в державній політиці.....	58
Висновки до Розділу 1	80
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: РОЛЬ СУДІВ, ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ЗМІ.....	83
2.1. Судова система як гарант забезпечення прав людини: теоретичні та практичні аспекти.....	83
2.2. Правоохоронні органи як елемент державної політики у сфері прав людини: виклики та перспективи.....	99
2.3. Вплив засобів масової інформації на формування громадської думки та контроль за реалізацією прав людини	120
Висновки до Розділу 2	136
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	138
3.1. Недоліки у діяльності судової системи та правоохоронних органів у сфері захисту прав людини	138
3.2. Роль громадянського суспільства у моніторингу та вдосконаленні державної політики у сфері прав людини	157
3.3. Міжнародний досвід удосконалення механізмів захисту прав людини та можливості його імплементації в Україні.....	180
Висновки до Розділу 3	202
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ДБР – Державне бюро розслідувань

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба України

ДСНС – Державна служба з надзвичайних ситуацій

ЗМІ – Засоби масової інформації

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

МЗС – Міністерство закордонних справ

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НПД – Національний план дій

ОГС – Організація громадянського суспільства

ООН – Організація об'єднаних націй

РГ ООН – Робоча група з бізнесу та прав людини Організації об'єднаних націй

СБУ – Служба безпеки України

СПБО – Спільна політика безпеки та оборони ЄС

ЦСР ООН – Цілі сталого розвитку Організації об'єднаних націй

DIHR – The Danish Institute for Human Rights

NIM – Norges Institusjon for Menneskerettigheter

PIHRB – Polski Instytut Praw Człowieka i Biznesu

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення та захист прав і свобод людини є пріоритетним завданням демократичної, соціальної та правової держави. Це питання набуває особливої ваги в умовах триваючих реформаторських процесів, збройної агресії російської федерації проти України, постійних порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях, а також необхідності гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу (ЄС) та інституційного зміцнення системи захисту прав людини. Для забезпечення незворотності демократичного поступу важливим є не лише формальне закріплення прав і свобод у нормативно-правових актах, а й створення ефективної державної політики, спрямованої на їх реалізацію та захист.

Оцінка ефективності інституцій, уповноважених реалізовувати державну політику у сфері прав людини, зокрема Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів виконавчої влади, судової системи та інститутів громадянського суспільства, має ключове значення для вдосконалення механізмів правозахисту. Особливий інтерес становить досвід країн Європейського Союзу, де діють національні стратегії і плани дій з прав людини, розвинені моделі омбудсмена, системи правової освіти та залучення громадськості до формування державної політики.

Попри значний внесок науковців у вивчення проблематики прав і свобод людини, більшість досліджень зосереджується переважно на питаннях правових гарантій, механізмах судового чи міжнародного захисту, тоді як системне забезпечення державної політики у цій сфері залишається менш розробленим напрямом у сучасній українській правовій науці. Саме тому у даній роботі основну увагу приділено аналізу політичних і правових механізмів, інституційної взаємодії, факторів ефективності впровадження міжнародних стандартів прав людини у вітчизняну державну політику.

Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлювалися у працях таких вітчизняних науковців: М. Антонович, М. Балагура, Г. Бабенко, Г. Буга, Л. Весельська, О. Винник, С. Головатий, Р. Головенко, І. Гаврада, Л. Гончаренко, В. Гніденко, О. Дем'янюк, Е. Кадебська, М. Козюбра, В. Корольова, К. Кучерява, А. Кучук, О. Лаврук, Р. Луцький, Є. Мамедов, Н. Мороз, Ю. Мосенко, О. Музичук, Є. Назимко, А. Неділько, М. Новіцький, І. Паньонко, В. Пащенко, І. Пиріг, В. Рабінович, І. Риженко, П. Рудик, М. Семенишин, К. Семьоркіна, В. Скоморовський, О. Скрипнюк, Н. Степаненко, Ю. Турченко, Т. Француз-Яковець, М. Хлистік, Т. Шкуля, С. Чорна та інші. Їхні роботи охоплюють широке коло питань – від нормативно-правового регулювання прав людини до дослідження інституційної ефективності, доступу до правосуддя, діяльності судових і контрольних органів, а також участі громадянського суспільства у формуванні державної політики.

Серед зарубіжних дослідників, які аналізували проблематику реалізації прав людини та інституційного забезпечення відповідної державної політики, варто відзначити С. Арнстіна, Д. Бітема, Л. Пала, Е. Вентуру, С. Вейра, М. Вюнша, М. Віндфура, Л. Еміс, Л. Дж. Фрюера, Г. Гарта, Е. Карвалью, М. Кілановські, Г. Роу, А. Черваті, Р. Янгса та інших, які зробили вагомий внесок у розроблення теоретичних підходів до оцінювання ефективності державних правозахисних інституцій.

Значущість обраної теми обумовлена об'єктивною потребою у теоретичному осмисленні та практичному вдосконаленні механізмів формування й реалізації державної політики у сфері захисту прав людини. Проведене дослідження сприятиме виробленню системних пропозицій щодо підвищення ефективності правозахисної політики, забезпеченню виконання Україною міжнародних зобов'язань, а також зміцненню принципів демократії, верховенства права та законності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Вищого навчального

закладу «Університет економіки та права «КРОК»: «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0118U001384).

Результати дослідження мають безпосередній зв'язок із навчальною діяльністю юридичного факультету та можуть бути використані при підготовці й оновленні навчальних планів і програм, зокрема в дисциплінах конституційного права, теорії держави та права та суміжних курсах. Такий підхід забезпечує інтеграцію сучасних практик і положень Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, у навчальний процес, що дозволяє студентам здобувати знання на основі актуальних нормативних документів та реальних практик їх застосування.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення системних засад державної політики у сфері прав людини на національному рівні, аналіз міжнародного досвіду та виокремлення потенційних векторів її реалізації.

Дослідження охоплює не лише нормативно-правовий аспект, а й прикладні питання функціонування державних механізмів: діяльність судової та правоохоронної системи, роботу інституту омбудсмена, умови доступу до правосуддя та рівень правової свідомості громадян.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **наукові завдання**:

- проаналізувати теоретико-правові підходи до розуміння прав людини;
- розкрити поняття, структурні елементи та види державної політики у сфері прав людини;
- визначити ключові принципи формування та реалізації державної політики у сфері прав людини в умовах демократичної правової держави;
- визначити правове підґрунтя державної політики у сфері прав людини в Україні;

- проаналізувати системні недоліки у діяльності судових та правоохоронних органів;
- дослідити роль засобів масової інформації та громадських ініціатив у формуванні правосвідомості населення та здійсненні контролю за дотриманням прав людини;
- оцінити рівень довіри громадян до судової влади та його вплив на ефективність реалізації державної політики у сфері прав людини;
- проаналізувати міжнародний досвід захисту прав людини на прикладі окремих країн;
- визначити можливості адаптації міжнародних правозахисних моделей до українського законодавства та практики правозастосування;
- окреслити напрями вдосконалення державної політики у сфері прав людини в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в галузі забезпечення державної політики у сфері прав людини.

Предметом дослідження є питання нормативного забезпечення державної політики у сфері прав людини, її реальний стан та роль інституцій, діяльність яких найбільш наближена до практичної реалізації громадянами своїх прав.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних правових та міждисциплінарних методів дослідження, які дозволяють розкрити предмет дисертації і досягнути мети дослідження. Вибір методів визначається міждисциплінарним характером дослідження для перспективи розгляду національного та міжнародного правового досвіду, а також необхідністю глибокого аналізу правоохоронної й правової практики. Тому для вирішення поставлених завдань було використано наступні наукові методи дослідження:

- *діалектичний* – є основним філософським методом у загальному представленні аналізу змін у розумінні політики на державному рівні у сфері прав людини в динаміці розвитку суспільства. Ця процедура дозволила розкрити

природу державної політики як категорії та визначити її розвиток, кореляцію з правами людини (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2);

– за допомогою *методів аналізу, абстрагування та узагальнення* відбулось формулювання авторських висновків, узагальнення підходів науковців, норм законодавства та положень міжнародних документів у підрозділах 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.3. Зокрема, метод аналізу застосовувався для виявлення наявних проблем у правозахисних інституціях. Крім того, *метод логічного аналізу* застосовувався в усіх розділах дисертації;

– *системно-структурний метод* – для дослідження взаємодії елементів правового механізму реалізації політики держави у сфері прав людини, зокрема, у наступному: 2.1, 2.2. Цей підхід дозволив встановити функціональні зв'язки уряду з органами Уповноваженого України з прав людини, судовою системою, правоохоронною системою та визначити їх місце у формуванні та реалізації політики;

– *формально-юридичний метод* – при аналізі нормативно-правових актів, що регулюють державну політику у сфері прав людини: Конституції України, законів, міжнародних договорів, постанов Кабінету Міністрів України, а також стратегічних документів (розділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Зокрема, формально-юридичний аналіз дозволив дослідити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам;

– *порівняльно-правовий метод* – застосовувався протягом усього дослідження; зокрема у підрозділах 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1 та 3.3 і для виявлення загальних труднощів у конкретних органах та вивчення того, як питання прав людини було розглянуто на міжнародному рівні. Це допомогло виявити спільність та розбіжності в інституційних моделях, інструментах контролю, практиках залучення громадськості та оцінити потенціал їх використання в Україні;

– *історико-правовий метод* – використаний для дослідження еволюції ідеї прав людини та формування державної політики в цій сфері (підрозділ 1.1) та для дослідження етапів формування громадянського суспільства в Україні

(підрозділ 3.2). Метод дозволив простежити історичний шлях розвитку категорії «права людини» в європейській та українській традиції;

– *соціологічний метод* – хоча емпіричних опитувань не проводилось, дані соціологічних досліджень (рівень довіри до судів, оцінка правозахисних інституцій тощо) були залучені для підтвердження аргументів у підрозділах 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, що стосуються ефективності судової, правоохоронної системи та ЗМІ.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в дослідженні впливу суб'єктів державної політики у сфері прав людини на її забезпечення з огляду на затверджену 24 березня 2021 року Указом Президента 119/2021 «Національну стратегію у сфері прав людини» та інших нормативно-правових актів.

Результати дослідження відображено у таких теоретичних та практичних положеннях:

вперше:

– здійснено структурно-функціональний аналіз державної політики у сфері прав людини з урахуванням інституційного, нормативного та процедурного виміру, що дало змогу виокремити її специфіку в умовах трансформаційного розвитку національної правової системи;

– комплексно, в контексті забезпечення державної політики у сфері прав людини, вивчено діяльність організацій та інституцій, які безпосередньо, щоденно в межах своєї компетенції впроваджують окремі елементи політики у сфері прав людини, досліджено їх вплив на формування державної політики у сфері прав людини в цілому.

Удосконалено:

– підходи до класифікації та оцінки національних механізмів реалізації державної політики у сфері прав людини шляхом їх систематизації за критеріями інституційної спроможності, нормативного забезпечення, функціональної ефективності та відповідності міжнародним стандартам;

- підходи щодо більш чіткої та структурованої оцінки дієвості існуючих інструментів захисту прав людини та ідентифікації проблемних зон у національній системі;

- теоретико-методологічні засади аналізу державної політики у сфері прав людини через інтеграцію міждисциплінарного підходу, що поєднує юридичні, політико-правові та інституційні аспекти, з урахуванням сучасних викликів, зокрема збройного конфлікту, посилення цифрового впливу на реалізацію прав і свобод, а також потреби гармонізації з правом Європейського Союзу.

Подальшого розвитку набули положення щодо:

- обґрунтування ролі Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у контексті забезпечення системності й моніторингу державної політики;

- класифікацій недоліків у діяльності судової та правоохоронної систем з точки зору їх впливу на реалізацію прав людини;

- підходів до аналізу міжнародного досвіду у площині можливостей адаптації найкращих практик в українських реаліях;

- концепцій розширення функціоналу національних правозахисних інституцій через запровадження спеціалізованих омбудсменів;

- підходів до оцінювання ефективності державної політики у сфері прав людини через систему чітко визначених індикаторів та правозахисного моніторингу.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що висновки та пропозиції дисертації можуть бути використані у таких сферах:

- *правотворчості* – для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема з практикою Європейського суду з прав людини, а також у процесі розроблення та реалізації державних стратегій, національних планів дій і проведення інституційних реформ;

- *правозастосовчої діяльності* – запропоновані підходи до системного аналізу діяльності судової влади, правоохоронних органів, а також механізмів участі громадянського суспільства можуть бути використані при оцінці

ефективності правозахисної політики, впровадженні правозахисного моніторингу, удосконаленні процедур забезпечення доступу до правосуддя;

– *науково-дослідній* – для проведення досліджень щодо реалізації державної політики у сфері прав людини та оцінки ефективності національних механізмів захисту прав людини;

– *навчальній* – в освітньому процесі юридичних факультетів та інших закладів вищої освіти під час вивчення дисциплін з теорії держави та права, конституційного права, міжнародного права та прав людини, а також для підготовки підручників і навчально-методичних посібників, підготовці програм підвищення кваліфікації державних службовців, суддів, представників органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства;

– *практичній діяльності інститутів громадянського суспільства та державних органів* – результати дослідження також можуть бути корисними для діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Національної поліції України, НАБУ, СБУ, прокуратури, органів місцевої влади, громадських правозахисних організацій, ЗМІ – як інструмент аналітичної оцінки стану забезпечення прав людини та формування обґрунтованих рекомендацій для покращення ситуації у цій сфері.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження були підготовлені й оприлюднені на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, зокрема:

- III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Держава і суспільство: сучасні виклики та пошук рішень». Київський коледж КТГГ. м. Київ. 16 травень 2024 р.;
- VI Міжнародній науковій конференції «Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку»: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». м. Київ. 05 грудень 2024 р.;
- V Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific vector of various sphere development: reality and future trends». ГО «Європейська наукова

платформа» (Вінниця. Україна) ТОВ «International Centre Corporate Management» (Відень. Австрія). 18 липня 2025 р.;

- IV Міжнародній науковій конференції «Технології та суспільство: взаємодія, вплив, трансформація». м. Чернігів. 20 червня 2025 р.

Публікації. Результати дослідження, викладені у цій роботі та опрацьовані на окремих етапах дослідження, були представлені у десяти наукових працях. З них шість статей опубліковано у наукових періодичних виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз (дві з них виконані у співавторстві, при цьому автору належить 50% внеску). Крім того, чотири публікації засвідчують апробацію матеріалів дисертації шляхом представлення тез доповідей на наукових конференціях.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи є результатом самостійного наукового пошуку автора та обґрунтовані на основі проведеного комплексного дослідження, критичного аналізу джерел, узагальнення емпіричних даних і теоретичних напрацювань, а також власної інтерпретації здобутих результатів у контексті сучасного стану правозахисної політики.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, що включають по три підрозділи кожен, висновків, списку використаних джерел (241 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок друкованого тексту, з них основного тексту – 212 сторінок. Список використаних джерел складається з 241 найменувань та займає 33 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Сутність та концептуальні підходи до прав людини як основи державної політики

Права людини є загальнолюдськими цінностями, що становлять основу сучасного права та державної політики. Як правова категорія, права людини мають моральний, соціальний, політичний і правовий виміри, що робить їх ключовим елементом у визначенні відносин між державою, суспільством та особистістю.

Сучасна концепція прав людини має багатовікову історію, протягом якої формувалися базові ідеї, поняття та принципи, що забезпечують їхнє визнання та захист. Від природного права, заснованого на концепції невідчужуваних прав, які належать кожній людині, до міжнародних стандартів, закріплених у деклараціях, пактах і конвенціях, права людини розвивалися, стаючи більш універсальними та нормативно закріпленими.

Для визначення концепції «прав людини» необхідно враховувати їхню правову природу, основні характеристики, принципи та значення у правовій і соціальній системі. Веслі Ньюкомб Хофелд відомий як перший американський правовий теоретик, який детально аналізував правові категорії. Він досліджував взаємозв'язок «прав, обов'язків та бажань» і показував, як це розуміння може допомогти створити цілісну картину правової системи. Н. Хофелд стверджував, що «право» (right) завжди існує у парі з відповідним «обов'язком» (duty) [1, с. 5– 6], тобто якщо одна особа має право, інша має юридичний обов'язок діяти певним чином або утримуватися від дії щодо першої особи. Він підкреслював, що право не існує у вакуумі – воно завжди пов'язане з обов'язками інших, утворюючи систему взаємозалежних юридичних позицій [1, с. 6].

Проте таке визначення не є повним і не розкриває всієї суті поняття. На відміну від Хофелда Н., Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. та інші автори у

навчальному посібнику «Теорія держави та права» визначають право як «систему загальнозначущих, формально визначених правил, нормативно встановлених і забезпечених державою або іншим публічновладним суб'єктом, призначених для регулювання суспільних відносин та збалансування індивідуальних і суспільних інтересів» [2, с. 72]. На нашу думку, таке визначення відображає поєднання нормативістського та соціологічного підходів у праворозумінні.

Як зазначає Антонович М. М., існує багато підходів до тлумачення поняття «право», що підкреслює складність цієї проблеми та неможливість її однозначного вирішення [3, с. 9]. Це пояснюється багатогранністю права, яке охоплює юридичні, моральні, соціальні та політичні аспекти, а його зміст і значення змінюються залежно від історичного контексту, правової системи та методологічного підходу дослідника.

У сучасній юридичній літературі переважно застосовується визначення «право» як системи загальнозначущих, формально визначених правил, що регулюють суспільні відносини і забезпечують баланс між індивідуальними та суспільними інтересами. У такому розумінні право виступає інструментом забезпечення порядку і стабільності в суспільстві, включаючи механізми примусу та методи вирішення конфліктів.

Водночас у контексті прав людини поняття «право» набуває специфічного значення, що визначається взаємодією правових норм з інтересами та свободами особи, суспільства та держави. Визначення поняття «права людини» залежить від концепції, що використовується для його тлумачення. Різні підходи формують акценти в розумінні прав людини, відображаючи еволюцію правової думки та зміну соціальних і політичних умов.

Так, природно-правова концепція розглядає права людини як невід'ємні та невідчужувані, що належать кожному від народження. Розвиток даної концепції почався з часів Античності, коли філософи, зокрема Сократ, Платон і Арістотель, почали формулювати ідеї про природні права людини. Вони вважали, що існують універсальні закони, які не залежать від конкретних державних установ, і що кожна людина має природні права, які мають бути визнані й захищені.

Братасюк М. Г. зазначає, що філософи, зокрема Геракліт, вважали Логос космічним принципом, який пронизує як природні процеси, так і життя поліса [4, с. 167]. Відповідно, життя, яке підкорюється космічній справедливості (Логосу), повинно становити основу законів поліса. Логос, що має божественне походження, визначає не лише природу законів, але й їхнє походження, оскільки закони поліса також кореняться в божественному початку.

У цьому контексті природне право виступає джерелом прав людини, яке не залежить від волі правителів чи державних органів. Ця ідея отримала подальший розвиток у римському праві, де Цицерон стверджував, що «істинний закон» – це закон природи, доступний людському розуму й обов’язковий для всіх народів і держав. Він підкреслював, що цей закон є незмінним і не може бути скасований жодним урядом, оскільки його джерело – сама природа.

У середньовіччі концепція природного права набула релігійного тлумачення завдяки працям Фоми Аквінського, який пов’язував природне право з божественним законом. Він стверджував, що людські закони повинні відповідати природному закону, інакше вони не можуть вважатися справжніми законами. Таким чином, права людини розглядалися як даровані Богом, невід’ємні і такі, що не можуть бути відібрані владою. Такий підхід належить до теологічної концепції права.

Разом із тим, як зазначає Кузьменко В. В., Фома Аквінський вважав, що право (*jus*) є людським витвором і не належить до божественної сутності. Він вводить поняття «правосудність» як чесноти, що визначає ставлення людини до ближніх. Відповідно, право постає як об’єкт цієї чесноти та являє собою сукупність законів [5, с. 15].

Подальший розвиток природно-правової концепції спостерігається в епоху Відродження та Нового часу, коли ідеї природних прав людини отримали нове звучання завдяки працям Г. Гроція, Т. Гоббса, Джона Локка, Ж.-Ж. Руссо та Ш.-Л. де Монтеск’є. Вони обґрунтували природні права як основу суспільного договору.

Панафідін І. О. зазначає, що «Гуго Гроцій, наслідуючи Аристотеля та Цицерона, наголошує на тому, що людина є «істотою вищого порядку», якій природа подарувала здатність «спілкування», що значно відрізняє її від тварини, оскільки вона керується не лише власною користю, але й правилами загального життя» [6, с. 143].

Г. Гроцій розглядав природне право як систему норм, що впливають із розумної природи людини та регулюють відносини між людьми на основі справедливості. Людина для нього – моральна істота, наділена розумом і невід’ємними правами, прагнення якої до збереження та розвитку своєї особистості є неоспорюваним [7, с. 18].

За Г. Гроцієм, це прагнення забезпечується через суспільний договір, який не лише упорядковує людські відносини, а й захищає природні права кожного індивіда [6, с. 143]. Суспільний договір розглядався як механізм співіснування, заснований на взаємній довірі та зобов’язаннях. Природне право накладає моральні обмеження на державну владу, отже правителі не можуть діяти всупереч основним принципам справедливості.

Ключовою відмінністю вчення Г. Гроція від попередників є те, що він надавав праву автономний статус, вважаючи, що воно існує незалежно від релігії та волі Бога. Його концепція стала важливим етапом секуляризації права: навіть без божественного авторитету люди зобов’язані дотримуватися природного права, оскільки воно випливає з їхньої раціональної природи.

Таким чином, вчення Гуго Гроція стало фундаментом для розвитку природно-правової теорії та концепції прав людини. Його підхід поєднав класичні традиції античної філософії з ідеями раціоналізму, що суттєво вплинуло на формування європейської правової думки Нового часу, зокрема в історичній школі права.

Подальший розвиток концепції знайшов відображення у працях Джона Локка та Томаса Гоббса, визначних філософів у обґрунтуванні прав людини та суспільного договору. Коваленко О. В. зазначає, що, за Дж. Локком, кожна людина народжується з правом на абсолютну свободу, що передбачає

користування всіма правами та привілеями, які надає закон природи [8, с. 102]. Локк наголошував на рівності всіх людей у цій свободі, підкреслюючи, що ніхто не має права підкоряти інших. Натомість Т. Гоббс вважав свободу в природному стані здатністю людини використовувати власні сили на власний розсуд для самозбереження [8, с. 102].

Таким чином, у концепції Дж. Локка свобода є первинною і забезпечується рівністю всіх перед природним правом, тоді як Т. Гоббс розглядав свободу як здатність до самозбереження, що потребує певних обмежень для уникнення хаосу та конфліктів.

Ідеї природного права втілилися в Декларації незалежності США (1776) та Декларації прав людини і громадянина (1789) у Франції, де проголошено, що всі люди народжуються вільними та рівними у правах. Це розуміння стало основою для сучасних правових систем та міжнародних правозахисних стандартів, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 року та інших міжнародно-правових актів.

Бариська Я. О., Попович Т. П. та Когут М. Г. виокремили такі основні положення природно-правової школи:

- всі існуючі правові норми повинні базуватися на об'єктивних засадах, які не залежать від волі людини. Оскільки взірцем таких об'єктивних засад виступає сама природа, тому і право, що не залежне від людської волі та бажань, стали називати природнім;
- норми природного права адресовані всім без винятку правоздатним суб'єктам і вони закликають дотримуватись встановлених у них приписів, оскільки останні втілюють вимоги справедливості та мають абсолютний характер;
- окрім норм законодавства, що формують позитивне право, існують непорушні норми, які виражають принципи справедливості, а саме норми природного права;
- природно-правове мислення ставить собі завданням знаходження підґрунтя позитивного права і критерію його оцінки, а отже,

виявляється у 2-х аспектах: сутнісному (онтологічному) та ціннісному (аксіологічному);

- виразом природного права є невід’ємні, невідчужувані права людини. Ці права об’єктивно властиві людині від народження і не залежать від волі держави;
- базисом природного права заведено вважати моральний мінімум, тобто низку моральних вимог, з яких власне формуються природні права суб’єктів» [9, с. 10-11].

Ці основні принципи природно-правової школи розкривають глибокий взаємозв’язок між правом, мораллю та природою людини. Вони вказують на те, що справедливість не є результатом людської волі, а відображає об’єктивні закони, які існують поза часом та простором. Ідея про те, що право повинно базуватися на принципах справедливості й моральності, є важливою для розвитку правознавства, оскільки дозволяє оцінювати ефективність та моральність існуючих правових систем.

Однак розвиток теорій прав людини не обмежується лише природно-правовою школою. Після досягнення певного етапу в розвитку ідеї природного права, з’являються нові підходи, які відображають зміну соціальних, політичних і культурних умов, а також складність сучасних викликів.

Однією з таких концепцій є концепція позитивного права, яка фокусується на праві як результаті діяльності держави. Цю теорію також називають об’єктивним, юридичним позитивізмом або нормативізмом. Згідно з її концепцією, всі права та свободи громадян визначаються й регулюються виключно законами, прийнятими органами влади. Такий підхід стверджує, що право є створеним людьми інструментом, і його ефективність залежить від чіткої законодавчої регламентації, механізмів контролю та примусу, що забезпечуються державою.

Одним із провідних теоретиків юридичного позитивізму був англійський юрист і філософ Джеремі Бентам (1748–1832), який вважається одним із основоположників цього напрямку. Він наголошував, що право є продуктом

держави, а його головною метою є забезпечення загального блага. На думку Дж. Бентама права не є вродженими чи природними, вони існують лише завдяки встановленим державою законам, які забезпечують порядок у суспільстві.

Науковець Головка О. М. зазначає, що «утилітаризм Дж. Бентама ґрунтувався на раціоналістичних засадах філософії права Просвітництва, відображав погляди щодо індивідуалізму й лібералізму, ідей свободи конкуренції, торгівлі та слова» [10, с. 35]. Центральним елементом концепції Дж. Бентама було переконання, що право має слугувати інструментом досягнення найбільшого щастя для найбільшої кількості людей. Утилітарний підхід передбачав оцінку законів з точки зору їхньої корисності та ефективності для суспільства в цілому.

Зокрема, Тихолаз А. Г. відзначає: «Заперечуючи вкоріненість закону в «натуральному праві», Дж. Бентам розглядав закон як просту команду, що виражає волю суверена» [11, с. 104]. Саме тому Дж. Бентам підтримував реформування правової системи, усунення застарілих і нераціональних норм, а також створення законодавства, що базується на принципах доцільності та суспільного добробуту.

Ідеї Дж. Бентама мали значний вплив на розвиток правового позитивізму, сприяючи формуванню концепції, згідно з якою закон є сукупністю норм, установлених державою і підкріплених механізмом правозастосування. Його погляди також знайшли відображення в подальших дослідженнях Джона Остіна (1790–1859), який розвинув дану теорію «командної природи» права.

Досліджуючи праці Дж. Остіна, Костицький М. В. вказує на те, що «за Дж. Остіном існують божественні закони, закони позитивної моралі і позитивні закони встановлені владою» [12, с. 22].

У своїй праці «Lectures on Jurisprudence, Or, The Philosophy of Positive Law» Джон Остін зазначає наступне: «Частину позитивного права, яка є частиною природного права (або, мовою класичних юристів, частиною *jus gentium*), часто вважають такою, що походить, навіть як позитивне право, з Божественного або природного джерела. Але (визнаючи відмінність позитивного права на право

природне і право позитивне) очевидно, що природне право, яке розглядається як частина позитивного, є витвором людських суверенів, а не Божественного монарха. Стверджувати, що воно, як і позитивне право, походить з Божественного чи природного джерела, означає плутати позитивне право з правом, з якого воно випливає, або якому воно відповідає» [13, с. 73].

Розглядаючи проблему позитивного закону, Джон Остін дійшов до наступного висновку: «Суттєва відмінність позитивного закону (або те, що відокремлює його від закону, який не є позитивним) полягає в наступному: будь-який позитивний закон, або будь-який закон, який можна назвати просто і строго законом, встановлюється суверенною особою або групою верховних осіб для члена чи членів незалежного політичного суспільства, де ця особа або орган є сувереном або верховним. Іншими словами, закон встановлюється монархом або суверенним числом для особи чи осіб, які перебувають у стані підпорядкування його авторитету» [13, с. 82].

Таким чином, право в розумінні Джона Остіна не залежить від моральних принципів чи природної справедливості, а є продуктом виключно людської волі, вираженої через державний апарат.

Вважаємо, що Дж. Остін зробив значний внесок у розвиток правового позитивізму, систематизувавши його основні положення та відокремивши право як суто юридичне явище від етичних чи природно-правових аспектів. Його концепція мала суттєвий вплив на формування британської та європейської правових традицій, сприяючи розбудові правових систем, у яких головну роль відіграє писане законодавство.

Подальший розвиток позитивістської концепції прав людини пов'язаний із працями австрійського юриста Ганса Кельзена (1881–1973) і Герберта Харманн (1903–1981), які також підкреслювали важливість формальних законів як джерела прав людини. Г. Кельзен, зокрема, розвинув концепцію «чистого права», спрямовану на аналіз правових норм без урахування соціальних чи моральних аспектів. На його думку, правові системи повинні залишатися незалежними від

емоційних та моральних оцінок і оцінюватися виключно з позицій формальних критеріїв.

Г. Кельзен у своїй праці «Die Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft» зазначає: «Сутність позитивного права, на відміну від природного права, полягає в тому, що воно є незалежним від моралі, автономною системою норм, яка відрізняється від моралі і не може бути виведена з неї, так що правова норма як така залишається незмінною у своїй силі, навіть якщо буде визнано, що вона суперечить моральній нормі; правова норма не потребує посилання на вищу моральну норму для підтвердження своєї правомірності» [14, с. 133].

Зокрема вивченням ідеології Г. Кельзена займався В. О. Абашкін. Так, в одній зі своїх праць «Ганс Кельзен про юридичний позитивізм» він зазначає «авторитетний філософ права та юрист наголошує, що, коли позитивне право буде займати позицію одного певного ідеалу справедливості, то внаслідок плюралізму таких ідеалів справедливості воно буде вступати в конфлікт з іншим ідеалом справедливості» [15, с. 5].

Розвиток юридичного позитивізму в другій половині XX століття також пов'язаний із працями Герберта Харта (1907–1992), який значною мірою модифікував та доповнив концепцію Г. Кельзена. У своїй фундаментальній праці «The Concept of Law» (1961) Харт розвинув ідею, що право складається з первинних та вторинних норм:

- первинні норми, які безпосередньо регулюють поведінку людей (наприклад, заборона вбивства чи крадіжки) [16, с. 91];
- вторинні норми визначають процедури створення, зміни й застосування первинних норм (наприклад, конституційні положення, що регулюють законотворчий процес) [16, с. 96].

Г. Харт критикував жорсткий командний підхід Дж. Остіна, стверджуючи, що право не є простою системою наказів суверена, а включає правила визнання, які визначають, які норми мають юридичну силу. Він також відмітив, що мораль може впливати на право, проте вони не є тотожними поняттями.

Таким чином, якщо Дж. Бентам і Дж. Остін започаткували позитивістську концепцію права, а Г. Кельзен її формалізував, то Г. Харт здійснив значний крок у її розвитку, поєднавши нормативний підхід з емпіричним аналізом правових систем. Його теорія суттєво вплинула на сучасну правову філософію та теорію прав людини, оскільки дозволила гнучкіше розглядати взаємозв'язок між правом, суспільством і моральними принципами.

Окрім нормативного підходу, ряд дослідників, зокрема Р. Алексі та Р. Дворкін, розглядають права людини як фундаментальні моральні вимоги, що мають юридичне закріплення. Вони наголошують, що права людини є не лише продуктом правотворчості держави, а й відображенням універсальних моральних принципів, які повинні бути визнані та захищені на законодавчому рівні.

Так, у своїх дослідженнях Р. Дворкін заперечує основну ідею юридичного позитивізму, згідно з якою право зводиться виключно до сукупності правил. Натомість він пропонує ширше тлумачення права, розглядаючи його як систему, що включає не лише правові норми, але й принципи, вимоги правової політики та інші стандарти, які впливають на правозастосування [17, с. 21].

На думку Р. Алексі, непозитивістська теорія права спирається на ідею необхідного зв'язку між юридичною чинністю (правильною з погляду права) та моральною прийнятністю (правильною з погляду моралі). Цей зв'язок впливає з дуальної природи права, яке має як фактичний вимір, що визначається офіційними джерелами та соціальною ефективністю, так і ідеальний вимір, заснований на моральній обґрунтованості правових норм [18, с. 94].

Таким чином, Р. Алексі та Р. Дворкін розширили традиційні межі позитивістської концепції права, включивши до неї моральні аспекти й дискусії про фундаментальні права людини, що зблизило їхні підходи з ідеями неоприродного права.

Наступною важливою концепцією прав людини, що виникла в протиставу як юридичному позитивізму, так і природно-правовій теорії, стала соціологічна концепція права. Вона зосереджується не лише на формальних юридичних нормах чи абстрактних моральних принципах, а й на фактичному

функціонуванні права в суспільстві, його зв'язку з соціальними відносинами та поведінкою людей.

Соціологічний підхід до права почав формуватися наприкінці XIX – на початку XX століття, коли в науці зросла увага до емпіричних досліджень суспільства. Це був період активного розвитку соціології як окремої науки, а також реакція на динамічні соціальні зміни – індустріалізацію, урбанізацію, розвиток демократії та правових інститутів.

Одним із головних чинників появи цієї теорії була критика юридичного позитивізму. Позитивісти вважали право сукупністю норм, встановлених державою, проте не враховували реальне функціонування правових норм у суспільстві. Натомість соціологічна концепція звернула увагу на те, як право працює на практиці, які чинники впливають на його дотримання та ефективність.

Як зазначають Переш І. Є., Фрідманський Р. М. та Когут М. Г., «основні соціологічні теорії походження права розроблені школою «природного права», теологічною теорією права, історичною школою права, марксистською школою права, теоріями «вільного права» та «живого права» [19, с. 37].

При цьому Білозьоров Є. В. виділяє наступні напрями соціологічної теорії права, а саме: концепція «живого права», концепція солідаризму, концепція інституціоналізму, концепція прагматизму, концепція інструменталізму та концепція реалізму [20, с. 10].

Безумовно, на формування соціологічної концепції права впливали попередньо сформовані правові течії, проте слід зазначити, що саме підходи, виокремлені Білозьоровим Є. В., найповніше відображають соціологічну концепцію як самостійну теорію права, що зосереджується на взаємодії правових норм із суспільством та їхньому реальному функціонуванні.

Серед основних ідей соціологічної концепції прав людини можна виділити вплив праць Макса Вебера, Ежена Ерліха, Леона Дюгі, Розко Паунда, Карла Ллевелліна та Жоржа Гурвіча.

Одним із засновників соціологічного підходу в правознавстві був британський учений Герберт Спенсер (1820–1903). Він представляє органічну

теорію права та відомий своєю концепцією соціального еволюціонізму, згідно з якою розвиток суспільства, права та інших соціальних інститутів відбувається за аналогією з біологічною еволюцією. Г. Спенсер розглядав право як продукт природного розвитку суспільства, що змінюється разом із соціальними структурами [2, с. 23].

Важливий внесок у розвиток соціологічної концепції права зробив Макс Вебер (1864–1920), який значно поглибив розуміння правових систем та їхньої ролі в суспільстві.

Як зазначає науковець Єрмоленко А., згідно з Вебером М., людина є єдиною істотою, чия життєдіяльність не зводиться лише до природних процесів, а набуває свідомого характеру. Вона наділяє своє існування сенсом і значущістю та здатна завдяки власній діяльності подолати природну основу і вийти за межі «гетерогенного континууму» – світу, позбавленого ціннісних орієнтирів [21, с. 39].

М. Вебер виділяв такі ідеальні типи соціальної дії людини: афективний, традиційний, ціннісно-раціональний та цілераціональний [21, с. 39]. Дослідник підкреслює, що свобода людини та формування її особистості безпосередньо пов'язані з цілераціональною дією. Лише через свідому, цілеспрямовану діяльність особистість здатна реалізувати себе, обираючи цінності, на основі яких визначає цілі своїх вчинків, і підбирає відповідні засоби для їх досягнення [21, с. 39].

З вище вказаного слідує, що Макс Вебер розглядав право як один із ключових соціальних інститутів, що забезпечує порядок та регулює поведінку людей. Його підхід базувався на понятті «раціоналізації права», яке він вважав визначальним для розвитку сучасних правових систем [22, с. 140].

Продовжуючи дослідження соціологічної концепції права, варто звернути увагу на внесок Євгена Ерліха (1862–1922), австрійського юриста та соціолога права, який є одним із засновників концепції «живого права». Його підхід до права суттєво відрізнявся від нормативного позитивізму, оскільки науковець

зосереджував увагу не лише на офіційних юридичних нормах, а й на правових відносинах, що реально існують у суспільстві.

У своїй ключовій праці «Основи соціології права» (*Grundlegung der soziologie des rechts*, 1913) Є. Ерліх висунув ідею, що правові норми не лише створюються державою, а й формуються безпосередньо в соціальних відносинах між людьми. Він стверджував, що «Живе право – це не в правових положеннях усталене право, яке все-таки опановує життям. Джерелами його пізнання є, в першу чергу, сучасні документи, але й безпосереднє спостереження життя, торгівлі і підприємництва, звичок і звичаїв, потім також всіх союзів як юридично визнаних, так і правом пропущених і обійдених, а також ще й юридично не узгоджених» [23, с. 214]. Таким чином, на думку Є. Ерліха, право є динамічним соціальним явищем, яке еволюціонує внаслідок змін у суспільних відносинах та потребах людей.

Основним поняттям у теорії Є. Ерліха є «живе право» (*lebendes Recht*) – система норм і правил, що реально регулюють поведінку людей у їхній повсякденній діяльності. Це право виникає безпосередньо з соціальної практики та відрізняється від «офіційного права», яке закріплене в законах і юридичних документах [24, с. 491]. Він наголошував, що саме «живе право» є головним джерелом правового розвитку, оскільки відображає реальні потреби суспільства.

Його підхід отримав подальший розвиток у працях правових соціологів ХХ століття, таких як Розко Паунд, Карл Ллевеллін і Жан Карбонньє. Ідеї Є. Ерліха щодо живого права також стали важливими для розвитку правового плюралізму та досліджень неформальних правових систем.

Отже, Євген Ерліх зробив значний внесок у соціологічну концепцію права, зосередивши увагу на динамічному та соціальному характері. Його теорія «живого права» стала важливою альтернативою нормативному позитивізму, підкреслюючи, що право формується не лише в законотворчому процесі, а й у повсякденному житті суспільства.

Розглядаючи права людини в цьому світлі, соціологічна теорія права є особливо цінним доповненням до теорії договірного права та природного права.

Таким чином, правові норми можуть розглядатися не лише як формальні зразки директив, але й їх ефективність може бути перевірена в реальних умовах, з урахуванням соціальних, економічних та культурних аспектів.

Щоб охарактеризувати поняття «права людини» в контексті цих концепцій, можна спостерігати, що воно є багатограним питанням і передбачає кілька способів його розуміння та раціонального обґрунтування. Одним з ключових питань, яке слід враховувати при класифікації прав людини, є «три покоління» прав людини, які вперше описав французький юрист Карел Васак.

Як слушно зауважує Француз-Яковець Т. А., серед аргументів, що підтверджують доцільність застосування цієї класифікаційної моделі, можна назвати такі: по-перше, зазначений підхід дозволяє отримати не лише загальнотеоретичну систему прав людини і громадянина, але й побачити ці проблеми у їхньому історико-правовому розвитку; по-друге, застосування зазначеного підходу дозволяє проаналізувати роль сучасної конституційної держави у процесі забезпечення різних поколінь прав, а також визначити ті фундаментальні проблеми, з якими зіткаються сучасні країни у цьому процесі; нарешті, по-третє, цей критерій видається зручним з огляду на те, що саме він застосовується у переважній кількості конституцій у тих розділах, які безпосередньо стосуються викладення та систематизації прав людини і громадянина [25, с. 10].

Вони асоціюються з кожним етапом розвитку прав людини та певним виміром їх реалізації. Перше покоління сформувалося під впливом ідей Просвітництва, буржуазних революцій XVIII–XIX століть, а також традицій природного права. Ці права спрямовані на захист особи від свавілля держави та гарантують індивідуальні свободи. Вони закріплені у таких ключових документах, як Білль про права США (1791), Декларація прав людини і громадянина (1789), Загальна декларація прав людини (1948). Ці права мають негативний характер, оскільки вони вимагають від держави невтручання в особисте життя громадян [3, с. 14].

Зокрема до цього покоління відносять наступні права: право на життя, свобода слова, совісті та віросповідання, свобода від катувань і жорстокого поводження, рівність перед законом, право на справедливий суд, свобода мирних зібрань і асоціацій, а також політичні права.

Друге покоління виникло внаслідок розвитку індустріального суспільства, робітничого руху XIX–XX століть і соціалістичних ідей. Основна мета цих прав – забезпечення належного рівня життя та рівних можливостей для всіх громадян. Вони закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966) та Конституціях багатьох держав.

На відміну від першого покоління, ці права мають позитивний характер, тобто їхня реалізація вимагає активного втручання держави (створення соціальних програм, забезпечення доступу до освіти, медицини тощо) [2, с. 64].

Нова філософія прав людини базувалась на розумінні, що державі недостатньо лише не втручатися, а необхідно активно забезпечувати гідні умови життя та сприяти психологічному благополуччю кожної людини [26, с. 141].

Так, до другого покоління прав людини можна віднести право на працю та справедливу оплату, право на соціальний захист, право на освіту, право на охорону здоров'я, право на житло, право на участь у культурному житті тощо.

Третє покоління – колективні (солідарні) права. Воно почало формуватися в другій половині XX століття на тлі процесів глобалізації, деколонізації, екологічних викликів та розвитку міжнародного співробітництва. Це покоління відображає ідею колективної відповідальності людства за спільне майбутнє.

При цьому, як вірно зазначено в навчальному підручнику «Конституційне право» за редакцією Терлецького Д. С., що деякі критики заперечують саму ідею колективних прав, оскільки вони суперечать концепції прав людини як суто індивідуальних гарантій, що захищають особисті інтереси від втручання колективу [27, с. 236]. Окрім теоретичних дискусій, це питання має й практичне значення, адже існують побоювання, що авторитарні режими можуть обмежувати індивідуальні права, виправдовуючи це суспільними інтересами, наприклад, задля економічного розвитку [27, с. 236].

Вчений Антонович М. М. виділяє наступні права третього покоління: «Це такі права, як право на політичне, економічне, соціальне та культурне самовизначення; право на економічний та соціальний розвиток та право на користування спільним спадком людства. Інші три права третього покоління – право на мир, право на здоров'я та безпечне довкілля і право на гуманітарну допомогу – відображають безпорадність національних держав у деяких питаннях» [3, с. 15]. У зв'язку з цим такі права також називають солідарними [26, с. 144].

Також сьогодні вчені виокремлюють четверте покоління прав. Ці права, закріплені в міжнародних документах, забезпечують гарантії миру, безпеки та здорового довкілля, а також дають можливість доступу до економічного, наукового та культурного потенціалу людства, включаючи інформаційні права. Окрім того, деякі дослідники вважають, що до четвертого покоління прав також слід віднести і ті, що стосуються клонування та інших біологічних відкриттів [2, с. 64].

Науковець Терещенко Л. В. зазначає, що «у ХХІ столітті можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, котре пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Ці права є результатом втручання у психофізіологічну сферу життя людини (наприклад, право людини на штучну смерть (евтаназія); право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.), яке, однак, не є безмежним (заборона клонування людини та встановлення інших правових меж). До переліку прав людини можна включити: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, доступ до Інтернету» [28, с. 11].

Отже, розглянувши різні покоління прав людини та їх розвиток, можна зробити висновок, що права людини постійно змінюються та розширюються відповідно до нових наукових досягнень і соціальних потреб. Цей динамічний

процес, що охоплює як традиційні, так і нові права, ставить перед нами необхідність глибшого розуміння самого поняття «права людини». Права людини, як універсальні та невідчужувані права кожної особи, формуються в контексті глобальних викликів та технологічних змін. Тому важливо вивчити саму суть цього поняття, визначити його основні характеристики та вплив на сучасну правову систему.

У підручнику «Конституційне право» за загальною редакцією Козюбри М. І. надається наступне тлумачення, де «права людини – це блага й умови життя, яких людина потребує для гідного існування, що визнані світовою спільнотою, та задоволення яких людина може домагатися від держави» [26, с. 135-136].

Терещенко Л. В. тлумачить права людини як комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві [28, с. 4].

При цьому, як зазначається у Великій українській енциклопедії, «Права людини – це комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, що обумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві; іманентні можливості людини поводитися відповідно до своїх свідомих волевиявлень та робити все, що не заборонено законом і не спричиняє невинуватеної шкоди правам і свободі інших людей» [29].

Організація об'єднаних націй (ООН) визначає права людини як права, які ми маємо просто тому, що ми існуємо як люди – вони не надаються жодною державою [30]. Ці універсальні права притаманні всім нам, незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, кольору шкіри, релігії, мови чи будь-якого іншого статусу [30].

З наведеного вбачається, що права людини є фундаментальною складовою сучасного суспільства, що визначає його демократичний розвиток та забезпечує гідне існування кожної особи. Незалежно від підходу до їх тлумачення, ключовими характеристиками прав людини є їх універсальність,

невідчужуваність, природність та непорушність. Вони не залежать від держави, але водночас потребують її захисту та гарантування.

Оскільки права людини формуються під впливом соціальних, політичних, економічних та технологічних змін, важливим є їх подальший розвиток і адаптація до викликів сучасності. Зокрема глобалізація, цифровізація, біоетичні проблеми та зміни клімату ставлять нові питання щодо розширення прав людини та створення ефективних механізмів їхнього забезпечення.

Таким чином, аналіз поняття прав людини дозволяє не лише усвідомити їхню природу та значення, а й визначити шляхи їх подальшого розвитку в умовах сучасного світу.

Водночас аналіз сутності прав людини та концептуальних підходів до їхнього розуміння свідчить про те, що вони є фундаментальною основою правової системи та державної політики. Права людини визначають взаємовідносини між державою та особою, встановлюючи межі державного втручання та обов'язки держави щодо їх забезпечення і захисту.

Різні підходи до визначення прав людини відображають еволюцію правових ідеалів та соціальних цінностей. Від природного права, яке визнає їх невід'ємними та незалежними від держави, до позитивістського підходу, що підкреслює їх юридичне закріплення, – кожен із цих підходів має практичне значення у формуванні державної політики.

Забезпечення прав людини є ключовим завданням демократичної держави, оскільки їх дотримання впливає на рівень свободи, безпеки та соціальної справедливості в суспільстві. У сучасних умовах важливо не лише гарантувати традиційні права, а й адаптувати правову систему до нових викликів, таких як розвиток цифрових технологій, зміни у сфері біоетики та екологічна безпека.

Таким чином, права людини є не лише юридичною категорією, а й концептуальною основою державного управління, що визначає стратегічні напрями політики для забезпечення гідності, рівності та свободи кожної особи.

1.2. Роль державної політики у захисті та реалізації прав людини: загальнотеоретичний аналіз

Державна політика у сфері прав людини відіграє ключову роль у забезпеченні їх реалізації та захисту, визначає стратегічні напрями діяльності держави, спрямовані на створення правових, соціальних та економічних умов для гарантування прав і свобод кожної особи. Формування та впровадження ефективної державної політики є важливим інструментом у досягненні верховенства права, правової рівності та соціальної справедливості.

Однак для розуміння механізмів її функціонування необхідно визначити саме поняття «державної політики», її основні характеристики та підходи до формування. Це дозволить оцінити, як держава впливає на процес забезпечення прав людини, які принципи вона використовує та з якими викликами зіштовхується у цій сфері.

У науковій літературі існує кілька підходів до визначення державної політики. Одні дослідники розглядають її як процес ухвалення політичних рішень, інші – як систему нормативно-правових актів і програм, спрямованих на досягнення певних цілей.

Сам термін «політика» має іноземне походження, тому його вивчення слід розпочинати з тлумачення оригінального слова. Так, відомо, що термін «політика» походить від давньогрецького polis (місто-держава), а також пов'язаних з ним politike (мистецтво управління), politicas (державний діяч) і означає мистецтво управління суспільством через публічну владу [31, с. 258]. Зокрема, подібно до давньогрецької, воно використовується й в англійській мові як «politics», «policy» та «polity».

Термін «politics» означає політику як сферу діяльності та політичні процеси, хоча в американському значенні може також позначати політичні махінації. «Policy» відображає політичний курс, стратегію або певну лінію поведінки в управлінні. Термін «policy-making» уточнює цей процес, означаючи розробку, формулювання та впровадження політичного курсу. Водночас «polity»

стосується державного устрою, форми правління та політичної системи загалом. Усі ці поняття демонструють, що політика охоплює як сферу діяльності, так і способи її реалізації [32, с. 9].

Політика впливає як на суспільство в цілому, так і на окремі соціальні групи, забезпечуючи реалізацію суспільних, особистих і групових інтересів та регулюючи взаємовідносини між людьми задля збереження суспільної цілісності [31, с. 258].

На думку Пащенко В.І., в центрі визначення «політики» опиняється або боротьба груп за владу, або авторитарний розподіл цінностей, або боротьба за організацію людських можливостей [33, с. 165]. Натомість Пірен М. визначає політику як процес, спрямований на довгострокове вирішення потреб і захист інтересів різних соціальних груп [34, с. 15].

Липовська Н. А. та Письменний І. В. надають наступне визначення: «політика – це організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, у межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання та реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб» [35, с. 6]. Зокрема згадані науковці виділяють, що політика складається з трьох базових структурних компонентів: зміст, форма та процес [35, с. 7].

Так, суть першого проявляється у політичній організації суспільства, це може бути держава, політичні партії, громадські організації чи інші інститути, які організовують і здійснюють політичну діяльність. Форма політики – це політична свідомість [35, с. 7]. Вона містить в собі механізми, через які ця діяльність реалізується, такі як закони, правові норми, інститути влади та інші соціальні структури. Зокрема, такою формою може бути правотворча, правозастосовна, правоохоронна, контрольно-наглядова тощо. Процес політики відображає динамічний характер взаємодії між індивідами та соціальними групами, що містить в собі ухвалення рішень, реалізацію політичних програм, а також постійне коригування політичних стратегій відповідно до змін у суспільстві й зовнішньому середовищі.

Загалом поняття «політика» має широке значення та охоплює різні сфери суспільного життя. У загальному розумінні політика – це діяльність, спрямована на управління суспільством, розподіл владних повноважень, ухвалення рішень та досягнення суспільно значущих цілей. Вона визначає взаємодію між державними інституціями, громадянським суспільством і міжнародними організаціями.

Зокрема, для розуміння державної політики як частини цього процесу необхідно глибше зануритися в її сутність. Державна політика, у своєму основному значенні, є системою заходів і рішень, що розробляються і реалізуються органами влади з метою забезпечення суспільних інтересів, управління ресурсами та підтримання стабільності у державі.

Підхід до формування цієї політики, її основні принципи та механізми реалізації стають ключовими для ефективного забезпечення прав людини й підтримки соціальної справедливості в межах держави. Тому важливо детально розглянути саме поняття «державної політики», її основні характеристики і роль у процесі захисту прав людини.

Варто враховувати, що терміни «державна політика» та «публічна політика» можуть бути як взаємозамінними, так і мати різні значення залежно від процесу їх формування [34, с. 16].

Зокрема, публічна політика охоплює ширший спектр діяльності, оскільки її вплив поширюється не лише на державні органи, а й на всі рівні соціальних структур, враховуючи інтереси громадянського суспільства, бізнесу, наукової та культурної спільноти. Вона також передбачає активну участь громадськості у процесах ухвалення рішень, що забезпечує прозорість, підзвітність та ефективність політичних дій.

Так, Кучеренко О., здійснивши систематизацію різних підходів до розуміння державної політики, зазначає, що в сучасній суспільно-політичній думці переважають три основні концепції:

– плюралістична концепція – розглядає формування та реалізацію державної політики в демократичному суспільстві як процес багаторівневої конкуренції між впливовими суспільно-політичними групами та об'єднаннями;

– концепція суспільного вибору – трактує соціально активного індивіда як головного суб'єкта політичної діяльності, а, отже, державна політика значною мірою залежить від рішень політичних і державних діячів, які діють на основі раціонального соціального інтересу;

– детерміністська концепція – пояснює виникнення та функціонування державної політики через економічні відносини та відповідний спосіб виробництва [36, с. 279].

На думку Кучеренко О., саме ці концепції є важливими теоретичними інструментами дослідження, що дозволяють визначити ключові умови для розробки концептуальних основ формування та реалізації державної політики в Україні [36, с. 279].

Леслі А. Пал визначає державну політику як курс дій або відмова від них, який обирають органи державної влади для розв'язання конкретної проблеми або низки взаємопов'язаних проблем [37, с. 75].

Натомість, на думку Коршунової Н. В., поняття «державна політика» – це цілеспрямована, відносно стійка, усвідомлена і правова форма організації та здійснення державою або іншими уповноваженими нею суб'єктами за допомогою спеціальних засобів, методів і процедур діяльності, спрямованої на формування стратегічних напрямів розвитку найважливіших сфер соціального життя, здійснювати стратегічне управління для досягнення найкращого узгодження інтересів соціальних суб'єктів [38, с. 75].

Івасюк І. Г. надає своє визначення терміну «державна політика – є систематичною та цілеспрямованою діяльністю, яка охоплює розробку стратегій, прийняття рішень та реалізацію заходів з метою вирішення актуальних суспільних проблем та досягнення загальних цілей розвитку суспільства. Вона спрямована на покращення якості життя громадян, забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та збереження екологічної стійкості» [39, с. 172].

Науковці Новакова О. В. та Пашина Н. П. зазначають, що державна політика в широкому сенсі визначається як процес ухвалення державними

інституціями рішень щодо втручання або невтручання у вирішення суспільних проблем. Вона відіграє ключову роль у суспільному розвитку, оскільки спрямована на виявлення актуальних проблем, їх аналіз, встановлення причин та суперечностей, а також пошук ефективних шляхів розв'язання. У межах державної політики формуються відповідні рішення, визначаються механізми їх реалізації та впроваджуються необхідні заходи для досягнення суспільно значущих цілей [40, с. 8-9].

Андріяш В. І. вважає, що «державна політика – це реакція держави на конкретні проблеми суспільства, або груп у цьому суспільстві, наприклад, громадян, неурядових організацій. Вона покликана погоджувати інтереси, знаходити консенсус, необхідний для стабільності суспільства» [41].

Зокрема, у «Глосарію термінів політики, що базується на доказах» надається таке визначення для поняття державна політика: «це курс дій, який обрали і дотримуються влада, керівництво, політична партія і т.д.: напр., наша національна зовнішня політика. Державна політика англійською мовою може позначатись як «State policy» або «Public Policy». Аббревіатура S.P. може використовуватись у значенні місцевої політики на противагу державній (наприклад, в США S.P. означає політику конкретного штату, а не уряду країни). В такому випадку P.P. означає державну політику» [42, с. 5].

Науковець Васильєв О. С. вважає, що «державна політика – це певна цілеспрямована діяльність органів державної влади, що формується та здійснюється державними інститутами та спрямована на збалансування інтересів різних суспільних груп у державі» [43, с. 8].

Так, розглядаючи вищевказані визначення «державної політики», можна виявити спільні риси. Всі вони підкреслюють, що державна політика – це цілеспрямована діяльність влади, яка спрямована на вирішення суспільних проблем та досягнення стратегічних цілей розвитку.

Основними складовими державної політики є ухвалення рішень, розробка заходів, їх реалізація та оцінка ефективності. Вона визначає пріоритети розвитку

суспільства, забезпечує взаємодію між державою та громадянами, а також сприяє підтриманню стабільності й правопорядку.

Окрім цього, державна політика охоплює широкий спектр питань – від соціальної сфери до економіки, екології та безпеки. Вона може змінюватися відповідно до викликів часу, однак її головною метою залишається створення умов для добробуту громадян і розвитку суспільства в цілому.

І хоча кожен дослідник додає певні нюанси до визначення терміну «державна політика», всі вони наголошують на її стратегічному характері, спрямованості на досягнення загальнодержавних цілей, а також необхідності ефективного управління для забезпечення стабільного розвитку суспільства.

З огляду на це, для більш глибокого розуміння механізмів її реалізації необхідно розглянути основні види державної політики. Їх класифікація здійснюється за різними критеріями, зокрема за сферою діяльності, рівнем ухвалення рішень, часовими межами та територіальною спрямованістю.

Найбільш розповсюдженим підходом до класифікації державної політики є її поділ за сферою діяльності або змістом об'єкта управління. Виходячи з цього, управлінський вплив держави на економічну сферу визначається як економічна політика, на соціальну – як соціальна політика, на культурну – як культурна політика тощо [38, с. 99].

При цьому кожен із цих напрямів може містити більш специфічні підгалузі, що деталізують та конкретизують управлінські завдання держави. Так, економічна політика охоплює фінансову, податкову, інвестиційну, промислову та інші політики, які спрямовані на забезпечення сталого економічного розвитку. Соціальна політика включає охорону здоров'я, пенсійну систему, соціальне забезпечення та регулювання зайнятості, сприяючи підвищенню рівня життя громадян.

Культурна політика, у свою чергу, охоплює освітню, мовну, наукову, етнонаціональну політики, які спрямовані на розвиток культурного простору та збереження національної ідентичності. Окремо варто виділити інформаційну політику, яка впливає на засоби масової інформації, цифрові технології та

інформаційну безпеку, забезпечуючи вільний доступ до інформації та захист інформаційного простору.

Однак класифікація державної політики не обмежується лише сферою діяльності. Вона також може здійснюватися за іншими критеріями, такими як рівень ухвалення рішень, часові межі реалізації та територіальна спрямованість.

Так, Мосенко Ю. О. пропонує таку класифікацію державної інформаційної політики:

- за часовим параметром – короткострокова, середньострокова та довгострокова;
- за територіальною ознакою – зовнішня та внутрішня;
- за об’єктами впливу – засоби масової інформації, зокрема телебачення, радіомовлення, преса, електронні ЗМІ; інформатизація, включаючи інформаційну інфраструктуру, програмне забезпечення, цифрові системи; видавнича діяльність, що охоплює поліграфію, книговидавництво, книгорозповсюдження; бібліотечна та архівна справа; інтелектуальна власність, включаючи авторські та суміжні права; зв’язок, зокрема телефонний, поштовий та спеціалізований; реклама; Інтернет; а також інформаційна безпека [44, с. 13].

Більш загальну та розширену класифікацію державної політики надає Коршунова Н. В., а саме поділяє її за наступними критеріями:

- за територією здійснення (сферою державного впливу): зовнішня та внутрішня;
- за механізмом відносин між учасниками розроблення та реалізації державної політики: регулятивна, адміністративна, розподільна, перерозподільна, антикризова;
- за регіональним виміром: регіональна, муніципальна й центральна;
- за запланованим періодом: довгострокова, середньострокова та короткострокова;
- за часовим виявом або актуальністю: поточна і перспективна;
- за сферою життєдіяльності суспільства: економічна, соціальна, культурна та правова;
- за формами діяльності держави: антикорупційна, інноваційна і так далі [38, с. 142].

Натомість Новакова О.В. і Пашина Н. П. зазначають, що «більш досконалою і довершеною є типологія за критерієм масштабу та цілей державної політики: 1) субстантивна; 2) процедурна; 3) розподільна; 4) регулятивна: - політика конкурентного регулювання; - політика протекціоністського регулювання; 5) саморегулятивна; 6) перерозподільна; 7) матеріальна; 8) символічна; 9) із вмістом колективних чи приватних благ» [40, с. 74].

Зважаючи на різноманіття підходів до класифікації державної політики, важливим напрямом її реалізації є сфера прав людини. Забезпечення прав і свобод громадян є основоположним завданням будь-якої демократичної держави, адже воно визначає рівень захищеності особистості, соціальної справедливості та правового порядку в суспільстві.

З огляду на це, вважаємо, що державною політикою у сфері захисту прав людини є діяльність держави з управління та керівництва суспільством на підставі системи спеціальних заходів, цілей, принципів, які спрямовані на розроблення стратегічного курсу розвитку сфери гарантування та охорони прав та свобод людини та громадянина [45, с. 18].

Як у своїй роботі «Вплив державної політики у сфері захисту прав людини на розвиток демократичної держави», ми зазначаємо, що важливим є розгляд питання забезпечення прав і свобод громадян як ключового елемента ефективної державної політики [45, с. 18]. Зокрема Новіцький М. акцентує, що права і свободи людини реалізуються виключно у взаємодії між особою та державою, що визначається як їхня «вертикальна» дія. Це говорить про те, що держава визнає, гарантує та захищає права людини, а громадяни, своєю чергою, можуть вимагати дотримання цих прав [46, с. 7]. Тобто у сучасних дискусіях про права людини основний акцент робиться саме на відносинах між громадянином і державою.

Усі держави ратифікували щонайменше один із дев'яти основних договорів щодо прав людини, а також один із дев'яти факультативних протоколів [30]. До переліку цих документів відносяться наступні міжнародні договори: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966); Міжнародний пакт

про економічні, соціальні і культурні права (1966); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965); Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984); Конвенція про права дитини (1989); Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудових мігрантів та членів їхніх сімей (1990); Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006); Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006). При цьому 80% держав приєдналися до чотирьох або більше таких документів. Це свідчить про те, що відповідно до міжнародного права держави несуть зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати реалізацію прав людини [30]. Зокрема зміст цієї тези відображається у статті 3 Конституції України, а саме, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [47].

Як раніше зазначалося, права людини традиційно виокремлюють у три покоління. Виходячи з їх змісту, права людини класифікують на громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права [28, с. 10].

Зважаючи на існуючий взаємозв'язок держави та людини, слід детальніше розглянути поділ прав людини, а саме на права громадянина та людини. Так, права громадянина – це різновид прав людини, що належать не всім особам, які проживають на території держави, а лише її громадянам [26, с. 150]. Тобто громадянські права є правами, що надаються тільки тим особам, які мають громадянство цієї держави. Вони охоплюють такі основні права, як право на участь у виборах, право на труд, право на свободу пересування та обрання місця проживання, право на захист власності, право на захист від незаконного затримання чи обмеження свободи тощо. Ці права спрямовані на забезпечення основних свобод і захисту інтересів громадянина у межах національної

юрисдикції, надаючи йому правові гарантії для вільного й гідного життя в межах своєї країни. Зважаючи на зміст цієї категорії прав, політичні права також належать до них.

Натомість права людини мають універсальний та індивідуальний характер, тобто належать кожній особі незалежно від її громадянства, національності, місця проживання чи інших факторів [46, с. 5]. Вони походять з принципу рівності та невідчужуваності і визнають індивідів суб'єктами основних прав і гарантій. Це деякі з найосновніших прав людини, такі як право на життя; право на свободу та безпеку особи; право на справедливий судовий розгляд; право на свободу думки, совісті та релігії; і право не піддаватися тортурам або жорстокому покаранню. У цьому контексті права людини в цивільній сфері можуть залежати від правового статусу особи в державі, однак основні права людини є вродженими і підпадають під міжнародну юрисдикцію. Цей тип класифікації прав людини є корисним, оскільки вказує, які права належать усім людям, а які залежать від дискримінації за громадянством та правового статусу.

Ця дихотомія допомагає концептуалізувати правовий апарат захисту і прав, що здійснюються державою. Крім того, важливо також аналізувати класифікацію державної політики у сфері прав людини, оскільки реалізація останньої є результатом організації державної політики. З огляду на різноманітність прав людини, державну політику на цьому рівні можна класифікувати за тими ж напрямками, що й кілька факторних вимірів. Існує кілька способів класифікації цього, причому територіальна орієнтація (внутрішня та зовнішня політика), рівні прийняття рішень (центральний, місцевий) або сфера впливу (економічна, соціальна, культурна політика) є особливо популярними. Публічна політика на державному рівні щодо прав людини включає не лише встановлення загальних правових норм, але й сприяння їх застосуванню з боку місцевих органів влади та державних органів. З огляду на це, політика держави у сфері прав людини може бути систематизована на основі різних концепцій, що дозволяє визначити її домінуючі напрямки, форми реалізації інтересів і цільові установки.

Однак, попри можливість класифікації державної політики у сфері прав людини, варто зазначити, що її напрями часто перетинаються. Наприклад, забезпечення права на освіту одночасно є частиною соціальної, культурної та економічної політики. Таким чином, класифікація державної політики у цій сфері має умовний характер, але вона допомагає систематизувати різні напрями діяльності держави, спрямовані на забезпечення та захист прав людини.

Зважаючи на вже існуючі критерії класифікації, державну політику у сфері прав людини можна поділити наступним чином:

– за сферою регулювання:

громадянські та політичні права – це політика, спрямована на забезпечення особистої свободи, політичної участі, свободи слова, мирних зібрань, недоторканності особи та захисту від дискримінації;

засоби масової інформації та інформаційний простір, тобто державна політика щодо свободи слова, доступу до інформації, регулювання ЗМІ, захисту інформаційного простору та боротьби з дезінформацією;

інститут правосуддя та правоохоронні органи включає політику щодо ефективності судової системи, доступу до правосуддя, прав людини в умовах кримінального правосуддя;

права вразливих верств населення охоплює політику щодо захисту прав жінок, дітей, людей з інвалідністю, національних меншин, ЛГБТ+ спільноти та інших маргіналізованих груп;

освіта та культурні права включає політику у сфері освіти, розвитку наукових досліджень, захисту культурної спадщини та забезпечення культурної рівності;

захист економічних прав та соціальний захист, тобто державна політика, спрямована на забезпечення права людини на працю, справедливу оплату, соціальний захист, належні умови праці та свободу підприємницької діяльності. Включає заходи з подолання бідності, регулювання ринку праці, захисту від дискримінації у сфері праці та гарантування доступу до економічних ресурсів;

захист права на здоров'я включає державну політику, спрямовану на забезпечення доступу до медичних послуг, запобігання епідеміям та інші питання, що стосуються здоров'я населення.

— за рівнем ухвалення рішень:

національна політика, тобто загальнодержавні стратегії, законодавчі ініціативи та програми, що забезпечують дотримання прав людини на території країни;

регіональна політика полягає в тому, що заходи реалізуються органами місцевого самоврядування відповідно до специфіки конкретного регіону;

місцева політика спрямована на забезпечення прав людини на рівні місцевих органів влади;

зовнішня політика, а саме участь держави в міжнародних договорах, співпраця з міжнародними правозахисними організаціями, імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство.

— за механізмом реалізації:

превентивна політика, яка спрямована на створення умов, що запобігають порушенням прав людини (правова просвіта, моніторинг дотримання прав, антикорупційні заходи);

компенсаційна політика, що зосереджена на механізмах відновлення порушених прав (судовий захист, правозахисні ініціативи, реабілітаційні програми для жертв порушень прав людини);

реагуюча політика передбачає державні заходи у відповідь на виявлені порушення (санкції, зміни у законодавстві, міжнародні звернення).

— за часовими межами:

короткострокова політика, а саме оперативні заходи для розв'язання нагальних проблем (реакція на кризові ситуації, надзвичайні події, масові порушення прав людини);

середньострокова політика, це планові реформи, що охоплюють період від кількох років до десятиліття (реформи судової системи, оновлення трудового законодавства);

довгострокова політика, тобто стратегічні ініціативи, що мають вплив на майбутні покоління (утвердження верховенства права, побудова демократичних інституцій, освітні програми з прав людини).

Звісно дана класифікація може розширюватись та змінюватись залежно від змін у політичній, соціальній чи економічній ситуації в державі, а також з огляду на розвиток міжнародних стандартів і правових норм. Проте, на нашу думку, вона є основною для систематизації державної політики у сфері прав людини, оскільки дозволяє чітко виокремити основні напрями, в яких держава має здійснювати свої зусилля щодо забезпечення та захисту прав і свобод громадян. Така класифікація допомагає не лише розуміти поточні державні стратегії, але й розробляти ефективні заходи для покращення стану прав людини в країні, орієнтуючи органи влади на конкретні аспекти, що потребують уваги та вдосконалення.

Крім того, цю класифікацію можна адаптувати до змінних умов, зокрема у зв'язку з новими викликами, такими як технологічні зміни, екологічні проблеми або глобальні кризи. Це дозволяє державі залишатися гнучкою та оперативно реагувати на нові загрози й можливості, тим самим забезпечуючи ефективну реалізацію прав людини на всіх рівнях. Така класифікація також є важливим інструментом для міжнародного співробітництва, оскільки надає чітке розуміння пріоритетів і напрямів державної політики в галузі прав людини, що є необхідним для створення єдиного стандарту на глобальному рівні.

З усім тим, ефективність реалізації державної політики у сфері прав людини значною мірою залежить від інституційної спроможності держави, рівня демократичного розвитку та дієвості правових механізмів. Важливим аспектом залишається співпраця між органами державної влади, громадянським суспільством і міжнародними організаціями, адже комплексний підхід до забезпечення прав людини дозволяє створити сталі гарантії їх дотримання та розвитку.

Окрім цього, варто наголосити на ролі механізмів моніторингу та оцінки ефективності політики у сфері прав людини. Запровадження системи оцінювання

державних програм та стратегій дозволяє виявляти слабкі місця, коригувати підходи та впроваджувати нові рішення, спрямовані на підвищення рівня захисту прав і свобод громадян.

Отже, можна зробити висновок, що державна політика є ключовим інструментом у забезпеченні та реалізації прав людини. Вона не тільки визначає правові та організаційні механізми для захисту прав та свобод громадян, але й сприяє формуванню системи гарантій для їх реалізації в повсякденному житті. Важливим є те, що ефективна державна політика в цій сфері повинна бути всебічною, враховуючи різні аспекти, від міжнародних стандартів до внутрішніх національних потреб. Така державна політика формується на основі визначеного курсу розвитку та моделі державного устрою, зокрема як демократичної [45, с. 21].

Головною метою держави є не лише прийняття законодавчих актів, але й належна їх реалізація та моніторинг стану прав людини. Важливим є й адаптування політики до змінюваних умов та нових викликів, таких як глобалізація, технологічні інновації, економічні та соціальні трансформації.

1.3. Основні принципи та інструменти забезпечення прав людини в державній політиці

У попередньому підрозділі було розглянуто тісний взаємозв'язок між державою та правами людини. Держава виступає головним гарантом прав і свобод особи, забезпечуючи їх дотримання та реалізацію через систему нормативно-правових актів, державних інституцій та механізмів захисту. Зокрема, дана доктрина закріплена в Конституції України. Однак ефективне забезпечення прав людини можливе лише за умови дотримання фундаментальних принципів і застосування відповідних інструментів у сфері державної політики.

Як неодноразово наголошувалося, державна політика визначає загальний напрям розвитку держави. Вона охоплює різні сфери суспільного життя, а її

ефективність безпосередньо впливає на добробут громадян. Науковець О. С. Танцюра зазначає, що «рівень якості життя суспільства значною мірою визначається ефективністю державної політики» [48, с. 101]. Це стосується не лише економічних питань, а й соціальних, культурних та правових аспектів. Зокрема, успішна державна політика має відповідати актуальним потребам громадян та викликам сучасності, особливо у сфері забезпечення прав людини.

Права людини виступають як нормативний ідеал, що спрямовує державу до створення справедливого, демократичного та гуманного суспільства [49, с. 639]. Вони є основою для розробки законодавства, політичних стратегій і державних програм, що мають на меті захист і підтримку прав і свобод громадян.

Права людини завжди спрямовані до держави, яка зобов'язана їх дотримуватися, оскільки людина є фундаментом держави, а її гідність – основною сутністю цих прав [50, с. 25].

Як зазначає Новіцький М., «базовим поняттям концепції прав людини є невід'ємна і притаманна людині – людська гідність» [46, с. 4]. Виходячи з цього, забезпечення людської гідності є однією з ключових функцій держави [50, с. 25]. Саме цей принцип визначає необхідність створення умов, за яких кожна людина може реалізувати свої права та свободи без дискримінації чи будь-яких необґрунтованих обмежень.

Таким чином, ефективна державна політика у сфері прав людини має бути заснована на ключових принципах, які гарантують реальний захист, дотримання та розвиток прав і свобод громадян. Та перш ніж розглядати ці принципи в контексті державної політики, необхідно визначити саме поняття «принципи» та їхню роль у правовій системі.

Відомо, що поняття «принципи» має походження з латинської мови, а саме від слова «*prīncipium*», що означає фундаментальні, найбільш загальні та базові положення, засоби й правила, які визначають природу та соціальну сутність явища, його напрям розвитку та найважливіші характеристики [51, с. 43]. Зокрема в Оксфордському англійському словнику зазначається, що англійське слово «*principle*» утворилось в період пізньої середньоанглійської (late Middle

English), при цьому походить воно від старофранцузької та латинської мови. А саме походження англійського слова починається від таких латинських слів, як: «*princeps; princip*» – перший, головний, та «*principium*» – джерело, «*principia* (множина)» – основи [52].

При цьому, в Оксфордському англійському словнику надані такі визначення поняттю «*principle*», що у перекладі означає «принцип»: 1) фундаментальна істина або положення, яке служить основою для системи переконань або поведінки або для ланцюжка міркувань; 1.1) правило чи переконання, що регулюють поведінку; 1.2) морально правильна поведінка і погляди; 2) загальна наукова теорема або закон, який має численні спеціальні застосування в широкій галузі; 2.1) природний закон, який є основою для побудови або роботи машини; 3) фундаментальне джерело або основа чогось; 3.1) фундаментальна якість, що визначає природу чогось; 3.2) активна або характерна складова речовини, отримана простим аналізом або розділенням [52].

Згідно з Кембриджським словником, дане слово має наступні тлумачення: 1) основна ідея або правило, яке пояснює або контролює, як щось відбувається або працює; 2) моральне правило або стандарт хорошої поведінки [53].

Так, Еміліо Бетті – італійський юрист, філософ права, один із провідних теоретиків юридичної герменевтики відзначав, що «критерії оцінки, виражені в загальних принципах права, не є об'єктом юридичного тлумачення, оскільки вони не є нормами з визначеним правовим змістом, але є його інструментами, керівними критеріями, у світлі яких повинні оцінюватися соціальні потреби життєвих відносин, оскільки вони постулюють правову дисципліну» [54, с. 8-9]. Тобто «принципи» у його розумінні не просто формальні положення, а основоположні критерії, які визначають напрям розвитку правової системи та впливають на зміст і тлумачення норм.

На думку Зайчука О. В., «принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права» [55, с. 8-9].

Науковець Зубко А.О. зазначає, що «правові принципи є складовою нормативних засад, а тому мають трактуватися відповідно до вузького визначення їхнього змісту. На нашу думку, це загальний ідейний зміст формування режиму законності у певній сфері розвитку суспільних відносин, що виступає нормативним чи моральним правилом поведінки або орієнтиром для забезпечення функціональності певної системи» [56, с. 18]. Тобто правові принципи виконують не лише регулятивну, а й орієнтаційну функцію, визначаючи стратегічні напрями розвитку правової системи та її відповідність суспільним потребам.

Як зазначає Волошин Ю., термін «принцип» може мати кілька значень. По-перше, це фундаментальні засади та ключові ідеї, які мають універсальний характер, загальну значущість і високий імперативний статус [57, с. 110]. Вони відображають основоположні положення теорії, науки, правової системи (як внутрішнього, так і міжнародного права), а також політичних, державних чи громадських інституцій, таких як гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо. По-друге, це внутрішні переконання особи, що формують її ставлення до суспільних процесів, ідеологічних концепцій і власної діяльності [57, с. 110].

Зокрема у «Великій українській енциклопедії» надано таке визначення: «принципи права, керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин» [58, с. 119]. При цьому «принципи судочинства» мають подібне тлумачення, а саме «це керівні засади (ідеї), що стосуються завдань, засобів та способів здійснення судочинства» [58, с. 119]. Таким чином, у розумінні авторів «принципи» є загальними керівними положеннями, які визначають основні напрями розвитку та функціонування певної системи, зокрема правової.

Виходячи з вищенаведених визначень можна зробити висновок, що принципи є фундаментальними засадами, які визначають основні напрями розвитку, регулювання та функціонування певної системи. Вони слугують орієнтирами у процесі прийняття рішень та реалізації норм, забезпечуючи

стабільність, послідовність і справедливість у правовій, політичній, соціальній та інших сферах суспільного життя.

У контексті державної політики щодо забезпечення прав людини принципи відіграють ключову роль, оскільки саме вони визначають стратегічний курс дій держави у сфері правозахисту, правореалізації та правового забезпечення. Їх дотримання сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню рівня правової культури та довіри громадян до державних інститутів. Можна зробити висновок, що принципи державної політики – це основоположні ідеї та засади, які визначають пріоритети, механізми та інструменти реалізації державних рішень, зокрема, у сфері прав людини.

Досліджуючи тему принципів, Неділько А. І. виокремлює такі основні засади публічної політики:

- «утвердження гласності: свобода слова, відсутність монополії на засоби масової інформації, наявність альтернативних ЗМІ;
- формування засад політичного плюралізму: свобода конкуренції та суперництва політичних еліт, зокрема правлячої політичної еліти та опозиційної;
- законодавче закріплення соціальної мобільності еліт шляхом встановлення терміну перебування при владі виборних та призначених осіб;
- формування розуміння потреб щодо дотримання балансу інтересів різних соціальних сил як важливий елемент демократичного розвитку суспільства та економічної стабільності держави;
- виокремлення законодавчих основ необхідності дотримання демократичних процедур політичного процесу;
- формування загального прогресивного поступу щодо становлення публічної діяльності, пов'язаного з розвитком громадянського суспільства в Україні» [32, с. 31-32].

При цьому, згідно з частиною 1 статті 2 Закону України «Про внутрішню та зовнішню політики»: «засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на

безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства» [59]. При цьому, до принципів внутрішньої політики відносять: пріоритетність захисту національних інтересів; верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи, забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав; рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності; здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості; забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; соціальне партнерство та громадянська солідарність [59].

Натомість зовнішня політика базується на наступних принципах: «суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного

права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам» [59].

Оскільки даний Закон має загальний характер та притаманний для побудови широкого кола політик, наведені в ньому принципи можна віднести до загальних.

Тобто залежно від змісту та сфери застосування принципи державної політики щодо забезпечення прав людини можна поділити на загальні та спеціальні. Також у науковій юридичній літературі зустрічається поділ на особливі.

Наприклад, науковець Шумейко Т. А. зазначає, що до принципів формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні мають належати загальноправові принципи, спеціальні та особливі [60, с. 72].

До загальних принципів Шумейко Т. А. відносить: 1) принцип верховенства права; 2) принцип людиноцентризму; 3) принцип справедливості й правової рівності (недискримінації); 4) принцип законності; 5) принцип невідворотності юридичної відповідальності [60, с. 72-75]. До спеціальних – принцип відкритості й прозорості формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип гармонійної узгодженості (неконфліктності) формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип об'єктивної виправданості формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип наукової обґрунтованості й узгодження (єдності) теорії та

практики формування і реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип реальності й повноти формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип плановості й очікуваності формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип раціональності й ефективності формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; принцип відносної гнучкості та своєчасності; принцип постійності [60, с. 76-82]. Особливими принципами є принцип забезпечення ефективності захисту людиною її життя та здоров'я (життя і здоров'я інших людей) шляхом володіння та користування зброєю; принцип недопущення виникнення та існування суспільно небезпечних і суспільно шкідливих процесів (відносин) у сфері ОЗ; принцип контролюваності, створення та підтримки реалізації адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері ОЗ в державі; принцип уможливлення формування Музейного фонду України озброєнням, яке має культурну цінність; принцип адаптації законодавства про ОЗ в Україні до законодавства про ОЗ в державах – членах Європейського Союзу [60, с. 82-84].

Натомість Яковлев О. А. визначає, що за «головною функціональною направленістю принципи державної політики в галузі охорони праці можна класифікувати на такі групи, як-от:

1) загальні принципи, спрямовані на попередження та запобігання нещасним випадкам на виробництві, виробничому травматизму, іншій шкоді здоров'ю працівника, – пріоритет життя і здоров'я працівників; суцільний технічний контроль; комплексний підхід; економічні методи управління охороною праці;

2) принципи, що відображають загальний та спеціальний нагляд і контроль за охороною праці на загальнодержавному рівні, – незалежність від форм власності та виду діяльності; координація; міжнародне співробітництво;

3) принципи, що встановлюють гарантії для працівників, – соціальний захист працівників; інформація та навчання; адаптація до можливостей людини» [61, с. 76].

Діденко А. С. визначає, що до основних засад реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності в Україні належать принципи: верховенства права і поваги до прав та свобод людини і громадянина; забезпечення національних інтересів України; відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору; державно-приватного партнерства, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту; пропорційності та адекватності заходів кіберзахисту реальним та потенційним ризикам; пріоритетності запобіжних заходів; невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів; пріоритетного розвитку та підтримки вітчизняного наукового, науково-технічного та виробничого потенціалу; міжнародного співробітництва з метою зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів у протидії кіберзагрозам, консолідації зусиль у розслідуванні та запобіганні кіберзлочинам, недопущення використання кіберпростору в протиправних та воєнних цілях; забезпечення демократичного цивільного контролю над утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами держави, що діють у сфері кібербезпеки [62, с. 57].

Також науковиця Куца А. у своєму дисертаційному дослідженні запропонувала класифікацію принципів соціального захисту інвалідів, поділивши їх на загальні, що визначають загальну систему соціального захисту та закладають основи будь-яких процесів у цій сфері, і спеціальні, які відображають специфіку окремих напрямів соціального захисту осіб з інвалідністю [63]. Аналогічного підходу дотримується й А. М. Колодій, який поділяє принципи права на загальноправові, такі, що мають універсальний характер і знаходять своє відображення у принципах кожної окремої галузі права, та спеціальні, які зазнають змін і адаптації відповідно до особливостей конкретної правової сфери [64, с. 43].

Некрашевич М. називає такі принципи державної політики у сфері цифрової трансформації: відкритості, прозорості, багаторазовості використання; технологічної нейтральності і портативності даних; орієнтованості на громадян;

інклюзивності та доступності; підтримки прийняття рішень; багатомовності; безпечності та конфіденційності; адміністративного спрощення; збереження інформації; оцінювання ефективності та результативності; принцип рівного доступу; принцип створення переваг; принцип ефективності, продуктивності та конкурентоздатності; принцип розвитку інформаційного суспільства; принцип інтеграції України до ЄС; принцип стандартизації; принцип довіри й безпеки; принцип державного управління [65, с. 126-127].

Таким чином, принципи державної політики формують структуровану систему, в якій загальні принципи встановлюють фундаментальні засади, тоді як спеціальні та особливі принципи деталізують їх відповідно до конкретних сфер діяльності. Така їх систематизація дозволяє більш чітко визначити ролі і завдання різних інституцій, органів влади та громадянського суспільства в процесі забезпечення прав людини, а також створює належну правову основу для ефективної боротьби з порушеннями цих прав на всіх рівнях. Однак, окрім наукових підходів до класифікації принципів, важливе значення має їх нормативне закріплення.

Принципи державної політики щодо забезпечення прав людини відображені у різних законодавчих та підзаконних актах, що визначають правові основи функціонування держави та її інституцій. Зокрема, правові засади, на яких базується державна політика у цій сфері, закріплені в Конституції України, законах, міжнародних договорах, ратифікованих Верховною Радою України, а також у спеціалізованих нормативно-правових актах.

Зокрема, у розділі I Постанови Верховної Ради України «Про засади державної політики України в галузі прав людини», затвердженої 17 червня 1999 року №757-XIV, визначено основні принципи державної політики у сфері прав людини, а саме: визнання прав і основних свобод людини і громадянина такими, що дані людині від народження і є невід'ємними; забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою; забезпечення рівності всіх людей перед законом і судом; визнання верховенства права, за яким проголошення та реалізація прав і основних свобод людини і

громадянина засновано лише на законі; недопущення звуження змісту та обсягу проголошених Конституцією України прав і основних свобод людини і громадянина; визнання презумпції особистої свободи людини відповідно до принципу, згідно з яким дозволено все, крім того, що прямо забороняється законом; визнання обмеженості свободи держави, її органів і посадових осіб відповідно до принципу, згідно з яким дозволено лише те, що прямо передбачається законом [66].

Окрім принципів, зазначених у Постанові, при розробці та реалізації державної політики важливо орієнтуватися також на принципи прозорості, підзвітності та залучення громадськості [49, с. 642].

Тому важливо також розглянути принципи даної політики, що закріплені у розділі 3 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 (далі – Стратегія). У ній закріплено, що Стратегія базується на таких принципах, як верховенство права, законність і справедливість; рівність та недискримінація у забезпеченні прав і свобод людини; об'єктивність та обґрунтованість визначення проблем у сфері прав людини, оцінка їх масштабу, пошук оптимальних варіантів їх розв'язання; конкретність, досяжність цілей та вимірюваність очікуваних результатів реалізації Стратегії; відкритість процесу реалізації положень Стратегії; інклюзивність і широке залучення до моніторингу та оцінки прогресу реалізації Стратегії усіх заінтересованих сторін; забезпечення своєчасного реагування на нові виклики, що існують у сфері прав людини [67].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що Постанова Верховної Ради України акцентує на основних юридичних та етичних принципах прав людини, тоді як Національна стратегія доповнює ці принципи елементами, що сприяють більш конкретному, оперативному та прозорому підходу до їх реалізації в умовах сучасного контексту [49, с. 643]. Таким чином, принципи, закріплені у нормативно-правових актах, доцільно відносити як до загальних, так і до спеціальних, оскільки вони, з одного боку, визначають фундаментальні засади

забезпечення прав людини, а з іншого – конкретизують порядок їх реалізації у відповідних галузях правового регулювання.

Аналіз наукових підходів свідчить, що класифікації принципів є різноманітними та не завжди однозначними. Тому з метою систематизації доцільно запропонувати власну концепцію системи принципів, яка б об'єднувала різні аспекти та дозволяла ефективно їх застосовувати в контексті конкретних сфер державної політики.

Цю систему можна поділити на такі основні категорії:

1. Загальноправові принципи, що відображають основні засади правової держави та становлять базу для інших принципів. До цієї групи можна віднести:

1) Принцип верховенства права. Конституційний суд України у своєму Рішенні від 20 червня 2019 року № 6р/2019 визначає цей принцип таким чином та наголошує: «Враховуючи зміст статті 8 Конституції України та практику Конституційного Суду України, верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади. Верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, зокрема, в контексті таких основоположних його складових: принцип законності, принцип поділу державної влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду. Таким чином, верховенство права означає, що органи державної влади обмежені у своїх діях заздалегідь регламентованими та оголошеними правилами, які дають можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах, і, відповідно, суб'єкт правозастосування може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат» [68]. Отже, принцип верховенства права в Україні виступає ключовим механізмом обмеження державної влади через встановлення чітких законодавчих норм, які гарантують захист прав людини та забезпечують передбачуваність правових наслідків для громадян і державних інституцій. Застосування цього принципу не лише запобігає свавільним діям

влади, а й формує умови для стабільності, послідовності та прогнозованості правового порядку, сприяючи збереженню балансу між свободою особи та ефективним функціонуванням держави.

2) Принцип невідчужуваності прав людини. Як зазначено у Науковому коментарі Конституції України: «Невідчужуваність прав і свобод людини – це їх внутрішня, іманентна, «неминуча» притаманність людині, їх невід’ємність від неї. Ця властивість прав і свобод полягає в тому, що можливості людини, які в них відображаються, є неодмінною, закономірною приналежністю кожної людської істоти. Вони притаманні людині як такій та «набувають чинності» з моменту її народження. Тому права людини, у їх виникненні та існуванні, не потребують дозволу, схвалення з боку будь-кого, у тому числі й з боку держави. Вони лише можуть бути визнані юридичним законом (державою) задля їх гарантування. Жодна людина не може бути позбавлена таких можливостей: без них вона, незалежно від місця, часу й умов її існування, не зможе сформувати, розвинути, проявити себе саме як особистість. Оскільки ніхто не дарує людині її прав та свобод – ані держава, ані якесь інше об’єднання, угруповання, ані та чи інша особа, то й відібрати, позбавити їх людину не може ніхто. Ба більше, сама людина не може від них відмовитися. «Права людини та основні свободи є невід’ємним правом кожної людини, даним їй від народження», – зазначається у п. 2 ч. 2 Декларації та Програми дій Всесвітньої конференції з прав людини, яка відбулася під егідою ООН у Відні 1993 р.» [69, с. 158]. Тобто всі права людини, передбачені Конституцією та міжнародними договорами, є невід’ємними і не можуть бути скасовані чи обмежені.

3) Принцип рівності прав та свобод – рівність усіх перед законом і судом, заборона будь-якої дискримінації, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Так, рівність прав і свобод є одним з основоположних принципів конституційного статусу людини та громадянина і є важливим показником загальнолюдської культури. Цю рівність можна розглядати у двох основних аспектах: 1) рівність у матеріальних благах, рівність результатів та умов існування – тобто економічну рівність, яка відображає певний вимір прав і свобод

людини, і 2) рівність перед законом у процедурах – юридичну рівність, що безпосередньо пов'язана з ефективністю законодавства. Процедурна рівність передбачає відсутність будь-якої форми дискримінації [69, с. 168].

4) Принцип недискримінації – забезпечення прав людини незалежно від раси, національності, статі, релігії, політичних переконань, соціального чи майнового стану. Принцип недискримінації полягає не тільки в досягненні рівності в певних аспектах життєдіяльності, а й у встановленні критеріїв, за якими ця рівність може бути забезпечена. Не допускається надання привілеїв на основі раси, кольору шкіри, політичних чи релігійних переконань, статі, етнічного або соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак. Додатковим критерієм подолання дискримінації є «справедливість», як важливий елемент соціальної дійсності [69, с. 168].

5) Принцип правової визначеності та законності – всі дії державних органів повинні відповідати чітко визначеним і передбачуваним нормам права. На думку Матвєєвої Ю., основу принципу правової визначеності становить формальна визначеність змісту правових норм, яка досягається шляхом логічного, послідовного та повного врегулювання суспільних відносин, і надання цим відносинам певної форми. Зокрема, дослідниця зазначає, що принцип правової визначеності передбачає вимогу до якості законів, що включає такі характеристики, як чіткість, точність, зрозумілість і передбачуваність законодавства. Ці ознаки досягаються під час нормотворчості через застосування юридичної техніки. Законодавство може бути передбачуваним лише тоді, коли правові норми є ясними, тобто чітко і точно сформульованими та доступними. Таким чином, принцип правової визначеності також вимагає публікації законів та інших нормативно-правових актів [70, с. 53].

Подібне тлумачення даного принципу міститься і в Науково-практичному коментарі до Конституції України, а саме: «Згідно з цим принципом, який відштовхується від ідеї передбачуваності, люди повинні мати змогу планувати свої дії із впевненістю, що знають про їх правові наслідки. Він вимагає, зокрема, щоб правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє (так звана

матеріальна доступність права), були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими (так звана інтелектуальна доступність права). Така передбачуваність збільшує автономію особи щодо держави й врешті-решт забезпечує її свободу. Тому право на визначеність правових норм, яке поза всяким сумнівом включає право знати свої права і обов'язки, нерідко характеризують як одне з найбільш невід'ємних прав людської особистості, яке тільки собі можна уявити» [69, с. 425].

Принцип конституційної законності передбачає утвердження режиму реальної дії Конституції, що означає її фактичне існування, юридичну природу, пряму дію норм і належний рівень їх захисту. Він охоплює точне та неухильне виконання положень Конституції й інших конституційно-правових актів усіма суб'єктами, яким вони адресовані, забезпечує узгодженість і системність законодавства на основі конституційних засад, а також гарантує ефективне функціонування ієрархії нормативно-правових актів, у якій Конституція посідає найвищу юридичну силу [69, с. 698]. Таким чином, принцип законності полягає в необхідності дотримання норм та вимог, встановлених законом, як основи функціонування держави та суспільства. Це означає, що всі дії органів державної влади, посадових осіб, а також громадян мають ґрунтуватися на законі, а не на свавільному трактуванні чи вподобаннях окремих осіб. Принцип законності забезпечує підпорядкування всіх актів державної влади і правових норм Конституції, що є основним документом, на якому базуються всі інші нормативно-правові акти.

6) Принцип доступності правосуддя, тобто забезпечення кожній людині можливості захистити свої права через суд або інші відповідні механізми. Конституційний Суд України у мотивувальній частині Рішення від 30 січня 2003 року №3-рп/2003 зазначав: «Правосуддя є правосуддям лише тоді, коли воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне відновлення прав. Загальна декларація прав людини 1948 року встановлює, що кожна особа має право на ефективний захист своїх прав через компетентні національні суди у разі порушення її основних прав, наданих конституцією або законом (ст. 8). Право на

ефективний захист прав закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2) та в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 13)» [71]. Для забезпечення судового захисту Конституція України у ч. 1 коментованої статті встановила принципи здійснення правосуддя виключно судами, неприпустимості делегування функцій судів та їх привласнення іншими органами чи посадовими особами та визначила юрисдикцію судів. Ніякий інший орган держави, крім суду, утвореного законом не вправі взяти на себе функцію правосуддя [69, с. 861].

Отже, принцип доступності правосуддя означає забезпечення кожному громадянину можливості на справедливий, незалежний і безоплатний судовий розгляд упродовж розумного строку. Конституція України гарантує реалізацію цього принципу, надаючи право на судовий захист без жодних необґрунтованих перешкод як матеріального, так і процесуального характеру. Згідно з цим принципом, судові органи мають бути відкритими та доступними для всіх осіб, а здійснення правосуддя не може обмежуватися економічними чи іншими факторами, які перешкоджають або унеможливають звернення громадян до суду з метою захисту їхніх прав та законних інтересів.

До спеціальних принципів державної політики у сфері прав людини можна віднести принципи, що визначають конкретні механізми захисту прав людини в межах державної політики та правової системи. Ці принципи мають за мету забезпечити реалізацію прав і свобод людини через органи державної влади та інші інститути, які виконують функції захисту прав людини. Серед таких принципів можна виділити:

1) Принцип транспарентності та публічності передбачає відкритість і прозорість процесів ухвалення рішень, які стосуються реалізації та захисту прав людини. Він забезпечує право громадян на своєчасне отримання повної й достовірної інформації щодо змін у законодавстві, напрямів державної політики та практичних дій органів влади, що можуть впливати на їхні права, свободи та законні інтереси.

Як зазначає Некрашевич М., принцип відкритості, у контексті державної політики у сфері цифрової трансформації, полягає в забезпеченні відкритого доступу до відомчих даних (інформації), якщо інше не встановлено законодавством, а принцип прозорості полягає в забезпеченні можливості використання відкритих зовнішніх інтерфейсів до відомчих інформаційних систем, включаючи інтерфейси прикладного програмування [65, с. 126].

Венгер В. М. розглядає відкритість як складову широкого розуміння принципу прозорості, що передбачає реальну можливість кожної особи у встановленому законом порядку безпосередньо отримувати інформацію про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування [72, с. 80].

Однак у межах державної політики у сфері прав людини даний принцип полягає у забезпеченні прозорості процесів ухвалення рішень, їх реалізації та моніторингу, а також у відкритому доступі громадян до інформації щодо діяльності органів державної влади в цій сфері. Це є основою для забезпечення прав людини, оскільки тільки за умов відкритості політики громадяни можуть ефективно реалізовувати свої права, контролювати діяльність органів влади та брати участь у прийнятті рішень.

2) Принцип прозорості та підзвітності державної політики у сфері прав людини. На думку Венгера В. М., прозорість слід розуміти як можливість будь-якої особи за допомогою відповідних засобів отримати повний доступ до інформації про діяльність органу державної влади чи місцевого самоврядування, включаючи всі внутрішні процеси, що визначають порядок, форму та терміни ухвалення рішень у кожному конкретному випадку [72, с. 81].

При цьому, принцип підзвітності є невід'ємною складовою ефективного функціонування державної політики у сфері прав людини, оскільки передбачає обов'язок державних органів, їх посадових осіб та інших суб'єктів публічного управління відповідати за свої дії чи бездіяльність перед суспільством. Це означає, що вони зобов'язані обґрунтовувати свої рішення, пояснювати їх наслідки та забезпечувати можливість громадського контролю.

Підзвітність державних органів реалізується через різні механізми, зокрема через відкритий доступ до офіційних документів, регулярне звітування перед громадськістю, проведення громадських обговорень та парламентський контроль. Вона сприяє зменшенню рівня корупції, підвищенню ефективності діяльності державних установ та зміцненню довіри громадян до влади.

Таким чином, принципи прозорості та підзвітності забезпечують відкритий діалог між державою й суспільством, що є необхідною умовою для дотримання прав і свобод людини, реалізації демократичних засад та підвищення ефективності державного управління.

3) Принцип об'єктивності та обґрунтованості державної політики у сфері прав людини передбачає, що усі рішення та дії органів державної влади, спрямовані на забезпечення прав і свобод людини, мають ґрунтуватися на достовірних фактах, незалежному аналізі та виваженому підході. Застосування цього принципу гарантує неупередженість державної політики та сприяє прийняттю ефективних і справедливих управлінських рішень.

Відтак, усі нормативно-правові акти, державні програми та політичні ініціативи повинні мати належне обґрунтування, що включає: відповідність положенням Конституції України та нормам міжнародного права; оцінку очікуваних результатів їх реалізації; визначення доцільності впровадження з урахуванням актуальних соціально-економічних умов.

4) Принцип оцінювання ефективності та результативності в контексті державної політики у сфері прав людини полягає в систематичному та об'єктивному аналізі результатів, яких досягнуто в реалізації правових та політичних заходів щодо забезпечення прав людини. Згідно з думкою Некрашевича М., цей принцип передбачає необхідність проведення всебічного аналізу альтернативних підходів, щоб порівняти їх ефективність та досягнення бажаних результатів [65, с. 126].

Такий процес охоплює не лише порівняння різних методів і підходів, а й постійну моніторингову оцінку впровадження заходів, які мають на меті покращення захисту прав людини. Оцінювання також має включати вимірювання

результатів у конкретних сферах, таких як доступ до правосуддя, рівність перед законом, запобігання дискримінації та дотримання міжнародних стандартів прав людини.

Досягнення результативності та ефективності включає також аналіз витрачених ресурсів, часу та зусиль для впровадження політики, а також визначення чи відповідають реальні результати заявленим цілям. Такий підхід дозволяє своєчасно коригувати політичні стратегії, адаптуючи їх до змінюваних умов і потреб суспільства, що в свою чергу забезпечує стійкий розвиток правової системи та захисту прав людини.

5) Принцип інклюзивності та рівності можливостей, який полягає у забезпеченні рівного доступу до прав і свобод для всіх громадян, зокрема для вразливих груп населення, таких як жінки, діти, люди з обмеженими можливостями, національні та релігійні меншини, біженці та інші.

Зважаючи на даний принцип, всі державні процеси, пов'язані з розробкою, ухваленням і реалізацією політики у сфері прав людини, повинні враховувати інтереси та потреби всіх груп населення, включаючи представників вразливих, маргіналізованих і дискримінованих категорій.

Цей принцип базується на тому, що жодна людина не повинна бути виключена з суспільного життя через свої соціальні, економічні, культурні або фізичні особливості. Держава має забезпечувати рівні можливості для участі всіх громадян у прийнятті рішень, що стосуються їхніх прав та інтересів.

6) Принцип активної участі громадянського суспільства означає, що розробка, впровадження та моніторинг державної політики у сфері прав людини мають відбуватися із залученням громадських організацій, правозахисників, незалежних експертів, журналістів та всіх зацікавлених осіб. Це сприяє прозорості державного управління, підвищенню ефективності ухвалених рішень та формуванню демократичного суспільства, де кожен громадянин має можливість впливати на процеси, що стосуються його прав і свобод.

7) Принципи інтеграції та гармонізації державної політики. Трихліб К. О. вважає, що правова інтеграція – це процес взаємодії та поступового узгодження

національних правових систем, спрямований на їх адаптацію та зближення відповідно до міжнародних принципів, стандартів і методів правового регулювання. У цьому контексті наближення виступає початковим етапом, тоді як зближення є кінцевим результатом інтеграційного процесу. Основним інструментом досягнення правової інтеграції є гармонізація законодавства [73, с. 8].

Зокрема, він зазначає, що «гармонізація є м'яким засобом правової інтеграції та здійснюється на принципах рівності, поваги до національного суверенітету, загально визнаних норм і принципів права, цілеспрямованості, системності, безперервності, врахування національних особливостей та інтересів» [73, с. 8].

Отже, процеси правової інтеграції та гармонізації створюють передумови для ефективнішої взаємодії правових систем різних держав, водночас забезпечуючи збереження національної самобутності та дотримання прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Гармонізація законодавства передбачає узгодження та адаптацію національних правових норм до міжнародних принципів без порушення державного суверенітету, що дозволяє підтримувати оптимальний баланс між глобальними зобов'язаннями та національними інтересами.

Такий підхід сприяє запобіганню правових колізій, які можуть виникати через відмінності між правовими системами окремих держав, і забезпечує ефективне правове регулювання у сфері міжнародного співробітництва. У результаті досягається гармонійне поєднання глобальних і локальних правових інтересів, що є важливою умовою сталого розвитку міжнародної правової інтеграції.

8) Принцип національної та міжнародної відповідальності в контексті державної політики у сфері прав людини передбачає, що кожна держава має не лише зобов'язання перед своїми громадянами щодо захисту прав людини, але й відповідальність на міжнародному рівні за дотримання міжнародних стандартів прав людини та виконання міжнародних угод.

На національному рівні принцип відповідальності держави передбачає не лише обов'язок дотримуватися законодавства, яке захищає права і свободи людини, а й забезпечення ефективного правосуддя, здатного гарантувати громадянам захист від можливих порушень з боку органів державної влади. Держава має не обмежуватися ухваленням відповідних нормативно-правових актів, а й впроваджувати дієві механізми їх практичного застосування з метою забезпечення реального та справедливого захисту прав людини.

На міжнародному рівні цей принцип означає, що держава зобов'язана сумлінно виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання, визначені у договорах, конвенціях та інших актах, які вона підписала і ратифікувала. Це включає гарантування громадянам можливості звернення до міжнародних інституцій із захисту прав людини, таких як Європейський суд з прав людини чи Комітет ООН з прав людини. У випадку порушення міжнародних зобов'язань держава може бути притягнута до відповідальності, що може мати політичні, економічні або правові наслідки, залежно від характеру та ступеня порушень.

Таким чином, принцип національної та міжнародної відповідальності забезпечує формування правової системи, яка гарантує захист прав людини як на внутрішньому, так і на глобальному рівнях, сприяючи підзвітності держави перед власними громадянами та міжнародним співтовариством.

З огляду на наведені принципи державної політики, можна стверджувати, що її основною метою є створення належних умов для повного забезпечення прав і свобод людини на всіх етапах суспільного розвитку. Ключовими складовими цієї політики є гарантованість прав людини, дотримання принципу верховенства права, рівність усіх перед законом та утвердження демократичних цінностей у державному управлінні.

Інструменти забезпечення прав людини в державній політиці охоплюють низку законодавчих, організаційних та соціальних заходів. Одним з основних інструментів є законодавство, яке має забезпечити чітке визначення прав людини, а також механізмів їх захисту, зокрема через судову владу та систему правозахисних органів. Та слід зауважити, що законодавство лише перша ланка

у цілісній системі забезпечення захисту прав людини [74, с. 494]. Важливу роль відіграють органи, що здійснюють нагляд за дотриманням прав людини, а також правозахисні організації, які можуть виявляти порушення і сприяти їх усуненню.

Також варто звернути увагу на наявність адміністративного механізму захисту прав, закріпленого у Постанові Верховної Ради України «Про засади державної політики у сфері прав людини» від 17.06.1999 року. Цей механізм передбачає можливість подання скарги щодо порушення прав у сфері публічної інформації до вищого органу державної влади або органу місцевого самоврядування [74, с. 494].

До адміністративних способів захисту також належить інститут омбудсмена, проте особливості державного управління, взаємодія органів влади, повноваження омбудсменів та їхній підхід до виконання обов'язків можуть суттєво відрізнятися в різних країнах [45, с. 20]. Пирога І. та Кадебська Е. виділяють такі три основні моделі цього інституту: виконавчий омбудсмен, незалежний омбудсмен та парламентський [75, с. 21].

Згідно зі статтею 101 Конституції України, парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [47]. Зокрема, у 1997 році було ухвалено окремий Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Так, в Україні функціонує найпоширеніший серед раніше вказаних моделей – парламентський омбудсмен. Його особливість полягає в тому, що уповноважену особу з прав людини призначає парламент, і вона підзвітна саме йому [45, с. 20]. Водночас її функції охоплюють контроль за діяльністю посадових осіб та органів виконавчої влади, проте не поширюються на роботу самого парламенту. Дві інші моделі відрізняються рівнем підзвітності: виконавчий омбудсмен призначається урядом або главою держави та підзвітний їм, тоді як незалежний омбудсмен є автономною інституцією, яка функціонує окремо від інших органів державної влади [45, с. 20].

Таким чином, державна політика у сфері захисту прав людини базується на чітко визначених принципах і багаторівневій системі механізмів їх забезпечення. Законодавче підґрунтя, діяльність правозахисних інституцій та адміністративні механізми гарантують можливість ефективного захисту прав громадян. Особливе значення у цьому процесі має інститут омбудсмена, який здійснює незалежний контроль за дотриманням прав і свобод людини та сприяє удосконаленню правозахисної системи в Україні. Поєднання різних інструментів дозволяє створити ефективний механізм забезпечення прав людини, що є важливою складовою демократичної держави.

Висновки до розділу 1

На підставі дослідженого вище можна дійти наступних висновків.

Визнання та захист прав людини має бути одним з основних елементів державної політики і визначальною частиною правової системи будь-якої демократичної держави. Закріплення прав людини на нормативно-правовому рівні встановлює межі втручання держави у особисте життя людини та водночас формує правові механізми відповідальності держави за порушення цих прав.

Правоздатність людини базується на правах людини, свободах, обов'язках, закріплених у Конституції, міжнародних договорах, законах та підзаконних актах (інструкціях, регламентах, постановах тощо). Тобто права людини являють собою не лише моральну, але й суттєву правову категорію з механізмами забезпечення та захисту.

У межах цього питання важливим є розгляд основних концептуальних підходів до прав людини, які вплинули на формування сучасної державної політики в цій сфері. Серед них виділяють: природно-правовий; позитивістський підхід; неопозитивістський підхід; соціалістичний підхід; теологічна та історична школа вивчення права, органічну теорію права.

Окрім теоретичних підходів, права людини поділяються на кілька поколінь, кожне з яких відображає етапи розвитку правової системи та зміну соціальних,

економічних і політичних умов. Ця концепція допомагає зрозуміти еволюцію прав людини та їхній зв'язок з різними аспектами громадського життя. Зазвичай виділяють три основні покоління прав людини, хоча в науковій літературі зустрічається думка про існування четвертого.

Таким чином, сутність прав людини як основи державної політики полягає в необхідності їх комплексного захисту, розвитку та адаптації до сучасних суспільних викликів, що забезпечує стабільність, демократію та верховенство права в державі.

Права людини є фундаментальною категорією, яка визначає зміст державної політики, її пріоритети та механізми реалізації. Державну політику варто розуміти як сукупність заходів, рішень та стратегій, які розробляються і впроваджуються органами державної влади з метою досягнення певних суспільних цілей, зокрема, у сфері забезпечення прав людини. Державна політика визначає пріоритети розвитку суспільства, регулює взаємодію між різними соціальними групами та органами влади, створює правові та соціальні умови для реалізації прав і свобод громадян, а також є важливим інструментом для гарантування стабільності в державі та забезпечення правової державності.

При цьому державна політика у сфері прав людини повинна бути невід'ємною частиною загальної політики держави, спрямованою на реалізацію основоположних прав і свобод людини й має виступати фундаментом, на якому будується вся державна політика. Вона охоплює всі рівні влади – від центральних органів держави до місцевих органів управління, і повинна бути спрямована на забезпечення доступу кожного громадянина до основних прав та свобод, незалежно від його соціального, економічного чи культурного статусу.

Державну політику у сфері прав людини можна класифікувати за кількома основними критеріями, що дозволяє детальніше аналізувати різні аспекти її реалізації та механізми впливу на забезпечення прав і свобод громадян. Така класифікація державної політики у сфері прав людини допомагає краще зрозуміти різноманітність її напрямів і засобів. Вона є важливим інструментом, що дозволяє державі не лише реагувати на конкретні порушення, але й

створювати умови для захисту і розвитку прав людини в ширшому сенсі. Чітка та збалансована політика, спрямована на реалізацію цих прав, є основою стабільного та справедливого суспільства.

Державна політика у сфері прав людини базується на загальноправових та спеціальних принципах, серед яких є верховенство права, рівність перед законом, повагу до людської гідності та невід'ємність прав і свобод людини. Ці принципи створюють основу для забезпечення прав людини в кожній демократичній державі, оскільки визначають основні напрямки та стратегії політики, що має забезпечити ефективний захист і реалізацію прав громадян.

Наведена класифікація принципів, на основі яких формується державна політика у сфері прав людини, дозволяє побудувати ефективну систему, спрямовану на захист прав і свобод громадян, а також на забезпечення справедливості та рівності в суспільстві. Ці принципи є фундаментом для створення правового поля, яке гарантує належне виконання державних обов'язків перед особою, а також забезпечує підтримку й розвиток демократичних цінностей.

Зокрема, ефективне забезпечення прав людини залежить від узгодженої діяльності органів державної влади, судової системи, правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства. Важливим аспектом є наявність відповідних інструментів реалізації та контролю за дотриманням прав людини. Цей комплексний підхід до захисту прав людини дозволяє забезпечити, щоб політика в цій сфері не лише була проголошена на папері, але й мала реальний вплив на життя громадян.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: РОЛЬ СУДІВ, ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ЗМІ

2.1. Судова система як гарант забезпечення прав людини: теоретичні та практичні аспекти

Інституційні механізми реалізації державної політики становлять фундамент практичного втілення принципів правової держави, де права і свободи людини не лише проголошуються, а й реально гарантуються, захищаються та відновлюються у разі їх порушення. У цьому контексті вирішальну роль відіграє судова система, яка виступає ключовим елементом структури державної влади та забезпечує провідну функцію у захисті прав людини. Судова система не лише гарантує справедливий розгляд правових спорів, а й сприяє реалізації норм національного та міжнародного права, спрямованих на утвердження правових засад у суспільстві. Зокрема, це відображено в абзаці 14 розділу II Постанови Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини», де зазначено, що серед основних напрямів державної політики у сфері прав людини виділяються вдосконалення законодавства та підвищення ефективності судового захисту як ключової гарантії демократичності виборчої системи [66].

З огляду на сказане вище, вдосконалення інституційних механізмів, насамперед у сфері судового захисту, є необхідною умовою для реального забезпечення прав і свобод людини в Україні. Сучасна правова держава повинна не лише проголошувати дані права на нормативному рівні, але й створювати ефективні інструменти для їх захисту і поновлення. Це передбачає наявність чітко визначених процедур доступу до правосуддя, прозорість судових процесів, а також можливість кожного громадянина захищати свої права в незалежному і справедливому суді.

Як зазначено у рішенні Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року №19-рп/2010: «Забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (абзац четвертий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року №22-рп/2004). До таких механізмів належить структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою. Судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина» [76].

Завдяки своїй незалежності та процесуальній автономності суди мають потенціал бути ефективним засобом захисту особистих, політичних, соціальних та економічних прав. Разом із тим, ефективність їхньої діяльності значною мірою залежить від здатності інституцій гнучко реагувати на новітні виклики – цифровізацію суспільства, зростання рівня правової свідомості громадян, потребу у спеціалізованому судочинстві тощо.

Погоджуємось з твердженням Чорної С., а саме, що право на судовий захист є невід'ємною складовою будь-якого суб'єктивного права особи, що може бути реалізоване як самостійно, так і за участі державних органів чи уповноважених державою структур. Саме ці інституції забезпечують належні умови для відновлення порушених прав, припинення незаконних дій та притягнення винних до відповідальності [77, с. 187].

Так, важливу роль у забезпеченні ефективного механізму судового захисту відіграє Конституція України, що визначає основні принципи, на яких ґрунтується правова система, зокрема, право на судовий захист, доступ до правосуддя та гарантії справедливого судового розгляду.

Частина 3 статті 8 Конституції України конкретизує принцип верховенства права через закріплення поваги до прав людини та забезпечення доступу до суду, що гарантує кожному можливість ефективно захищати свої права і свободи [69, с. 62]. Зокрема, ці положення стали фундаментом для розвитку інституційних механізмів забезпечення верховенства права, серед яких особливе значення має адміністративне судочинство, що забезпечує реальний захист прав громадян у відносинах із державними органами [69, с. 63]. Водночас право на судовий захист закріплюється також статтею 55 Конституції України, яка гарантує кожному можливість звернення до суду для відновлення порушених прав і свобод [47].

Дана норма є ключовою в розвиненій та багатогранній сфері захисту прав і свобод людини. Перша частина цієї статті закріплює право на судовий захист, яке в міжнародній практиці отримало назву «право на суд» або «право на правосуддя». Оскільки важливим є не лише проголошення цього права, а й його реальний результат, воно визначається строгими критеріями та стандартами [69, с. 410]. Водночас два основоположні принципи: верховенство права та належне здійснення правосуддя формують межі загального права на суд, забезпечуючи справедливий судовий розгляд. Тобто ці принципи повинні бути основними при тлумаченні норми частини 1 статті 55 Конституції України [69, с. 410].

У абзаці першому та другому пункту 2 Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 №9-зп зазначено, що «частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка гарантує право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи були порушені або порушуються, створено чи створюються перешкоди для їх реалізації, або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Ця норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про

судовий захист. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, що відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене» [78].

Подібний висновок міститься й в абзаці чотирнадцятому пункту 3, абзац третій пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року №8-рп/2002, а саме: «Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина, і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист» [79].

Варто також зазначити, що у даній статті Основного закону визначено наступні механізми забезпечення прав та свобод людини та громадянина: судовий захист, діяльність Уповноваженого з прав людини та можливість звернення до Конституційного Суду. З наведеного вбачається, що існує кілька способів вирішення правових конфліктів і це не тільки судовий захист прав і свобод. Варто також виділити, що бувають й альтернативні (позасудові) механізми, такі як переговори, медіація та третейський розгляд [80, с. 60]. При

цьому, судовий захист варто розглядати як основний, проте не єдиний засіб у механізмі забезпечення прав і свобод людини. Найбільш ефективним підходом є поєднання дієвості судового механізму з адаптивністю альтернативних способів вирішення правових спорів [80, с. 61].

З усім тим, судовий захист залишається фундаментальною гарантією реалізації прав і свобод людини. Саме через суд гарантується визнання прав, відновлення їх у разі порушення, а також притягнення до відповідальності осіб, що допустили відповідні порушення [81, с. 216].

У цьому контексті важливо розрізняти поняття «правосуддя» та «судочинство». Науковець Бігун В. аргументує різницю даних понять наступним: «По-перше, терміни правосуддя і судочинство є відмінними за специфічним змістом юридичними термінами. Їхнє вживання як синонімічних є недоцільним і має бути обумовленим. По-друге, розуміння суті правосуддя можна сформулювати так: функціональне розуміння правосуддя ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге змістовне розуміння акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. По-третє, якщо перше акцентує на функціях та суб'єктному складі діяльності, то друге – на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості. Невипадково англomовним відповідником терміну правосуддя є термін justice, що перекладається як справедливість, юстиція, правосуддя. Тому закономірним є розуміння правосуддя як справедливості у значенні мети судочинства як судової діяльності» [82, с. 25-26].

Коростенський міськрайонний суд Житомирської області надає наступне тлумачення даних термінів: «правосуддя – це діяльність лише судових органів щодо реалізації судової влади», натомість «судочинство, зокрема й цивільне, кримінальне, адміністративне та господарське – це провадження, що включає в себе діяльність суду та інших суб'єктів» [83].

Таким чином, правосуддя слід розуміти як результат судової діяльності, спрямований на досягнення справедливості, тоді як судочинство – це процесуальна форма, в якій це правосуддя реалізується.

Враховуючи зазначене, важливість судового захисту підкреслюється його тісним зв'язком із правом на справедливий суд, що є загальновизнаним міжнародним стандартом і закріплене, зокрема, у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі у тексті – Конвенція). Саме ця норма забезпечує доступ до незалежного й неупередженого суду, розгляд справи у розумний строк, а також дотримання принципу змагальності та рівності сторін у процесі [84].

Варто зазначити, що стаття 6 Конвенції набуває практичного значення через прецедентну діяльність Європейського суду з прав людини, рішення якого є обов'язковими до виконання для держав-учасниць. У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що формальне існування механізму судового захисту є недостатнім, якщо він не забезпечує належного рівня гарантій – зокрема незалежності суду, доступності правосуддя та виконання рішень.

У справі «Гженда проти Польщі» 2022 року у параграфі 298, а також у справі «Зубак проти Хорватії» від 2018 року (параграф 76 та наступні) Європейський суд з прав людини, виходячи з основоположних принципів верховенства права та недопущення свавілля з боку державної влади, які закладені у фундамент Конвенції, наголосив на тому, що право на доступ до суду є невід'ємною складовою гарантій, передбачених статтею 6 [85; 86]. Зокрема, у параграфі 343 Суд підкреслив, що у випадках, коли особа позбавлена можливості звернутися до незалежного й неупередженого суду, завжди постає питання порушення принципу верховенства права [86]. Водночас, згідно з параграфом 299, національні норми, які обмежують доступ до судового захисту, можуть бути визнані сумісними з пунктом 1 статті 6 лише у тому разі, якщо вони відповідають вимогам верховенства права [86].

Крім того, Суд наголосив, що передбачене пунктом 1 статті 6 право на справедливий судовий розгляд включає в себе надання сторонам ефективного судового захисту з метою охорони їхніх цивільних прав [87; 88]. Ця позиція була чітко викладена, зокрема, у справах «Найт-Ліман проти Швейцарії» 2018 року у

параграфі 112 [87], та «Белеш та інші проти Чеської Республіки» 2002 року, параграф 49 [88].

Крім того, право на справедливий судовий розгляд, закріплене у пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, охоплює не лише гарантії розгляду справи незалежним, безстороннім і компетентним судом, а й включає фундаментальне «право на суд». Це право передбачає наявність елемента доступу до правосуддя, тобто можливість кожної особи звертатися до суду з метою захисту своїх прав цивільного характеру. Такий підхід послідовно підтверджується практикою Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Найт-Ліман проти Швейцарії» (2018) та «Голдер проти Сполученого Королівства» (1975, §36), де наголошено, що ефективний доступ до суду є невід'ємним елементом права на справедливий розгляд справи [87; 89]. Ці елементи становлять єдину, нерозривну конструкцію. Таким чином, особа може посилатися на порушення пункту 1 статті 6, якщо вважає, що її право цивільного характеру було порушене, а можливість звернутися до суду для його захисту – унеможливлена або обмежена.

У разі, якщо виникає серйозний і обґрунтований спір щодо правомірності втручання в зазначене право, який стосується як самого існування, так і обсягу такого права, особа має повне право вимагати, щоб це питання було вирішено судом відповідно до внутрішнього законодавства. Такий підхід чітко сформульовано у справі «З та інші проти Сполученого Королівства» 2001 р. (параграф 92), а також у рішенні у справі «Маркович та інші проти Італії» 2006 р. (параграф 98) [90; 91].

Невизнання судами вимог осіб щодо дотримання основних гарантій справедливого судового розгляду, зокрема відмова у розгляді таких вимог, автоматично тягне за собою обмеження доступу до правосуддя [92]. Така позиція чітко простежується у справі «Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» 2016 р. (параграф 131), де Суд наголосив, що позбавлення особи можливості реалізувати своє право на ефективний судовий захист є прямим порушенням принципу верховенства права [92].

Отже, право на судовий захист у розумінні Конвенції – це не лише гарантія розгляду справи, а, передусім, запобіжник проти будь-якого свавільного втручання в цивільні права особи, із забезпеченням обов'язковості такого розгляду уповноваженим судовим органом.

Ще одним з ключових міжнародно-правових документів, що закріплює право на звернення до суду є Загальна декларація прав людини. Зокрема, у статті 8 Загальної декларації прав людини зазначено: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [93]. Це положення підкреслює універсальність судового захисту як одного з основних елементів правового статусу особи у демократичному суспільстві. Відтак, воно виступає глобальним стандартом, що має бути інтегрованим у національні правові системи держав-учасниць міжнародного співтовариства.

Крім того, право на ефективний засіб правового захисту закріплене у статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, який зобов'язує держави забезпечити кожному, чиї права і свободи були порушені, ефективний правовий захист, незалежно від того, ким були ці порушення вчинені – представниками органів влади, юридичними чи фізичними особами [94]. У контексті цього документа наголошується також на тому, що держави повинні не лише проголошувати такі права, але й створювати належні процесуальні та інституційні умови для їхньої реалізації.

Судова система, таким чином, постає не просто як механізм розгляду спорів, а як центральний інститут, який виконує функцію контролю за дотриманням зобов'язань держави щодо прав людини. Вона повинна діяти ефективно, оперативно, неупереджено та з дотриманням усіх процесуальних гарантій, забезпечуючи доступ кожного до правосуддя.

Сучасна концепція доступу до правосуддя, яка розвивається в європейському правовому полі, передбачає не лише фізичну можливість подати позов або скаргу до суду, але й реальну здатність скористатися цим правом, тобто наявність фінансових, інформаційних, мовних та інших ресурсів, необхідних для

повноцінної участі у судовому процесі. У цьому аспекті особливого значення набувають інститути безоплатної правової допомоги, правопросвітництва, а також цифрові інновації в системі правосуддя.

Окремо варто підкреслити, що ефективність судового захисту багато в чому залежить і від довіри громадян до судової влади. Високий рівень довіри формується через незалежність суддів, відкритість судових процесів, послідовність судової практики, належне виконання судових рішень та запобігання корупції.

Саме на формування таких підходів та базуючись на вищевказаних документах формується державна політика у сфері прав людини в Україні, ключовим орієнтиром якої виступає Національна стратегія у сфері прав людини. Цей стратегічний документ закладає основу для формування цілісного, узгодженого та ефективного підходу до захисту та просування прав і свобод людини, відповідно до міжнародних стандартів.

Так, у тексті цієї Стратегії, «зазначаються наступні стратегічні напрями її реалізації:

- Забезпечення права на життя;
- Запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- Забезпечення права на справедливий суд;
- Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації;
- Забезпечення права на приватність;
- Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднань, права на участь в управлінні державними справами;
- Запобігання та протидія дискримінації;
- Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- Запобігання та протидія насильству за ознакою статі, експлуатації, торгівлі людьми;

- Запобігання та протидія домашньому насильству;
- Забезпечення прав корінних народів і національних меншин;
- Забезпечення права на працю та соціальний захист;
- Забезпечення права людини на охорону здоров'я;
- Забезпечення екологічних прав;
- Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності;
- Забезпечення права на освіту;
- Забезпечення прав дитини;
- Забезпечення прав іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, а також біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- Забезпечення прав ветеранів війни, зокрема осіб, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;
- Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб;
- Забезпечення та захист прав осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України;
- Забезпечення та захист прав осіб, які проживають в населених пунктах у безпосередній близькості до лінії розмежування;
- Звільнення осіб, які були позбавлені свободи внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, та відновлення прав таких осіб;
- Забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та членів їх сімей;
- Подолання негативних наслідків збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією Російської Федерації;
- Підвищення рівня обізнаності у сфері прав людини» [67].

З вище вказаного слідує, що Національна стратегія у сфері прав людини охоплює практично всі ключові аспекти життєдіяльності людини, демонструючи комплексний та системний підхід держави до реалізації та захисту прав і свобод. Зокрема одним із стратегічних напрямів державної політики у сфері прав людини є забезпечення права на справедливий суд.

Політика України у сфері прав людини, що охоплює питання функціонування судової гілки влади, додатково конкретизується у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року №231/202, яка продовжує діяти і надалі [80, с. 61]. Цей документ визначає пріоритетні вектори трансформації національного законодавства у сфері судоустрою та діяльності суддівського корпусу, орієнтуючись на інтеграцію із суміжними інституціями правосуддя. Основна мета – забезпечення практичного втілення принципу верховенства права, гарантування доступного та справедливого судочинства, а також посилення незалежності судової влади в межах міжнародних стандартів прав людини та конституційних цінностей [95].

У межах реалізації положень Стратегії передбачається системне реформування ключових аспектів судової системи. Зокрема, акцент зроблено на забезпеченні функціональної автономії суддів, підвищенні якості кадрового складу через удосконалення процедур добору та атестації, посиленні прозорості й відкритості судових процесів, а також запровадженні цифрових інструментів управління правосуддям. Значна увага приділяється розвитку інститутів громадського контролю, як важливого чинника формування суспільної довіри до судів [81, с. 217].

Одним із принципових завдань, задекларованих у Стратегії, є створення ефективних умов для реалізації права кожного громадянина на неупереджений розгляд справ у межах розумного строку. Такий підхід спрямований на підвищення рівня правової культури в суспільстві та утвердження України як демократичної правової держави.

У цьому контексті доцільно також звернутися до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року №1402-VIII [96]. Цей нормативний акт формує основу правового регулювання структури судової системи, закріплює юридичний статус суддів, визначає ключові принципи здійснення правосуддя та забезпечує інституційні гарантії незалежності судової влади. У законі передбачено механізми, які регулюють процедури призначення на посаду, оцінювання професійної відповідності, просування по службі та притягнення до дисциплінарної відповідальності, що безпосередньо впливають на реалізацію права на справедливий і ефективний суд [96]. Особлива увага у законі приділяється впровадженню принципів доброчесності, професійної компетентності, відкритості та підзвітності суддів.

Закон за своєю суттю відображає практичну реалізацію положень, визначених у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства, оскільки його норми деталізують стратегічні завдання, спрямовані на зміцнення незалежності судової влади, забезпечення прозорості судових процедур та підвищення рівня довіри громадян до судової системи. У такий спосіб відбувається імплементація задекларованих у Стратегії цілей у конкретні механізми правового регулювання та практичної діяльності. Таким чином, Закон і Стратегія перебувають у взаємозалежному зв'язку, формуючи єдину нормативно-інституційну основу, що забезпечує поетапний і системний розвиток судової системи України відповідно до принципів демократії, верховенства права та міжнародних стандартів у сфері правосуддя.

Також варто звернути увагу на те, що й у зазначеному Законі, й у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки окремо виділяють інститут адвокатури та прокуратури. Це зумовлено тим, що дані органи безпосередньо пов'язані між собою та відіграють ключову роль у забезпеченні балансу інтересів сторін у судовому процесі, що є фундаментальним для гарантування справедливого судочинства.

На думку Голубевої Н. Ю., принцип змагальності є одним із базових засад судочинства, а його реалізація – ключовим завданням сучасної судової реформи.

Саме він забезпечує створення необхідних умов для повного та всебічного з'ясування обставин справи, що, своєю чергою, є запорукою винесення обґрунтованого й справедливого рішення. А зміст цього принципу полягає в тому, що сторони процесу мають право самостійно подавати докази, а суд неупереджено їх оцінювати та формувати на їх підставі висновки [97, с. 7].

У цьому контексті важливо підкреслити, що неупередженість суду є критичною передумовою для збереження цього балансу. Якщо суд втрачає об'єктивність і схиляється на бік однієї з сторін, порушується принцип рівності учасників процесу. Такий підхід нівелює засади змагальності, адже справедливе правосуддя можливе лише за умови, коли суд виступає арбітром, а не стороною у спорі [98, с. 111]. Тому поряд із принципом об'єктивності невід'ємним виступає принцип незалежності суддів, адже лише за умови повної незалежності судової влади можна гарантувати, що суд залишатиметься неупередженим арбітром у процесі та забезпечуватиме рівність сторін і дотримання засад змагальності.

Незалежність суддів є ключовим принципом правосуддя в демократичних державах та основною умовою, без якої неможливе забезпечення справедливого судового розгляду, що визнається і міжнародними судовими інституціями [99, с. 63]. Зокрема, даний принцип закріплюється у вищезгаданих нормативних актах.

У цьому контексті особливої ваги набувають механізми забезпечення незалежності суддівського корпусу, які включають гарантії незмінюваності суддів, встановлення спеціальної процедури їх дисциплінарної відповідальності, а також участь незалежних інституцій у процесі добору суддівських кадрів, зокрема, Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [100, с. 340]. Діяльність цих органів спрямована не лише на об'єктивне оцінювання професійних і моральних якостей кандидатів та чинних суддів, але й на запобігання будь-яким формам політичного впливу чи тиску з боку інших гілок влади, що є ключовою умовою дотримання принципу незалежності судової влади.

У параграфі 73 Рішення Європейського суду з прав людини від 25.02.1997 у справі «Findlay проти Сполученого Королівства» №22107/93 зазначається, що «для встановлення того, чи можна суд вважати «незалежним», необхідно враховувати, серед іншого, спосіб призначення його членів і термін їх повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску та питання, чи створює цей орган видимість незалежності (див. рішення у справі «Браян проти Сполученого Королівства» від 22 листопада 1995 року, серія А, № 335-А, с. 15, пункт 37). Щодо питання «неупередженості», то ця вимога має два аспекти. По-перше, суд повинен бути суб'єктивно вільним від особистих упереджень або упередженості. По-друге, він також повинен бути неупередженим з об'єктивної точки зору, тобто він повинен пропонувати достатні гарантії, щоб виключити будь-які законні сумніви в цьому відношенні (див. рішення у справі «Пуллар проти Сполученого Королівства» від 10 червня 1996 року, Reports 1996-III, с. 792, пункт 30). Поняття незалежності та об'єктивної неупередженості тісно пов'язані між собою, і Суд розглядатиме їх разом, оскільки вони стосуються цієї справи» [101].

Також Європейський суд з прав людини надав роз'яснення щодо даного принципу у параграфі 46 у справі «Henryk Urban і Ryszard Urban проти Польщі», а саме: «Хоча поняття розподілу повноважень між політичними органами влади та судовою системою набуває все більшого значення в прецедентному праві Суду (див. Стаффорд проти Сполученого Королівства [GC], №46295/99, § 78, ECHR 2002-IV), ані стаття 6, ані будь-яке інше положення Конвенції не вимагає від держав дотримання будь-яких теоретичних конституційних концепцій щодо допустимих меж взаємодії повноважень (див. Клейн та інші проти Нідерландів [ВП], № 39343/98, 39651/98, 43147/98 і 46664/99, § 193, ЄСПЛ 2003 – VI, і Сасілор-Лормін проти Франції, № 65411/01, § 59, ЄСПЛ 2006 – XIII). Питання завжди полягає в тому, чи дотримано в цьому випадку вимоги Конвенції, і в цій справі Суд повинен визначити, чи суддя BR-G, який судив заявників у суді першої інстанції, мав необхідну «видимість» незалежності (див. McGonnell v. the United Kingdom, № 28488/95, § 51, ECHR 2000 – II)» [102].

Щодо видимості незалежності ЄСПЛ зазначає: «На думку Суду, навіть зовнішній вигляд може мати певне значення. На карту поставлено довіру, яку суди в демократичному суспільстві повинні викликати у громадськості і, перш за все, що стосується кримінального провадження, в обвинуваченого (див., серед інших джерел, рішення у справі «Хаушильдт проти Данії» від 24 травня 1989 року, серія А, № 154, с. 21, § 48). При вирішенні питання про те, чи є в даній справі законні підстави побоюватися, що певний суд не є незалежним або неупередженим, позиція обвинуваченого є важливою, але не є вирішальною. Вирішальним є те, чи можна вважати його сумніви об'єктивно виправданими (див. *Gautrin та інші проти Франції*, рішення від 20 травня 1998 року, Reports 1998-III, стор. 1030-31, § 58, і *Інгал*, згадане вище, стор. 1572-73, § 71)» [103].

Положення статті 6 параграф 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожен суд, на який поширюється її дія, має бути «безстороннім». Під безсторонність зазвичай розуміють відсутність будь-якого упередження чи заздальгідь сформованої позиції, і вона може оцінюватися різними способами [104; 105].

Варто також розглянути обов'язковість виконання рішень суду, оскільки недотримання цього принципу нівелює саму суть правосуддя та підриває довіру громадян до судової системи. Обов'язковість виконання судових рішень прямо впливає з принципу верховенства права, який вимагає не лише формального ухвалення правових актів, а й їхнього неухильного виконання усіма суб'єктами, включно з органами державної влади.

Як зазначається у практиці Європейського суду з прав людини, невиконання судового рішення розцінюється як порушення права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Згідно з параграфом 77 рішення ЄСПЛ від 25.02.1997 у справі «*Findlay проти Сполученого Королівства*» повноваження постановляти обов'язкові рішення, котрі не може змінити несудовий орган, є невід'ємним для самого поняття «суд» [101].

Кучерява К. О. та Щербак С. В. визначають, що «сутність принципу обов'язковості судових рішень розкривається через характерні властивості судового рішення як акта реалізації судової влади і нерозривно пов'язана з його законною силою. Судове рішення є загальнообов'язковим. Тому принцип обов'язковості судових рішень містить дві складові: загальнообов'язковість як властивість судового рішення та обов'язковість виконання як гарантію його реалізації. Остання, в свою чергу, є невід'ємною стадією захисту прав та інтересів осіб, які звертаються до суду» [106, с. 361].

У зв'язку з викладеним, можна зробити висновок, що обов'язковість виконання судових рішень є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування правової системи та збереження її авторитету. Це не лише правова вимога, але й важливий елемент для гарантування прав громадян на справедливий судовий процес. У разі ігнорування цього принципу виникає ризик зниження довіри до судової влади та порушення основних прав, закріплених міжнародними стандартами, зокрема Європейською конвенцією з прав людини.

Отже, судова система виступає одним із ключових гарантів реалізації та захисту прав людини, забезпечуючи ефективний механізм правосуддя відповідно до принципів верховенства права, незалежності суддів, неупередженості та змагальності сторін. Теоретичне осмислення ролі судової влади та її практичне втілення у формі законодавчих і стратегічних документів (зокрема, Конституції України, Закону «Про судоустрій і статус суддів», Національної стратегії у сфері прав людини та Стратегії розвитку системи правосуддя) свідчить про прагнення держави до створення відкритої, доступної й ефективної судової системи, що відповідає міжнародним стандартам. Суд, будучи арбітром у правових спорах, виконує не лише функцію захисту, а й виступає гарантом справедливості, рівності й законності. У цьому контексті надзвичайно важливою є також роль суміжних інституцій – адвокатури, прокуратури, а також системи безоплатної правової допомоги, які забезпечують баланс інтересів сторін і сприяють доступу кожного до правосуддя. Таким чином, судова система в Україні формується як

цілісний інструмент державної політики у сфері прав людини, орієнтований на дотримання демократичних цінностей і захист людської гідності.

2.2. Правоохоронні органи як елемент державної політики у сфері прав людини: виклики та перспективи

У зв'язку з роллю судової системи як гаранта прав людини, не менш важливу функцію в реалізації державної політики у цій сфері виконують правоохоронні органи. Вони є ключовими учасниками процесу забезпечення правопорядку та захисту прав громадян. Однак, в умовах постійних змін у політичному та соціальному середовищі, перед правоохоронними органами стоять численні виклики, що потребують адаптації до нових реалій. Розвиток правозахисної політики, реформування правоохоронних структур, а також інтеграція міжнародних стандартів прав людини у їхню діяльність є важливими етапами на шляху до створення справедливої й ефективної системи правозахисту. У цьому контексті необхідно розглянути роль правоохоронних органів як важливого елементу державної політики у сфері прав людини, враховуючи не лише існуючі виклики, а й потенційні перспективи для подальшого вдосконалення їх функціонування.

Згідно з пунктом 1 статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» №3781-XII від 23.12.1993 «Правоохоронними органами є органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [107].

Гірич В. М. зазначає, що «...перелік правоохоронних органів залишився відкритим («інші органи»), а критерії віднесення цих органів до цієї категорії –

не визначеними». Ним дається наступне тлумачення: «Правоохоронні органи – державні органи, головним призначенням яких є здійснення правоохоронної діяльності» [108].

Подібною думки притримується і Тацій В. Я., зокрема зазначаючи, що «...у результаті широкого тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які тією чи іншою мірою займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю. Отже, критерієм виокремлення правоохоронних органів не може бути виконання правоохоронних функцій, оскільки вони так чи інакше здійснюються майже всіма державними органами, насамперед органами виконавчої влади» [109, с. 287].

Таким чином, поняття правоохоронні органи має широкий спектр значень, що охоплює різні державні інституції, кожна з яких виконує конкретні завдання в рамках забезпечення правопорядку та захисту прав громадян. Важливо, що хоча перелік правоохоронних органів є досить різноманітним, його відкритість та відсутність чітких критеріїв для включення нових органів до цієї категорії створюють певні правові невизначеності.

Так, на думку Арабаджи Н. Б., «правоохоронні органи, що виступають спеціально уповноваженими органами державної влади, які професійно і на постійній основі здійснюють охорону й захист основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку, символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися й захистити, коли такий захист потрібен. Такі органи уособлюють монополію держави на застосування примусу (сили), що в свою чергу є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права» [110, с. 11].

Хлистік М. А. тлумачить правоохоронні органи як «державні органи, визначені у законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють правоохоронні чи правозастосовні функції» [111, с. 53].

Литвиненко В. І. надає своє визначення даному терміну, а саме: «...це збірний термін, що об'єднує кілька груп державних органів, що за характером

встановлених законом повноважень у здійсненні правоохоронної діяльності є спеціалізованими у сфері охорони прав і законних інтересів людини, суспільства, держави або виконують правоохоронну функцію разом з іншими функціями» [112, с. 419]. Шкура Т.О. вважає, що «у широкому розумінні до правоохоронних органів належать суд, прокуратура та органи, які безпосередньо здійснюють боротьбу зі злочинністю, тоді як у вузькому значенні цей термін охоплює виключно останню категорію – органи, спеціально уповноважені на протидію злочинності» [113, с. 179].

На думку Россохи С. В., «правоохоронний орган – це такий державний орган, що Конституцією та законами України наділений певним обсягом прав і обов'язків щодо здійснення захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства і держави, шляхом вчинення специфічних дій примусового характеру, які проводяться в певній процесуальній формі» [114, с. 13].

Натомість Колодій А. М. та Олійник А. Ю. розглядають правоохоронні органи як організовані колективи службовців, які реалізують як державні, так і недержавні функції, пов'язані з контролем, наглядом, досудовим слідством, охороною та захистом усіх форм власності, довкілля, прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, а також виконують інші правоохоронні завдання [115, с. 245].

Таким чином, наукові підходи до визначення поняття «правоохоронні органи» значною мірою різняться за змістом і глибиною трактування. Одні автори наголошують на функціональному аспекті, тобто на наявності правоохоронних функцій, інші – на правовому статусі органів, спеціально уповноважених державою на захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Водночас залишається актуальним питання чіткого розмежування між органами, для яких правоохоронна діяльність є основною, та тими, що виконують її лише частково.

У цьому аспекті варто зрозуміти, які саме функції покладаються на правоохоронні органи, адже саме правоохоронні функції є розмежувальною

рису, що дозволяє відокремити ці органи від інших суб'єктів державної влади, які не наділені відповідними повноваженнями.

Тарасенко О. С. зазначає, що «правоохоронні органи виконують функції щодо запобігання, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, особливо тих, які становлять загрозу для національної безпеки й оборони» [116, с. 674].

Шай Р. Я. трактує правоохоронну функцію крізь призму поняття правопорядку, підкреслюючи, що саме це поняття «охоплює найбільшу кількість об'єктів правової охорони держави, але не характеризує цей напрям діяльності загалом. Категорії правопорядку, прав та свобод громадян, прав власності тісно пов'язані між собою, доповнюють одна одну й не можуть розглядатися як самостійні функції. Вони складають зміст єдиної функції держави, що, на нашу думку, має визначатися як правоохоронна функція держави» [117, с. 361].

Голодник Ю., аналізуючи підходи вчених, вказує на те, що «правоохоронна функція» тісно пов'язана з діяльністю правоохоронних органів і становить одну з ключових функцій держави, спрямовану на реалізацію її завдань у конкретній сфері суспільних відносин [118, с. 109].

Науковці Васильєва В. А. та Невзоров І. Л. вважають, що суть правоохоронної функції держави полягає в тому, щоб гарантувати неухильне та повне виконання правових норм усіма суб'єктами правових відносин у межах країни, забезпечити притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, а також здійснювати захист прав і свобод громадян, які потребують такого втручання [119, с. 40].

Натомість Терехов В. Ю. зазначає, що «правоохоронна функція – це комплексний напрямок державної політики, за допомогою якого досягається охорона прав, свобод та інтересів людини і громадянина, забезпечення законності, конституційного ладу, правопорядку та безпечного існування суспільства, його елементів» [120, с. 91].

Коломієць Ю. М. вказує на те, що «правоохоронна функція є провідною у системі внутрішніх функцій держави і передбачає гарантований захист прав і

свобод громадян через встановлення ефективного правового порядку, забезпечення законності, захист суверенітету, територіальної цілісності, національної безпеки і державного кордону» [121, с. 102].

Безпалова О. І. розглядає правоохоронну функцію держави як спрямовану діяльність уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості, що здійснюється у межах законних повноважень із застосуванням юридичних, зокрема примусових, заходів задля забезпечення законності та правопорядку [122, с. 420].

Авторський колектив підручника «Теорія держави і права» підтверджує, що «у вітчизняній правовій науці домінує думка, яку вони поділяють, коли правоохоронну діяльність держави розглядають як єдину та неподільну основну функцію» [123]. Зокрема Власенко В. П., Колодій О. А., Кривицький Ю. В., Лапка О. Я. та інші тлумачать правоохоронну функцію як «самостійну функцію держави, а саме напрям державної діяльності спрямований на виконання завдань з охорони правопорядку, а саме системи суспільних відносин, що врегульовані нормами права та охороняються державою» [124].

Відтак, Арабаджи Н. Б. виокремлює наступні функції, які виконують правоохоронні органи: «охорона конституційного (державного) ладу; охорона прав і свобод людини; охорона власності; охорона громадського порядку; охорона природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьба зі злочинністю. Деякі вчені вказують на ще декілька функцій, зокрема профілактичну, захисну, функцію охорони громадського порядку, громадської безпеки і власності, ресоціалізаційну, оперативно-розшукову, функцію розслідування злочинів, судового розгляду справ, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів тощо» [110, с. 11].

При цьому Терехов В. Ю. поділяє систему відомчого нормативного регулювання у сфері реалізації правоохоронної функції держави на дві основні групи: внутрішнє (організаційно-управлінське) нормативне забезпечення, що регламентує діяльність безпосередньо суб'єктів правоохоронної діяльності, визначаючи їхні повноваження, процедури ухвалення рішень, функціонування

публічної служби та механізми звітності й громадського контролю; а також зовнішнє нормативне забезпечення, що включає загальнообов'язкові нормативні акти загальнодержавного значення, які встановлюють порядок, способи і засоби досягнення завдань у сфері правоохоронної діяльності [120, с. 94].

Згідно з абзацом 2 статті 17 Конституції України на правоохоронні органи, зокрема покладаються функції забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України [47].

Як зазначає Субота С. І., «поняття правоохоронної діяльності тісно пов'язана з правоохоронною функцією держави» [125, с. 36]. При цьому Терехов В. Ю. вказує на те, що поняття «правоохоронна функція держави» та «правоохоронна діяльність» різняться між собою хоча і мати на меті одне [120, с. 92].

Тобто можна вважати, що правоохоронна функція держави є невід'ємною складовою її загального механізму управління, яка спрямована на підтримання правового порядку, запобігання правопорушенням і забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. При цьому слід також розглянути поняття правоохоронної діяльності, оскільки саме через її реалізацію здійснюється практичне втілення правоохоронної функції держави.

Вчена Тихонова Д. С. розглядає правоохоронну діяльність у двох вимірах – широкому та вузькому значенні. Так, у вузькому значенні, на її думку, «правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам. У широкому значенні правоохоронна діяльність – це діяльність всіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку» [126, с. 224].

Як стверджує Субота С. І., «правоохоронна діяльність являє собою діяльність відповідних державних (деякі автори стверджують, що і недержавних) органів, яка спрямована на охорону норм права від правопорушень. У зв'язку з

тим, що норми права закріплюють права, свободи, обов'язки людини й громадянина на нормативно-правовому рівні, закономірно, що саме через здійснення правоохоронної діяльності гарантується реалізація цих правових категорій» [125, с. 37].

Можемо погодитись з визначенням Музичук О. М. та Гончаренко Л. Л., які зазначають, що «правоохоронна діяльність – це визначена нормами чинного законодавства діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка передбачає реалізацію ними сукупності заходів за допомогою використання низки інструментів та засобів, котра спрямована на: а) запобігати порушенням прав і свобод громадян; б) припинення правопорушень; в) виявлення причин, що могли б призвести до виникнення правопорушень; г) профілактику правопорушень» [127, с. 180].

З огляду на наведене можна зробити висновок, що правоохоронні органи в Україні становлять складну і неоднорідну систему, яка охоплює як органи з виключною компетенцією у сфері правоохоронної діяльності, так і ті, для яких така діяльність є лише однією зі складових загального функціоналу. Проте ключовим моментом, який дозволяє визначити орган як правоохоронний, є його уповноваження на здійснення дій примусового характеру, спрямованих на забезпечення законності, правопорядку, захисту прав і свобод громадян.

Розглядаючи наведені визначення поняття «правоохоронні органи» та «правоохоронні функції та діяльність», можна дійти висновку, що пріоритетним завданням їхньої діяльності є забезпечення охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина [128, с. 24].

Таким чином, до кола правоохоронних органів, виходячи з аналізу законодавства та наукових підходів, можна віднести: органи прокуратури; Національну поліцію України; Службу безпеки України (СБУ); Національне антикорупційне бюро України (НАБУ); Бюро економічної безпеки України (БЕБ); органи охорони державного кордону; Військову службу правопорядку у Збройних Силах України; органи та установи виконання покарань і слідчі

ізолятори; органи державного фінансового контролю; органи рибоохорони та державної лісової охорони тощо.

Більшість з цих органів підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ України, інша частина Міністерству юстиції України. Згідно з пунктом 1 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 28 жовтня 2015 р. №878, «МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах:

- забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг;
- захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;
- міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів» [129].

Зокрема до органів, які належать до системи Міністерства внутрішніх справ України відносяться: Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, Державна міграційна служба України, Головний сервісний центр МВС України [128, с. 26]. З огляду на таку широку компетенцію Міністерства внутрішніх справ України та підпорядкованість йому ключових правоохоронних структур, можна стверджувати, що МВС відіграє центральну роль у забезпеченні національної безпеки, правопорядку та захисту прав і свобод громадян.

Арабаджи Н. Б. зазначає, що характерною особливістю органів, що входять до системи МВС, є наявність у них повноважень щодо застосування найсуворіших заходів державного примусу під час виконання покладених на них функцій, зокрема використання вогнепальної зброї [110, с. 11]. У цьому контексті важливо підкреслити, що така специфіка діяльності органів МВС обумовлює підвищену відповідальність за дотримання законності при реалізації наданих повноважень. Адже застосування заходів примусового характеру, особливо з використанням вогнепальної зброї, має бути чітко регламентоване законодавством і здійснюватися лише за наявності визначених підстав та у межах, необхідних для досягнення правомірної мети.

Водночас ефективність діяльності правоохоронних органів системи МВС значною мірою залежить від належного кадрового забезпечення, професійної підготовки особового складу, матеріально-технічного оснащення, а також від належного громадського контролю. Зокрема, й узгодженої взаємодії між усіма суб'єктами, які здійснюють правоохоронну діяльність.

Так, взаємодія між Національною поліцією, Службою безпеки України, органами прокуратури, а також іншими органами, що мають правоохоронні функції, має ґрунтуватися на принципах законності, верховенства права, недопущення дублювання повноважень та належного контролю за діяльністю кожного з органів.

Такі положення декларуються в Національній стратегії у сфері прав людини, згідно з якою існує багато напрямів та проблем, на подолання яких мають бути спрямовані зусилля правоохоронних органів, зокрема в частині запобігання катування, жорстокому або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, забезпечення справедливого судового розгляду, рівного доступу до правосуддя, ефективного розслідування злочинів, а також захисту прав вразливих категорій населення, зокрема дітей, жінок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та представників національних меншин [67].

До прикладу, до стратегічного завдання «забезпечення права на життя» належить: «створити ефективну систему запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини; посилити спроможність органів досудового розслідування, органів прокуратури щодо розслідування випадків смерті, зокрема тих, що сталися внаслідок збройної агресії Російської Федерації, дій збройних формувань Російської Федерації та створених, підпорядкованих, керованих і фінансованих нею незаконних збройних формувань, а також окупаційної адміністрації Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях; запровадити компенсаційні механізми за неефективне розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини; ужити заходів для захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією частини території України (далі – збройний конфлікт), відповідно до положень міжнародного права» [67].

До напряму «Запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» зазначаються наступні завдання для досягнення стратегічної цілі: «створити ефективну систему запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; створити подвійну систему регулярних пенітенціарних інспекцій; привести положення законодавства України щодо запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню у відповідність із Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та з урахуванням практики Європейського суду; привести умови тримання осіб під вартою у відповідність із міжнародними стандартами (Мінімальні стандартні правила щодо поводження із в'язнями, схвалені Резолюціями Економічної і Соціальної Ради ООН № 663 СІ (XXIV) від 31 липня 1957 року та № 2076 (LXII) від 13 травня 1977 року; Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-

правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 2010 року); імплементувати положення Мінімальних стандартних правил щодо поводження із в'язнями та Правил ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила); створити дієвий механізм інформування правоохоронних органів про можливі ознаки катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання та забезпечити ефективний захист від переслідувань осіб, що повідомляють про такі випадки; імплементувати положення Керівництва з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання (Стамбульський протокол); забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із катуванням, жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням; створити з урахуванням міжнародних стандартів та практики Європейського суду дієву систему реабілітації, правового захисту потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із катуванням, жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням, у тому числі запровадити дієвий механізм відшкодування завданої таким особам шкоди» [67].

У цьому контексті особливу роль у реалізації завдань Національної стратегії у сфері прав людини відіграє Національна поліція України – ключовий правоохоронний орган, який безпосередньо взаємодіє з населенням і є одним із головних гарантій дотримання правопорядку, громадської безпеки та прав людини.

Науковець Семенишин М. О. зазначає, що порівняно з іншими правоохоронними структурами, саме органи Національної поліції України здійснюють найширший спектр завдань, що стосуються захисту прав, свобод і законних інтересів людини [130, с. 146]. Оскільки сама природа прав людини передбачає їх практичну реалізацію, забезпечення цих прав потребує організаційно-виконавчих дій з боку державних органів і посадових осіб. Їхня

діяльність є підтвердженням реального втілення особистої свободи та визначальним чинником перетворення задекларованих у Конституції України прав і можливостей на реальні умови життя кожної людини [130, с. 146].

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015, Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [131].

Згідно зі статтею 2 цього Закону, завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [131].

Зокрема, у пункті 3 Положення про Національну поліцію, затвердженого Кабінетом міністрів України від 28.10.2015 р. № 877 зазначено, що основними завданнями Національної поліції є: реалізація державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [132].

У цьому ж ряду правоохоронних органів важливу роль відіграють органи прокуратури, які, згідно зі статтею 131-1 Конституції України, забезпечують підтримання публічного обвинувачення в суді, організовують і процесуально керують досудовим розслідуванням, вирішують інші питання, пов'язані з кримінальним провадженням, а також наглядають за додержанням прав і свобод людини в межах, визначених законом [47].

Правовий статус прокуратури визначається Законом України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 року, відповідно до статті 1 якого прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [133]. Основними функціями прокуратури є: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [133].

Таким чином, прокуратура України беззаперечно є правоохоронним органом, оскільки наділена виключно публічними повноваженнями щодо забезпечення реалізації функцій державного примусу в межах кримінального провадження, а також контролю за дотриманням законності всіма суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування, оперативно-розшукову діяльність і виконання кримінальних покарань.

У контексті реалізації державної політики у сфері захисту прав людини прокуратура відіграє ключову роль, оскільки саме вона уповноважена здійснювати процесуальний контроль за дотриманням конституційних прав учасників кримінального провадження, зокрема щодо недопущення катувань, незаконного затримання, забезпечення права на захист, доступу до правосуддя та справедливого судового розгляду. Її діяльність прямо впливає на реалізацію Національної стратегії у сфері прав людини, сприяючи формуванню в Україні правової держави та підвищенню довіри населення до системи правосуддя.

Натомість Служба безпеки України є спеціальним державним органом з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку України, протидіє розвідувально-підбивній діяльності проти країни, боротьбі з тероризмом,

організованою злочинністю та корупцією у сфері управління, а також охороняє державну таємницю [134]. Дані положення закріплено у статтях 1 та 2 Закону України «Про Службу безпеки України» № 2229-XII від 25.03.1992 року.

Крім того, особливістю правового статусу СБУ є те, що вона не лише виконує правоохоронні функції, а й є частиною системи національної безпеки держави, діючи на перетині правоохоронної, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. У цьому контексті Служба виконує специфічні завдання, що виходять за межі традиційного правозастосування, зокрема у сфері захисту інформаційної безпеки, стратегічних державних об'єктів та систем, а також запобігання загрозам на кіберарені.

Ще одним правоохоронним органом спеціального призначення є Державна прикордонна служба України. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» № 661-IV від 03.04.2003 на Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні [135]. Окрім цього, прикордонна служба здійснює контроль за перетином державного кордону особами, транспортними засобами та вантажами, бере участь у протидії незаконній міграції, контрабанді, діяльності організованих злочинних угруповань на прикордонних територіях. Так, Державна прикордонна служба України бере безпосередню участь у реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини. Зокрема, її діяльність спрямована на впровадження заходів у таких ключових напрямках, як: забезпечення прав біженців, шукачів притулку та осіб без громадянства; протидія торгівлі людьми; захист прав внутрішньо переміщених осіб, які змушені залишати зону збройного конфлікту чи тимчасово окуповані території; забезпечення прав на свободу пересування та вибір місця проживання. Подібні напрями Національної стратегії також реалізовує Державна міграційна служба.

Зважаючи на значення правоохоронних органів у реалізації державної політики у сфері прав людини, доцільно звернути увагу також на діяльність

інших органів, які виконують спеціалізовані функції у цій сфері та відіграють важливу роль у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян. Зокрема, йдеться про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Державне бюро розслідувань та Державну кримінально-виконавчу службу.

Так, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) виконує важливу гуманітарну та безпекову функцію, що безпосередньо стосується захисту прав людини в умовах надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, а також під час збройних конфліктів. Згідно з пунктом 1 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052, «ДСНС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ, та який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності» [136].

У межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини ДСНС опікується правами таких вразливих категорій, як постраждалі від надзвичайних ситуацій, внутрішньо переміщені особи, діти, особи з інвалідністю тощо. Її діяльність спрямована на гарантування права на життя, безпеку, житло та медичну допомогу в умовах кризи.

Державна кримінально-виконавча служба України (ДКВС), що функціонує у складі Міністерства юстиції України, виконує надзвичайно важливу роль у контексті захисту прав осіб, які відбувають покарання або утримуються під вартою. Згідно зі статтею 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» служба здійснює правозастосовні та правоохоронні функції і складається з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ

виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій, створених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України [137]. Тобто забезпечення права на життя, медичну допомогу, людську гідність та захист від катувань є ключовими завданнями даної служби у межах її діяльності.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [138]. Так, згідно зі статтею 5 даного Закону Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування: 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої-третьої категорій посад державної служби, судьями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України [138].

З огляду на визначені законодавством повноваження, Державне бюро розслідувань виступає одним із ключових органів у структурі правоохоронної системи України, що безпосередньо впливає на реалізацію принципів правової

держави та дотримання прав людини. Його діяльність зосереджена на найбільш чутливих напрямках кримінального правосуддя – розслідуванні злочинів, вчинених високопосадовцями, суддями, представниками інших правоохоронних органів, а також військовослужбовцями. Також така діяльність цього органу відповідає стратегічним цілям Національної стратегії у сфері прав людини, зокрема у частині:

- запобігання катуванням і жорстокому поводженню з боку представників держави;
- забезпечення справедливого, неупередженого та ефективного розслідування злочинів, пов’язаних з порушенням прав людини;
- дотримання принципу невідворотності покарання для будь-яких посадових осіб, незалежно від їхнього статусу [67].

Ще одним правоохоронним органом, який відіграє важливу роль у системі державної політики у сфері прав людини, є Національне антикорупційне бюро України (НАБУ). Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», цей орган є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [139]. Згідно з частиною 2 цієї ж статті «завданням Національного бюро є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції» [139].

Тобто основна увага НАБУ зосереджена на протидії системній корупції у вищих ешелонах влади – серед народних депутатів, суддів, керівників державних органів, державних підприємств, правоохоронців, військовослужбовців тощо. Такий підхід пов’язаний із необхідністю усунення найбільш небезпечних проявів

корупції, які не лише завдають шкоди державному бюджету, а й деструктивно впливають на реалізацію прав і свобод громадян.

У контексті реалізації Національної стратегії у сфері прав людини діяльність НАБУ має вагоме значення, оскільки:

- сприяє зміцненню верховенства права;
- забезпечує прозорість і підзвітність влади;
- формує умови для реалізації соціально-економічних прав, які страждають унаслідок корупційного зловживання;
- сприяє усуненню дискримінації у доступі до правосуддя, освіти, охорони здоров'я та адміністративних послуг;
- підвищує довіру громадян до державних інституцій, що є основою ефективного правового порядку [67].

Таким чином, НАБУ виконує не лише правоохоронну, а й правозахисну функцію, оскільки його діяльність спрямована на ліквідацію однієї з найбільших загроз правам людини – високопосадової корупції, що часто зумовлює безкарність, зловживання владою, нерівність перед законом і соціальну несправедливість. Це підкреслює стратегічну роль НАБУ у побудові правової держави та формуванні антикорупційної культури в українському суспільстві.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що правоохоронні органи України становлять багатокomпонентну систему, у межах якої кожен орган виконує специфічні функції, спрямовані на забезпечення законності, громадського порядку та, найголовніше, реалізацію й захист прав і свобод людини. Від Національної поліції, яка є найближчою до громадян, до Служби безпеки України, яка гарантує національну безпеку, прокуратури, яка здійснює нагляд та підтримує державне обвинувачення, і до спеціалізованих інституцій – Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної кримінально-виконавчої служби – усі ці органи є невід'ємними інструментами державної політики у сфері прав людини.

Водночас функціонування такої системи не може бути ефективним без дотримання чітких стандартів правозахисної діяльності, узгодженості між інституціями, належного професійного рівня працівників та законодавчої визначеності їхніх повноважень [128, с. 27].

Останній звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням (Європейський комітет) за результатами візиту до України в жовтні 2023 року, опублікований у квітні 2024 року, відзначає певні позитивні зрушення у сфері дотримання прав людини. Більшість опитаних осіб, які перебували або нещодавно перебували під вартою поліції, повідомили про належне поводження з боку правоохоронців [140]. Це свідчить про результати зусиль української влади щодо покращення умов утримання та поводження з затриманими.

Та попри ці позитивні зміни, Європейський комітет зафіксував низку проблем, які потребують уваги. Зокрема, залишаються випадки фізичного жорстокого поводження з боку поліції, що підкреслює необхідність продовження політики «нульової толерантності» до таких дій [140]. Крім того, в установах попереднього ув'язнення спостерігається перенаселеність та тривале утримання під вартою, що створює ризики для дотримання прав людини [140].

Відтак, важливим аспектом у роботі правоохоронних органів є перехід від каральної моделі до сервісної, орієнтованої на права людини.

Такий підхід передбачає переосмислення місця та ролі правоохоронних органів у суспільстві – від виключно репресивної функції до моделі партнерської взаємодії з громадянами, де держава не тільки контролює, але й захищає, підтримує, допомагає реалізовувати права і свободи кожної людини. У сучасному правовому порядку правоохоронні органи повинні виступати не як інструменти примусу, а як інституції довіри, здатні ефективно реагувати на потреби громадян та забезпечувати безпеку без порушення прав людини.

Зокрема таке бачення закріплено у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, а саме: «Стратегічна й оперативна здатність

органів правопорядку та прокуратури служити людям, захищати порядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини і стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості» [141]. У зазначеному стратегічному плані виділяються такі основні напрями реформування органів правопорядку:

- дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури як невід’ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадські безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод, у тому числі із забезпеченням гендерної рівності;
- послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого;
- оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права;
- система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів;
- комплексна цифрова трансформація;
- відкритість, прозорість, підзвітність та незалежність [141].

До останнього пункту відносять такі стратегічні напрями реформування, як: посилення механізмів демократичного цивільного контролю; сприяння активній участі громадянського суспільства у взаємодії з органами правопорядку та прокуратури; забезпечення доступу до публічної інформації та підвищення громадської поінформованості про різні аспекти діяльності органів правопорядку й прокуратури; впровадження комплексного гендерного підходу та дотримання принципів інклюзії; проведення щорічного соціологічного зовнішнього моніторингу діяльності органів правопорядку та прокуратури; щорічне оприлюднення звітів для засобів масової інформації та громадянського

суспільства з акцентами на реформах, підзвітності й доброчесності; підвищення обізнаності співробітників органів правопорядку та прокуратури з питань доброчесності, підзвітності й прозорості за допомогою систематичного навчання; посилення гарантій незалежності органів правопорядку та прокуратури від зовнішнього й внутрішнього втручання в їхню професійну діяльність, зокрема в рамках здійснення кримінального провадження [141].

Деякі такі зрушення вже ініціювались раніше. Так, у Плані дій Ради Європи для України на 2011-2014 рр. було визначено низку заходів, спрямованих на утвердження прав людини шляхом посилення національного потенціалу у сфері протидії жорстокому поводженню з боку працівників правоохоронних органів і пенітенціарних установ, зокрема через підвищення ефективності розслідування відповідних скарг; активніше впровадження європейських стандартів у сфері прав людини в щоденну діяльність правоохоронців; а також розширення транскордонної співпраці в цій сфері [142].

Подані підходи свідчать про поступовий, але послідовний перехід України до нової моделі публічного правопорядку, у межах якої пріоритетними стають не лише питання забезпечення безпеки, а й повна інтеграція прав людини у всі рівні управлінських та правоохоронних процесів. Зазначені реформи відображають прагнення держави створити відкриту, підзвітну й ефективну систему органів правопорядку, засновану на принципах демократичного врядування, дотриманні стандартів верховенства права та відповідності міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини.

У цьому контексті особливого значення набуває не лише оновлення правових механізмів і структур, але й переосмислення філософії взаємодії правоохоронних органів із громадянами. Йдеться про необхідність зміщення акцентів з контролюючо-карального підходу на сервісно-захисний формат діяльності, у якому правоохоронці виступають гарантом, а не потенційною загрозою реалізації прав людини. Водночас така трансформація повинна супроводжуватися розширенням повноважень інститутів громадянського суспільства, запровадженням незалежних механізмів моніторингу та оцінювання

ефективності діяльності правоохоронних структур, розвитком інструментів громадського контролю, антикорупційної превенції та доступу до правової допомоги. Не менш важливою умовою є створення системи постійного професійного навчання співробітників органів правопорядку з акцентом на дотриманні прав людини, етичних стандартів, комунікації з уразливими групами населення та впровадженні міжнародних стандартів поведіння.

При цьому, погоджуємося із твердженням Терехова В. Ю., що «відсутність спеціального закону не є суттєвим недоліком на шляху ефективності врегулювання правоохоронних відносин, оскільки обсяг загальних засад державної функції правоохорони є досить широким в теоретичному аспекті. З позиції юридичної техніки, нормопроєктування та систематизація правоохоронних відносин є настільки складним завданням, що не виправдовує мети існування самого закону чи зводу законів» [120, с. 94].

Отже, подальше реформування сектору правопорядку повинне базуватись не лише на адміністративно-структурних змінах, а на глибокій ціннісній переорієнтації системи – на утвердженні ідеї, що захист прав людини не є паралельним чи другорядним завданням правоохоронної системи, а її сутністю та призначенням. Саме це визначає перспективу України як правової, демократичної та безпечної держави.

2.3. Вплив засобів масової інформації на формування громадської думки та контроль за реалізацією прав людини

Розглянуті в попередніх підпунктах аспекти функціонування судової влади та правоохоронних органів як ключових елементів державної політики у сфері прав людини демонструють важливість системного підходу до захисту прав і свобод особи. Водночас ефективність такої системи значною мірою залежить не лише від дій державних інституцій, а й від активної участі громадськості, яка в сучасному інформаційному суспільстві формується передусім під впливом засобів масової інформації.

Як зазначає Турченко Ю., «...у сучасному світі умови функціонування ЗМІ є показником розвитку демократії, а модель взаємодії політики і ЗМІ – важливою ознакою політичного режиму» [143, с. 117].

У демократичному суспільстві засоби масової інформації традиційно виконують роль так званої «четвертої влади», оскільки їхня діяльність істотно впливає на функціонування трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової через механізми публічного нагляду, критики та оприлюднення суспільно важливої інформації. Такий вплив особливо важливий у сфері захисту прав людини, де будь-які зловживання чи порушення з боку державних органів повинні негайно ставати предметом суспільної уваги. Тобто саме завдяки медіа реалізується механізм громадського контролю за діяльністю влади, що є важливою умовою для побудови правової держави та інтеграції України в глобальний інформаційний простір [144, с. 443].

Однак, як акцентує журналіст і професор університету Ігнасіо Рамоне під час свого виступу на Всесвітньому соціальному форумі, що відбувся у Порту-Алегрі (Бразилія) у 2003 році, традиційні ЗМІ, які належать транснаціональним корпораціям, втратили свою незалежність і перетворилися на інструмент пригнічення, а не захисту людей [145, с. 456]. На його переконання, медіа дедалі частіше використовуються для маніпуляцій та експлуатації. У цьому контексті Інтернет усе частіше розглядають як «п'яту владу» – через здатність новітніх цифрових платформ не лише конкурувати з традиційними ЗМІ у висвітленні суспільно важливих питань, а й виконувати роль «сторожового пса», що сприяє прозорості, залученню громадськості та мобілізації до колективних дій [145, с. 456].

Як зазначається у посібнику з освіти з прав людини за участі молоді «КОМПАС», до ЗМІ відносяться як традиційні медіа – телебачення, радіо, кіно, друковані видання та фізичні носії інформації (компакт-диски, DVD), – так і новітні цифрові ресурси, включаючи Інтернет і різноманітні віртуальні платформи, зокрема Всесвітню павутину (World Wide Web), які суттєво

розширили можливості доступу до інформації та впливу на суспільну думку [145, с. 456].

Та в нашому національному законодавстві існує визначення поняття «медіа» або ж «засоби масової інформації». Так, згідно з пунктом 30 частини 1 статті 1 Закону України «Про медіа» медіа (засіб масової інформації) – засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою [146].

У цьому визначенні акцент робиться на системності, регулярності та підконтрольності інформаційного продукту, що дозволяє вирізнити медіа як організовані структури, здатні відповідати за зміст поширюваної інформації та дотримання журналістських стандартів. Водночас такий підхід створює певні виклики у регулюванні новітніх форм масової комунікації, зокрема, блогів, соціальних мереж, стрімінгових платформ тощо, які формально можуть не відповідати ознакам традиційного ЗМІ, але фактично мають потужний вплив на суспільну думку.

Таким чином, сучасне розуміння засобів масової інформації виходить за межі класичних форматів і охоплює широкий спектр інформаційних каналів, які діють як на національному, так і на міжнародному рівні.

У зв'язку з цим важливо розглянути ключові функції, які виконують засоби масової інформації в контексті формування демократичного суспільства та забезпечення дотримання прав людини.

Пахнін М. Л. визначає такі основні функції ЗМІ: «... - комунікативну функцію, яка виявляється в налагодженні контакту; - організаторську, що виявляється у виокремленні ролі журналістики як «четвертої влади» у суспільстві; - ідеологічну функцію – у прагненні здійснення глибокого впливу на самосвідомість людей, на ціннісні орієнтації та світоглядні основи аудиторії, на ідеали і прагнення суспільства, враховуючи мотивацію поведінкових актів; - культурно-освітню функцію, що виявляється у вихованні населення за зразками загальносвітової культури, що, у свою чергу, сприяє всебічному розвитку кожної

людини; - рекламно-довідкову – в задоволенні утилітарних запитів у зв'язку з відповідними сферами захоплень різних категорій аудиторії (сад, туризм, город, колекціонування тощо); - рекреативну функцію – в наданні суспільству духовних та психологічних благ, як-от зняття напруги, розваги й отримання задоволення» [147, с. 67-68].

Науковець Мороз Н. О. виділяє наступні функції засобів масової інформації: «пізнавальну (задоволення інформаційних потреб суспільства), забезпечення гласності, контролю і спостереження за діями суб'єктів влади, політичної соціалізації (участь у процесі засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей суспільства), формування громадянськості, підтримку або критику програм і діяльності держави, державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, партій тощо. Крім загальних функцій, засоби масової інформації мають ще свої специфічні функції, властивих лише їм. До них належать функції редагування (відбір і коментування інформації) та оцінювання, що істотно впливає на формування громадської думки та суспільних настроїв» [148, с. 207].

До перелічених функцій ще можна віднести інформаційно-контрольну, яка особливо важлива в умовах демократичного суспільства. Ця функція передбачає здатність ЗМІ бути незалежним наглядним інститутом, що фіксує дії органів державної влади, правоохоронних структур, посадових осіб та інституцій громадянського суспільства, виявляючи зловживання владою, порушення прав людини та інші суспільно небезпечні явища. Такий контроль сприяє не лише підвищенню прозорості державного управління, а й формуванню механізмів суспільного впливу на прийняття рішень, активізуючи громадську участь і підзвітність посадовців.

Крім того, надзвичайно важливою є мобілізаційна функція засобів масової інформації. Йдеться про спроможність медіа не лише інформувати, а й мотивувати громадськість до участі в захисті своїх прав і свобод, підтримці правозахисних ініціатив, формуванні солідарності навколо важливих соціальних, політичних або гуманітарних питань.

Окремо слід виокремити й інтерактивну функцію, що стала можливою завдяки розвитку цифрових медіа, соціальних мереж та онлайн-комунікацій. Вона забезпечує двосторонній зв'язок між державою та громадянською, дозволяє кожному громадянину брати участь у публічному діалозі, висловлювати власну думку, долучатися до процесів контролю за діяльністю влади, ініціювати петиції, а також оперативно реагувати на дії посадовців у режимі реального часу.

Усі зазначені функції засобів масової інформації перебувають у тісному зв'язку з процесом формування та реалізації державної політики у сфері прав людини, оскільки саме ЗМІ виступають каналом поширення громадської думки, задають орієнтири суспільної моралі та активізують громадянську позицію. Такий підхід цілком узгоджується з твердженням Мороз Н. О., яка підкреслює, що реалізуючи право на свободу слова, засоби масової інформації відіграють ключову роль у виявленні негативних явищ і фактів у діяльності державних органів та суспільних інституцій, формуючи відповідну суспільну оцінку внутрішньополітичних і міжнародних процесів. У цьому сенсі ЗМІ виступають як своєрідна трибуна громадської думки, що відображає настрої мас і водночас слугує показником ефективності державної політики [148, с. 207].

Так, запорукою належного функціонування засобів масової інформації та доступу громадськості до інформації є свобода слова, що також є одним із пріоритетних стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 [67].

Згідно зі статтею 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [47]. Це положення конкретизується в низці нормативно-правових актів, серед яких важливу роль відіграють Закон України «Про інформацію», Закон України «Про медіа», а також міжнародні документи, ратифіковані Україною, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини та Загальна декларація прав людини тощо.

Характеризуючи право на свободу думки і слова, варто підкреслити, що воно пов'язане не лише з особистою, індивідуальною сутністю людини (тобто належить до категорії так званих природних прав), а й має важливе соціальне значення, оскільки слугує основою для становлення й розвитку громадянського суспільства [69, с. 247]. Адже реальна автономність і самостійність громадянського суспільства можуть бути досягнуті лише за умови гарантування кожній людині права на свободу думки й слова. Це не означає, що таке суспільство обов'язково має протистояти державі, проте саме наявність вільного доступу до висловлення думок є основою його існування. Ефективність взаємодії між громадянським суспільством і державою багато в чому залежить від того, наскільки повною та об'єктивною є інформація, якою володіють громадяни про діяльність державних органів і посадових осіб [69, с. 247].

Чинна законодавча база в цілому забезпечує правові передумови для вільного вираження й поширення думок, ідей та інформації. Водночас реалізація закріплених у ній норм часто ускладнюється через особливості їх практичного застосування, що значною мірою знижує їхню ефективність [148, с. 209].

Так, наприклад, у справі «Szurovecz v. Hungary» Європейський суд з прав людини встановив, що відмова в доступі журналіста до притулків для шукачів притулку стала перешкодою для здійснення ним професійної діяльності з інформування суспільства. Суд визнав, що така відмова порушує право на поширення інформації, що, у свою чергу, є складовою права на свободу вираження поглядів, гарантованого статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [149].

Суд наголосив, що збір інформації є невід'ємною частиною журналістської діяльності та охоплюється свободою преси. Обмеження доступу до джерел інформації, що становлять суспільний інтерес, заважають журналістам виконувати свою функцію «сторожових псів демократії» й можуть знижувати якість та достовірність повідомлень, які вони надають суспільству [149]. Суд також зазначив, що відмова у доступі перешкодила журналісту отримати інформацію з перших рук та перевірити її на достовірність, що порушило

підготовчий етап його журналістського дослідження [149]. Відтак ця відмова визнана втручанням у реалізацію його права на свободу вираження поглядів. У подальшому розгляді справи Суд зосередив увагу на тому, чи було таке втручання виправданим у контексті вимог демократичного суспільства. Посилаючись на загальні принципи, сформульовані, зокрема, у справі «Бедат проти Швейцарії».

Так, у параграфі 48 справи «Бедат проти Швейцарії» № 56925/08 від 29 березня 2016 року, Європейським судом з прав людини визначив, що, «по-перше, свобода вираження поглядів визнається однією з ключових засад демократичного суспільства, яка має фундаментальне значення для його розвитку та самореалізації кожного. Ця свобода охоплює не лише ті ідеї чи інформацію, що є загальноприйнятими чи нейтральними, а й ті, які можуть шокувати або обурювати, адже саме це вимагає демократичне середовище, засноване на плюралізмі та терпимості. При цьому будь-які винятки з цього права мають тлумачитися вузько, а необхідність обмежень повинна бути належно обґрунтована.

По-друге, термін «необхідний» у статті 10 параграфу 2 Конвенції означає наявність реальної, нагальної суспільної потреби. Хоча держави мають певну свободу розсуду у вирішенні таких питань, вона не є абсолютною – Суд здійснює нагляд за дотриманням Конвенції не лише щодо законодавчих норм, а й у контексті їх практичного застосування.

По-третє, у межах своєї контрольної функції Суд не підміняє собою національні органи, але оцінює, чи було втручання пропорційним заявленій меті та чи обґрунтували державні органи свої дії відповідними й переконливими аргументами. При цьому Суд перевіряє, чи були дотримані принципи, закладені в статті 10 Конвенції, і чи оцінка фактів була здійснена на достатньо обґрунтованому рівні» [150].

Також у вказаному рішенні ЄСПЛ, Суд звертає увагу й на те, що у контексті визначення обсягу захисту, який надається свободі вираження поглядів, пункт 2 статті 10 Європейської конвенції з прав людини встановлює можливість її обмеження у двох ключових сферах: щодо висловлювань політичного характеру

та питань, що становлять суспільний інтерес [150]. У випадках, де йдеться про висловлювання, пов'язані із суспільним інтересом, судова практика визнає необхідність забезпечення високого рівня захисту свободи вираження поглядів, тоді як розсуд держави щодо втручання у це право є надзвичайно обмеженим.

Та наявність емоційного чи критичного тону у висловлюваннях не нівелює їх захисту, якщо вони торкаються важливих для суспільства тем. Зокрема, Суд наголошує, що ЗМІ відіграють ключову роль у поширенні такої інформації, за умови дотримання стандартів відповідальної журналістики, що включає добросовісність, точність та дотримання закону [150].

Водночас свобода вираження поглядів не є абсолютною та не може порушувати право особи на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Конвенції. Журналісти зобов'язані дотримуватися балансу між суспільним інтересом в інформуванні та необхідністю збереження неупередженості суду, утримуючись від висловлювань чи коментарів, здатних поставити під сумнів презумпцію невинуватості або вплинути на об'єктивність судового розгляду [150]. У випадку конфлікту між правами, гарантованими статтями 8, 10 і 6 Конвенції, Суд застосовує принцип зважування інтересів. Національні органи мають певну свободу розсуду, але лише за умови дотримання критеріїв, встановлених у практиці ЄСПЛ [150]. Якщо ці вимоги не дотримані, Суд може втрутитися і замінити оцінку національних органів власною.

Тобто навіть за умови наявності належної правової регламентації, ефективне забезпечення свободи вираження поглядів значною мірою залежить від практики її реалізації та здатності національних органів влади адекватно збалансовувати протилежні інтереси. Особливої ваги це питання набуває у контексті діяльності журналістів, які, виступаючи провідниками суспільного діалогу, мають не лише право, але й обов'язок доносити до громадськості значущу інформацію.

Відтак постає питання цензури, тобто обмеження права на свободу слова, вираження поглядів, а також доступу до інформації.

Слід зазначити, що цензура не є однозначним явищем у правовому полі, оскільки вона може набувати різних форм – як прямої заборони поширення певної інформації, так і опосередкованого тиску на журналістів, ЗМІ або інших учасників публічного дискурсу.

Згідно зі статтею 15 Конституції України, в нашій державі цензура заборонена [47].

Згідно зі статтею 24 Закону України «Про інформацію» «забороняється цензура – будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, суб'єкта у сфері медіа, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Ця заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації.

Забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом.

Умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів та/або переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику тягне за собою відповідальність згідно із законами України» [151].

Водночас попри абсолютну заборону цензури, свобода вираження поглядів не є безмежною [144, с. 444]. Це право, як і інші, може підлягати певним обмеженням, якщо вони встановлені законом, мають легітимну мету та є необхідними у демократичному суспільстві. Такий підхід відповідає як статті 34 Конституції України, так і статті 10 Європейської конвенції з прав людини, які визначають межі реалізації цього права.

Зокрема, згідно з частиною 3 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» [94].

Отже, обмеження можуть бути виправданими у випадках, коли мова йде про захист національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, запобігання заворушенням чи злочинам, охорону здоров'я або моралі, захист репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або забезпечення авторитету і неупередженості судочинства.

Конкретизація конституційних обмежень права на доступ до інформації, а також порядок їх застосування, як уже зазначалося, регулюється не лише Законом України «Про інформацію», а й іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, такими як Закон України «Про державну таємницю», Наказ Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», а також Постанова Кабінету Міністрів України № 1893 від 28 листопада 1998 року «Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави» [152, с. 13].

Практичну реалізацію обмежень свободи слова в умовах надзвичайних ситуацій можна простежити в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Згідно з пунктом 3 даного Указу, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в

межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [153].

У цьому контексті заслуговують на увагу Йоганесбурзькі принципи, розроблені 1 жовтня 1995 року міжнародною організацією ARTICLE 19 за участю експертів у сфері міжнародного права, національної безпеки та прав людини [152, с. 133]. Відповідно до зазначених принципів, обмеження свободи вираження поглядів або поширення інформації в інтересах національної безпеки можуть вважатися легітимними лише за умови, якщо їхньою метою є захист реальних та законних інтересів держави. Такі обмеження є неприпустимими, якщо вони не спрямовані на протидію загрозам існуванню держави або її територіальній цілісності, незалежно від джерела походження таких загроз – зовнішнього (військова агресія) чи внутрішнього (спроби насильницької зміни влади) [152, с. 134–139].

Виходячи з викладеного, обмеження свободи вираження поглядів в інтересах національної безпеки можуть мати правомірний характер виключно за умови їх відповідності визначеним критеріям і міжнародним стандартам у сфері прав людини. В іншому випадку цензура як форма контролю за інформаційним простором трансформується в інструмент придушення демократичних прав і свобод [144, с. 444].

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року, затвердженим Указом Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022, було визначено реалізацію єдиної інформаційної політики як один із ключових напрямів державної інформаційної безпеки [154]. У свою чергу, відповідно до пункту 12 частини 3 статті 3 Закону України «Про основи національного спротиву», одним із завдань територіальної оборони є участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та протидію інформаційним впливам з боку держави-агресора [155]. Такий підхід

підтверджує стратегічне значення інформаційного простору як складової національної безпеки.

У науковому дискурсі питання цензури розглядається як один із механізмів державного контролю інформаційного середовища. Так, Гаврада І. визначає цензуру як інструмент регулювання інформаційного простору з боку державної влади, притаманний насамперед тоталітарним і авторитарним політичним режимам [156, с. 96]. Автор виокремлює два основні типи цензури – пряму та опосередковану. Пряма цензура полягає у попередньому контролі змісту інформації, уповноважена особа здійснює перегляд матеріалів до їх оприлюднення та приймає рішення щодо їх дозволу чи заборони [156, с. 97]. Опосередкована цензура реалізується шляхом реагування на вже поширену інформацію, зокрема у формі ініціювання судового переслідування або впливу на ЗМІ через економічні, соціальні та політичні механізми з метою коригування їхньої редакційної політики [156, с. 97]. Така практика, хоч і не порушує формально гарантовану свободу слова, фактично обмежує редакційну незалежність засобів масової інформації.

При цьому Гаврада І. вказує на те, що однією з найбільших в Україні проблем у сфері свободи вираження поглядів є закріплення та відтворення практики політичної цензури, яка водночас свідчить про існування глибоких дисфункцій у механізмах забезпечення основоположних прав і свобод людини та створює бар'єри для розвитку незалежної журналістики [156, с. 104].

У 2010 році чотири міжнародні спеціальні доповідачі з питань свободи вираження думки ухвалили спільну Декларацію про десять ключових загроз свободі слова, в якій були визначені основні чинники, що обмежують реалізацію цього права на глобальному рівні. Серед таких загроз було названо: 1) механізми державного контролю над ЗМІ; 2) кримінальний наклеп; 3) насильство проти журналістів; 4) обмеження права на інформацію; 5) дискримінацію у здійсненні права на свободу вираження поглядів; 6) комерційний тиск; 7) недостатню підтримку суспільного та громадського мовлення; 8) загрози безпеці журналістів;

9) обмеження свободи вираження в Інтернеті; 10) обмежений доступ до інформаційно-комунікаційних технологій [157].

Ці загрози знаходять своє відображення і в українських реаліях, що закріплено, зокрема, у Національній стратегії у сфері прав людини, схваленій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. У цьому стратегічному документі серед основних проблем у сфері забезпечення свободи вираження поглядів та доступу до інформації названо: недостатній рівень забезпечення права громадян на отримання об'єктивної інформації; неналежний захист журналістів та правозахисників, а також неефективне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти них; недоступність інформаційного простору для осіб з інвалідністю; недосконалість механізмів доступу до публічної інформації; низький рівень обізнаності громадян щодо права на інформацію та механізмів його реалізації [67].

Концептуальні засади державної політики України в інформаційній сфері мають формуватися, виходячи з національних інтересів країни, збалансовуючи інтереси особистості, суспільства і держави. Слушним є твердження Француз-Яковець Т. А. стосовно того, що розвиток інформаційного суспільства передбачає не тільки реалізацію прав та свобод людини у інформаційній сфері, але й забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства та держави. Завдання сучасного суспільства – відшукати баланс між інформаційною свободою та інформаційною безпекою [158, с. 42].

Так, на подолання вказаних проблем законодавець пропонує наступні завдання: «забезпечити свободу діяльності засобів масової інформації, що включає, зокрема, свободу редакційної політики, прозорість інформації стосовно власності та джерел фінансування засобів масової інформації; забезпечити захист професійної діяльності журналістів та правозахисників; забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти журналістів та правозахисників; забезпечити доступність інформації для осіб з інвалідністю; удосконалити законодавчі механізми юридичної відповідальності за порушення

права на інформацію; удосконалити механізми реалізації права на доступ до публічної інформації» [67].

При цьому індикаторами виконуваності даних завдань виступають такі показники: «рівень відкритості відповідно до Світового індексу зі свободи преси (World Press Freedom Index); значення показника «Свобода думки та релігії» відповідно до рейтингу «Свобода у світі» (Freedom in the World); стан розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів та правозахисників; частка телевізійного продукту, адаптованого перекладом на жестову мову для сприйняття особами з порушенням слуху; частка телевізійного ефірного часу, адаптованого субтитрами для сприйняття особами з порушенням слуху; частка вебсайтів центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, що відповідають положенням ДСТУ ISO/IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності вебконтенту W3C (WCAG) 2.0» не нижче рівня AA; частка державних електронних реєстрів, електронних сервісів, мобільних застосунків (у тому числі Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Портал Дія») відповідають положенням ДСТУ ISO/IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності вебконтенту W3C (WCAG) 2.0» не нижче рівня AA; затверджено стандарт спрощеного мовлення; кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо порушення права на інформацію та кількість порушень, виявлених Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини» [67].

Аналіз поточних показників свідчить про те, що, попри закріплені завдання та індикатори в Національній стратегії, прогрес у сфері забезпечення свободи слова та доступу до інформації залишається нерівномірним. Так, за даними міжнародної правозахисної організації «Reporters Without Borders», у 2023 році Україна посіла 79-те місце у Світовому індексі свободи преси (World Press Freedom Index), при цьому, вже у 2024 Україна посіла 61 сходинку у світовому рейтингу [159]. Такий прогрес, з одного боку, демонструє позитивні зрушення у напрямі розширення інформаційної відкритості, зменшення адміністративного

тиску на журналістів і посилення громадського контролю за діями державних органів. З іншого боку, сам факт значного коливання позицій у рейтингу за короткий період свідчить про нестабільність інформаційного середовища та його високу залежність від зовнішньополітичних і безпекових чинників.

Зокрема, за даними Фондації «Justice for Journalists» та Національної спілки журналістів України, у 2024 році кількість атак на представників медіа зросла на 36% порівняно з попереднім роком, досягнувши 121 інциденту [160]. Це свідчить про збереження високого рівня ризику для журналістів, особливо в умовах воєнного конфлікту.

На відміну від попереднього періоду, відповідно до результатів дослідження, проведеного громадською організацією «Інститут масової інформації» у 2024 році, рівень прозорості провідних онлайн-медіа України зріс на 12 відсоткових пунктів порівняно з 2023 роком і досяг 80%. Для порівняння, у 2023 році цей показник становив лише 68%, що свідчить про позитивну динаміку у напрямі підвищення відкритості та підзвітності медіа-сектору [161]. Однак, концентрація медіавласності залишається високою. Як зазначає Опришко Д., справжньою проблемою є те, що українське законодавство поки не забезпечує дієвих механізмів для ідентифікації справжніх бенефіціарів каналів на онлайн-платформах. Попри зусилля з врегулювання балансу між свободою слова і національною безпекою, ворожий інформаційний вплив і дезінформація й надалі загрожують стабільності інформаційного середовища та посилюють суспільну поляризацію [162].

Тобто наразі зберігається проблема непрозорості структури власності окремих засобів масової інформації, що ставить під сумнів незалежність редакційної політики та створює передумови для маніпулятивного впливу на громадську думку.

Крім того, продовжує залишатися актуальною проблема доступності інформаційного простору для вразливих груп населення, зокрема осіб з інвалідністю. Україна зробила значний крок уперед, адаптуючи міжнародні стандарти вебдоступності. Зокрема, у лютому 2023 року було опубліковано

офіційний український переклад Настанов з доступності вебвмісту (WCAG) 2.1, що є результатом співпраці Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні та Консорціуму Всесвітнього павутиння (W3C) [163]. Цей переклад полегшує впровадження стандартів доступності для вітчизняних розробників, сприяючи створенню інклюзивного цифрового середовища. Слід відзначити, що стандарт WCAG 2.1 є розвитком попередньої версії 2.0 та включає додаткові критерії, що стосуються мобільної доступності, потреб осіб з когнітивними порушеннями та користувачів із низьким зором. Він базується на чотирьох ключових принципах: сприйнятність, функціональність, зрозумілість і надійність.

Крім того, раніше у червні 2022 року набув чинності новий державний стандарт ДСТУ EN 301 549:2022 «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ», який повністю відповідає європейському аналогу та базується на актуальній версії WCAG 2.1 [164]. Цей стандарт охоплює не лише вебсайти, але й мобільні додатки та електронні документи, що є важливим кроком до забезпечення повної цифрової інклюзії.

Також недостатній рівень обізнаності громадян щодо механізмів реалізації права на інформацію продовжує бути викликом. Невелика кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо порушень у цій сфері, на думку експертів, не завжди свідчить про покращення ситуації, а радше про нерозуміння населенням своїх прав та наявних інструментів їхнього захисту.

Таким чином, попри позитивні зрушення в окремих напрямках, забезпечення свободи вираження поглядів і доступу до інформації в Україні все ще потребує системної уваги та послідовної реалізації стратегічних пріоритетів, визначених на рівні державної політики.

Отже, засоби масової інформації відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, забезпеченні прозорості діяльності державних органів і контролі за реалізацією прав людини. Їх вплив реалізується як через класичні механізми інформування, так і через новітні цифрові формати, зокрема інтерактивні платформи та соціальні мережі. При цьому ефективність реалізації свободи слова значною мірою залежить від наявності правових гарантій,

політичної волі, рівня медіаосвіти та технічної доступності інформаційного простору. Аналіз українського контексту свідчить про поступове покращення міжнародних рейтингів, проте також виявляє низку проблем, зокрема у сфері безпеки журналістів, прозорості медіавласності, боротьби з дезінформацією та доступності контенту для вразливих груп. Це вимагає подальших комплексних зусиль держави та громадянського суспільства щодо утвердження інформаційної безпеки, свободи вираження та інклюзивності в інформаційному середовищі.

Висновки до Розділу 2

Зважаючи на проведені дослідження у другому розділі можна зробити такі висновки.

У другому розділі дисертації було здійснено комплексне дослідження організаційно-правових механізмів реалізації державної політики у сфері прав людини, з урахуванням як нормативного, так і інституційного компонентів.

Судова система в Україні займає центральне місце в механізмі забезпечення прав людини. Вона не лише гарантує правосуддя, а й забезпечує дотримання міжнародних стандартів прав людини, виступаючи арбітром у вирішенні правових спорів. Теоретичне осмислення ролі судової влади вказує на необхідність забезпечення незалежності суддів, рівності сторін і справедливого процесу. Однак для забезпечення довіри до судової системи важливими є не лише належне законодавче регулювання, а й практична реалізація цих стандартів, зокрема через удосконалення судової процедури, доступність правосуддя та роль супутніх інституцій, таких як адвокатура, прокуратура та система безоплатної правової допомоги. Усе це сприяє формуванню ефективної та прозорої судової системи, що відповідає вимогам демократичної держави.

Правоохоронні органи займають важливе місце у системі державної політики з охорони прав людини, оскільки вони здійснюють діяльність з попередження, виявлення та розслідування правопорушень. З одного боку, правоохоронці забезпечують виконання прав і свобод громадян через захист від злочинних посягань, з іншого – можуть стати джерелом порушень прав людини

через неналежне поводження з підозрюваними, недотримання принципів справедливості та прозорості.

Так, здійснено системне розмежування функціональних повноважень основних суб'єктів публічної влади у цій сфері, а також окреслено межі їхньої відповідальності щодо дотримання та захисту прав і свобод людини. Дослідження також підтвердило, що реформи правоохоронних органів в Україні спрямовані на перехід до демократичної, підзвітної та ефективної системи правопорядку, де правоохоронці повинні виступати не лише як контролери, а й як захисники прав людини. Водночас необхідно змінювати філософію взаємодії між правоохоронцями та громадянами, а також забезпечити розвиток професійної підготовки співробітників.

Проаналізовано місце засобів масової інформації у забезпеченні реалізації прав людини як каналу зворотного зв'язку між владою та суспільством, інструменту формування громадської думки та фактору громадського контролю. Встановлено, що ЗМІ виконують не лише комунікативну, а й правозахисну функцію, особливо у контексті виявлення порушень прав людини, висвітлення соціальних проблем та мобілізації громадянської активності.

Окрема увага приділена сучасним викликам у сфері свободи слова, таким як політична та опосередкована цензура, ворожий інформаційний вплив, недосконалість механізмів доступу до публічної інформації та нерівний доступ до цифрового середовища для вразливих груп населення. Встановлено, що, попри нормативно визначені гарантії, на практиці зберігається низка бар'єрів, які обмежують вільну реалізацію права на інформацію, зокрема в умовах воєнного стану.

Можна підсумувати, що забезпечення прав людини через інструменти державної політики потребує не лише законодавчих змін, а й трансформації практик управління інформаційним простором, підвищення правосвідомості населення, а також формування сталої культури прав людини як на рівні державного апарату, так і в публічній сфері загалом.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

3.1. Недоліки у діяльності судової системи та правоохоронних органів у сфері захисту прав людини

Захист прав людини в Україні є складним та багатогранним процесом, який потребує узгодженої діяльності судової системи та правоохоронних органів. У попередньому розділі було детально проаналізовано нормативне закріплення статусу та ролі судових і правоохоронних органів у механізмі захисту прав людини, що дозволило виокремити їх основні функції та компетенції. Проте на практиці реалізація цих функцій стикається з численними проблемами, що негативно впливають на забезпечення прав і свобод громадян.

Аналізуючи сучасні тенденції та статистичні дані щодо порушень прав людини, можна констатувати, що деякі підходи дозволяють виявити найгостріші проблеми, які потребують невідкладного реагування з боку державних органів та міжнародної спільноти. Зокрема, останнім часом спостерігається збільшення кількості випадків порушення прав людини у сфері кібербезпеки та цифрової приватності. Не менш актуальною залишається проблема дискримінації за ознаками раси, етнічного походження, релігії та сексуальної орієнтації, що позбавляє захисту значну кількість осіб у всьому світі [50, с. 25].

Однак здатність державних інституцій, а саме судової системи та правоохоронних органів, ефективно адаптуватися до нових викликів, що виникають у сфері прав людини, повинна бути чітко виражена. Як пояснюється в попередньому розділі, судова система та правоохоронні органи в Україні мають важливу роль у захисті прав людини. Судова система є гарантом справедливості, а правоохоронні органи повинні захищати права і свободи громадян.

Попри наявність законодавчих реформ, спрямованих на вдосконалення ключових інститутів демократії, все ж зберігаються суттєві недоліки, що

перешкоджають їхньому повноцінному функціонуванню. Ці проблеми не лише ускладнюють доступ громадян до ефективного захисту своїх прав, а й підривають засади демократичного правопорядку, який ґрунтується на повазі до людської гідності та невід'ємних правах особи. У зв'язку з цим доцільно проаналізувати наявні слабкі сторони у діяльності судових і правоохоронних органів з метою вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів забезпечення та захисту прав людини в Україні.

Як зазначається у Національній стратегії у сфері прав людини до основних проблем у здійсненні права на справедливий суд є «надмірна тривалість проваджень в адміністративних, цивільних та кримінальних справах; недостатня інклюзивність та доступність судового процесу; випадки порушення права на захист, права зберігати мовчання та не свідчити проти себе; тривале невиконання судових рішень» [67].

Також у Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя, розробленою Дослідницькою службою Верховної Ради України, виділяють такі проблеми:

«— несформованість органів судового врядування, їх функціональна недосконалість (дублювання функцій, надмірність повноважень, недосконалість інституту притягнення до відповідальності суддів);

- необхідність подолання кадрової кризи в судовій системі України;
- необхідність оптимізації існуючої мережі суддів;
- наявність руйнувань і пошкоджень приміщень, розкрадання та пошкодження матеріально-технічних ресурсів апеляційних та місцевих судів, необхідність їх відновлення відповідно до європейських стандартів;
- недостатній рівень фінансування судової системи;
- повільний розвиток електронного судочинства, цифровізації судового процесу, проблеми із впровадженням Електронного суду та Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи;
- неефективне використання врегульованих законодавством механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів;

- потреба запровадження безпосередньої участі громадян у процесі судочинства (суд присяжних, мирові судді);
- низький рівень добровільного виконання судових рішень, неналежне виконання й невиконання судових рішень, які набрали законної сили» [165, с. 2- 3].

На сьогодні залишається незавершеною процедура ліквідації місцевих загальних та господарських судів, яка мала бути реалізована відповідно до указів Президента України. Упродовж 2021 року тривали роботи робочої групи при Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики, що займалася формуванням нової мережі загальних місцевих судів у зв'язку зі змінами в адміністративно-територіальному устрої держави [166, с. 13].

Так, у районних загальних судах із невеликою штатною чисельністю суддів, наприклад, при трьох посадах суддів, співвідношення кількості працівників апарату до одного судді може сягати шести осіб. Водночас у більших судах цей показник становить приблизно чотири особи на одного суддю. Варто зауважити, що навантаження на суддів навіть в межах однієї інстанції та юрисдикції може суттєво різнитися – іноді у 12 разів.

Показовим є приклад Печерського районного суду м. Києва, де при штатній чисельності у 36 суддів (із яких фактично працювало лише 20) у 2021 році надійшло 71 782 справи, що у перерахунку становить 1994 справи на одного суддю за штатним розкладом та 3589 справ – за фактичною чисельністю суддів. Натомість до Новодністровського міського суду Чернівецької області, де штат передбачав 3 суддів (фактично працювало 2), у тому ж році надійшло лише 589 справ, що відповідно становить 196 справ на одного суддю за штатною чисельністю та 294 – за фактичною [166, с. 13]. Відтак необхідність розвантаження судів є першочерговим завданням держави.

При цьому Національна рада з відновлення України від наслідків війни акцентує увагу й на необхідності розвитку електронного судочинства. Йдеться про впровадження сучасних цифрових технологій у судовий процес, створення та вдосконалення системи «Електронний суд» і Єдиної судової інформаційно-

телекомунікаційної мережі з урахуванням рекомендацій «Європейської комісії з ефективності правосуддя» (СЕРЕЈ). Такий підхід спрямований на підвищення оперативності, прозорості та доступності правосуддя для громадян і забезпечення відповідності національної судової системи європейським стандартам [166, с. 14].

Так, на подолання визначених проблем Національна рада пропонує зведені пропозиції завдань щодо:

- «формування дієвої системи суддівського врядування: доброчесного і професійного складу Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для повноцінного виконання ними повноважень;

- оптимізації існуючої мережі місцевих судів та наближення її до нового адміністративно-територіального устрою;

- розробки та прийняття відповідних проєктів законів щодо ліквідації (реорганізації) та утворення місцевих загальних і спеціалізованих судів за принципом «один окружний суд – один район» (там де це можливо і доцільно);

- проведення функціонального аудиту повноважень органів та установ у системі правосуддя з метою усунення дублювання функцій і збалансування компетенцій; розроблення відповідних законодавчих змін;

- узагальнення збитків, яких зазнали суди та органи і установи в системі правосуддя під час повномасштабної війни російської держави проти України, у тому числі через пошкодження й руйнування будівель (приміщень) судів, розкрадання та пошкодження матеріально-ресурсної бази тощо; визначення фінансових показників, проведення розрахунків, визначення джерела фінансування (державний бюджет, міжнародна технічна допомога, донорська фінансова допомога);

- заохочення сторін до використання альтернативних способів врегулювання спорів (внесення змін до процесуальних кодексів, Закону України «Про судовий збір» тощо);

- побудови інфраструктури інформаційної безпеки та кіберзахисту судів і дата-центрів судової влади; захисту кінцевих точок (персональних комп'ютерів,

ноутбуків користувачів), придбання шлюзів інформаційної безпеки для судів і дата-центрів;

- забезпечення централізованого захищеного зберігання документів у «судовій хмарі» – розподілених дата-центрах, з можливістю зберігання резервних копій інформації в публічній хмарі;

- розробки Єдиного державного реєстру виконавчих документів з урахуванням архітектурних вимог для подальшого застосування технологій аналізу «Big Data»;

- законодавче закріплення права судді при здійсненні правосуддя на безоплатний доступ до інформації, що міститься в державних реєстрах, інформаційних системах, банках даних тощо засобами автоматизованої взаємодії Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (через електронний кабінет судді);

- вивчення і застосування кращих світових практик та досвіду впровадження елементів штучного інтелекту в судочинстві через співпрацю з донорськими та іншими міжнародними організаціями;

- законодавче закріплення категорій справ, які можуть бути розглянуті в режимі «онлайн», а також можливість доступу до інформації (зокрема публічної) виключно засобами Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (зокрема вебпортал судової влади);

- унеможливлення збирання персональних даних з онлайн-сервісів (заборона публікації інформації про учасників справи)» [166, с. 16-17].

При цьому у Проєкті Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Юстиція» визначено конкретні показники, за якими передбачається здійснювати моніторинг реалізації цього плану. Це забезпечує чітке розуміння необхідних заходів для усунення наявних проблем у судовій системі та підвищення результативності її функціонування.

У Національній стратегії у сфері прав людини основними показниками у подоланні проблем у сфері правосуддя визначаються: «показники ефективності роботи суду з розгляду справ: частка розглянутих справ; загальна тривалість

перебування справ та матеріалів у судах; частка справ, розглянутих із порушенням строків, передбачених процесуальним законодавством (у розрізі інстанції та спеціалізації); частка судів, доступних для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; рівень інформаційної доступності суду, у тому числі частка судів, у яких забезпечена інформаційна доступність для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; рівень довіри громадян до суду; рівень обізнаності громадян щодо права на безоплатну правову допомогу; частка центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, в яких забезпечена архітектурна доступність для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; частка центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, в яких забезпечена інформаційна доступність для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; значення показників «7. Цивільне правосуддя», «8. Кримінальна юстиція» Індексу верховенства права (The Rule of Law Index)» [67].

Та як вбачається з даних Державної судової адміністрації України, у 2023 році до місцевих судів надійшло 3,8 мільйона справ, що на 55% більше порівняно з 2022 роком [167]. Це свідчить про значне збільшення судового навантаження, що потребує оптимізації судової мережі та ресурсів.

Натомість у 2024 році Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду розглянув 97,5% справ від загальної кількості звернень, що свідчить про високий рівень ефективності. Середній строк розгляду справ зменшився до 69 днів, а середній час складання повних текстів судових рішень скоротився з 9,6 до 8 днів [168]. Ці показники свідчать про певний прогрес у підвищенні ефективності роботи судової системи на вищому рівні, однак ситуація на рівні місцевих судів залишається складною. Значне збільшення навантаження на суддів місцевих судів призводить до затягування розгляду справ, що порушує право громадян на своєчасне правосуддя.

Варто також зазначити, що низький рівень довіри громадян до судової системи продовжує бути критичною проблемою. Рівень довіри громадян до судової та прокурорської систем залишається на вкрай низькому рівні. Згідно з

результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології, лише 12% респондентів довіряють судовим органам, а прокурорам – всього 9%. Водночас 63% громадян висловили недовіру до судів, а 67% – до прокуратури [169]. Варто зауважити, що порівняно з попереднім роком ці показники практично не змінилися, що свідчить про стійкий характер суспільної недовіри.

Проте, попри формально стабільний рівень довіри, суспільне сприйняття проблеми справедливості та боротьби з корупцією набуває дедалі гостріших форм. Так, у вересні 2023 року дані КМІС засвідчили, що 59% громадян вважали, що в Україні відбуваються реальні кроки у напрямку боротьби з корупцією та спостерігаються певні позитивні зрушення. Водночас 36% опитаних дотримувалися думки, що країна залишається безнадійно корумпованою, і позитивних змін немає [169].

Однак вже у вересні 2024 року ситуація суттєво змінилася: частка громадян, які вважають боротьбу з корупцією реальною та ефективною, знизилася до 48%, тоді як тих, хто вважає країну безнадійно корумпованою, побільшало до 47% [169]. Це свідчить про зростання песимізму серед населення щодо ефективності антикорупційних заходів.

Водночас слід враховувати, що недостатня довіра громадян до судової та прокурорської систем значною мірою зумовлена не лише недоліками в організації роботи судів, але й складною соціально-економічною та політичною ситуацією в країні. Поширене уявлення про неефективність судочинства та високий рівень корупції в судовій гілці влади призводить до того, що громадяни скептично оцінюють здатність судів забезпечити справедливий розгляд справ.

Показовим у цьому контексті є й ставлення громадян до питання притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення. Так, за результатами опитування, проведеного у грудні 2023 року, 55% українців висловилися за негайне покарання корупціонерів, навіть якщо це може суперечити вимогам законодавства [169]. Така позиція свідчить про суттєву втрату довіри суспільства до можливості досягнення справедливості в межах

чинної судової системи та про готовність громадян підтримувати радикальні заходи заради утвердження правосуддя.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність реалізації комплексного підходу до судової реформи, який має охоплювати не лише інституційні зміни, а й підвищення рівня прозорості та підзвітності судової влади.

Розглядаючи напрями вдосконалення функціонування судової системи, важливо враховувати європейські стандарти судоустрою, що забезпечують високу ефективність, відкритість і неупередженість судочинства. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та Організацією Об'єднаних Націй, що сприяє зміцненню правозахисних механізмів і покращенню ситуації у сфері прав людини. Водночас ефективність цієї співпраці значною мірою залежить від наявності політичної волі всередині держави та здатності адаптувати міжнародні стандарти до національної правової системи [50, с. 25].

Науковець Бабенко Г. О. поділяє систему європейських стандартів судоустрою та статусу суддів на дві основні групи: 1. Загальнообов'язкові європейські стандарти, які визнаються на загальноєвропейському рівні; 2. Спеціалізовані європейські стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, що носять рекомендаційний характер [170, с. 356].

В свою чергу дослідник Рудик П. А. відзначає, що рішення ЄСПЛ мають статус міжнародних стандартів, на які посиляються національні суди різних країн, зокрема й суди України [171, с. 75].

З огляду на важливість рішень ЄСПЛ як міжнародних стандартів, на які посиляються національні суди різних країн, зокрема й суди України, доцільно звернути увагу на статистичні дані щодо діяльності Суду. У 2023 році ЄСПЛ отримав 34 650 заяв, що стало найнижчим показником за останнє десятиліття [172]. З цього числа 2 531 заява була подана проти України, що свідчить про продовження важливих проблем, пов'язаних із виконанням національного законодавства та стандартів прав людини в країні. Середня кількість заяв на 10

000 жителів для України становить 0,56, що дещо перевищує середні показники для інших країн, таких як Польща (0,5) та Естонія (0,75), але значно менше, ніж у Молдови (2,6) [172].

З огляду на наведені статистичні дані, варто відзначити, що станом на 2024 рік у Європейському суді з прав людини перебувало на розгляді близько 68 500 справ проти держав-сторін Конвенції, з яких 8 737 справ стосуються України, що складає 12,8% від загальної кількості заяв [172].

Згідно з даними, наведеними у Річному звіті Комітету міністрів Ради Європи, у 2023 році Комітет міністрів отримав від ЄСПЛ 125 справ проти України для нагляду за їх виконанням (порівняно з 145 у 2022 році та 196 у 2021 році) [173, с. 111]. Це свідчить про деяке зменшення кількості таких справ у порівнянні з попередніми роками.

Станом на кінець 2023 року на виконанні в Україні перебувало 766 справ, що більше порівняно з попередніми роками (716 у 2022 році та 638 у 2021 році), з яких 50 провідних справ розглядалися за посиленою процедурою (порівняно з 51 у 2022 році та 53 у 2021 році), а 53 – за стандартною процедурою [173, с. 111]. Водночас значна частина справ (особливо тих, що розглядаються за посиленою процедурою) залишаються нерозв'язаними вже понад п'ять років [173, с. 111].

Підсумовуючи наведені статистичні дані та аналізуючи рішення, винесені проти України, можна виокремити основні порушення, які стосуються: права на життя, заборони нелюдського поводження, права на свободу, справедливого судового розгляду, поваги до приватного життя, свободи вираження поглядів та зібрань, ефективного засобу правового захисту, заборони дискримінації та права власності [50, с. 26].

З огляду на вище зазначене погоджуємось з твердженням Рудника П. А., що впровадження цих міжнародних стандартів в Україні має низку труднощів, зумовлених низьким рівнем професійної підготовки суддів, кадровим дефіцитом у суддівському корпусі, значним навантаженням на суди, високим рівнем корупції в судовій системі, низькою довірою громадян до судової влади та незадовільним виконанням рішень Європейського суду з прав людини.

Формування чіткого розуміння та дотримання базових міжнародних стандартів усіма судами сприятиме забезпеченню єдності судової практики [171, с. 75].

Зокрема, ще однією допоміжною ланкою у становленні верховенства права та дотриманні прав людини є розвиток конституційного судочинства. Так, Національна рада з відновлення України від наслідків війни виокремлює такі основні проблеми:

- «недосконала процедура призначення на посади суддів Конституційного Суду України;
- недосконала процедура звільнення суддів Конституційного Суду України;
- недосконала процедура притягнення суддів Конституційного Суду України до дисциплінарної відповідальності;
- недостатня ефективність механізму дотримання та моніторингу виконання суддями Конституційного Суду України вимог антикорупційного законодавства;
- недосконале правове регулювання організації діяльності Конституційного Суду України та конституційного провадження» [166, с. 56].

При цьому, основними завданнями у цьому напрямку є: «1. Підготовка проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України»», що стосується діяльності Суду в умовах воєнного стану. Зокрема, передбачається регулювання питання набрання чинності рішеннями Конституційного Суду України, ухваленими в цей період, якщо такими рішеннями визнано неконституційними закони або інші нормативно-правові акти, що стосуються основ конституційного ладу. Запропоновано передбачити, що такі рішення набуватимуть чинності не раніше, ніж через три місяці після завершення воєнного стану. Це дозволить парламенту або іншим відповідним органам усунути правові прогалини та уникнути виникнення проблемних ситуацій.

2. Розробка проєкту закону про внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» у частині, що стосується комунікаційної політики Суду та оприлюднення інформації на його офіційному вебсайті. Пропонується

запровадити обов'язкове щоденне оновлення інформації щодо результатів засідань та пленарних засідань колегій, сенатів, Великої палати, що сприятиме підвищенню прозорості діяльності Суду та доступу громадськості до актуальної інформації» [166, с. 57].

Станом на сьогодні зазначені стратегічні ініціативи, спрямовані на адаптацію діяльності Конституційного Суду України до умов воєнного стану та зміцнення його інституційної спроможності, ще не були реалізовані.

Таким чином, реалізація зазначених стратегічних ініціатив Конституційного Суду України залишається на етапі підготовки, що свідчить про недостатню інтенсивність процесу нормативного врегулювання важливих аспектів його діяльності в умовах воєнного стану. Зокрема, затримка з ухваленням проєкту Закону України щодо регулювання набрання чинності рішеннями Конституційного Суду України, ухваленими в період воєнного стану, створює ризики виникнення правових колізій та можливого правового вакууму у випадках, коли закони або інші нормативно-правові акти визнаються неконституційними.

Крім того, відсутність чітко врегульованої комунікаційної політики Конституційного Суду України негативно позначається на прозорості його діяльності та доступі громадськості до актуальної інформації.

Таким чином, зволікання з ухваленням запропонованих законодавчих ініціатив може призвести до подальшого ускладнення правозастосовної практики у воєнний та післявоєнний періоди. Для забезпечення ефективного функціонування Конституційного Суду України в умовах надзвичайних обставин необхідно активізувати законодавчий процес, завершити розробку відповідних проєктів нормативно-правових актів та вжити заходів щодо їх швидкого впровадження. Це сприятиме підвищенню інституційної спроможності Суду, забезпеченню правової визначеності та прозорості судових процедур навіть у складних умовах воєнного стану.

Водночас поряд з удосконаленням функціонування судової системи, не менш важливим є питання ефективності діяльності правоохоронних органів у

забезпеченні державної політики у сфері прав людини. Адже саме правоохоронні органи відіграють ключову роль у реалізації та захисті основоположних прав і свобод громадян. Недоліки в їхній діяльності можуть суттєво впливати на загальний стан дотримання прав людини в країні та на виконання міжнародних зобов'язань, у тому числі рішень Європейського суду з прав людини.

Паньонко І. М. зазначає, що потреба реформування правоохоронної системи зумовлена низкою чинників, серед яких можна виокремити такі:

- «значний рівень корупції в органах правопорядку;
- зловживання службовими повноваженнями окремими працівниками поліції;
- використання службового становища для реалізації особистих бізнес-інтересів;
- орієнтація на захист привілейованих верств населення;
- надання переваги формальним показникам у процесі виконання службових обов'язків;
- недостатній рівень освітньої, фізичної та психологічної підготовки претендентів на службу;
- маніпуляції відомчими пресслужбами» [174, с. 198-199].

Як визначає авторський колектив монографії «Криза правоохоронних органів» Євдокимов В. та інші, основними проявами кризи державної політики у цій сфері є: 1) зростання різних видів злочинності та їх негативних наслідків; 2) низький рівень довіри громадян до правоохоронних органів; 3) недостатнє фінансування правоохоронної діяльності; 4) непослідовність реформ у системі правоохоронних органів. Саме ці виклики обумовлюють потребу в модернізації правоохоронної системи України [175, с. 198].

У Проєкті Плану відновлення України звертається увага на такі основні проблеми, притаманні правоохоронним органам: відсутність концепції розвитку кримінальної юстиції; недосконалість кримінального процесуального регулювання в умовах надзвичайних обставин; проблеми з унормуванням підслідності та правового статусу органів правопорядку; недосконалість

електронного кримінального провадження; недоліки у застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження; проблеми з інститутом кримінальних проступків; недоліки у системі захисту учасників кримінального провадження; недоліки оперативно-розшукової діяльності; відсутність системи моніторингу криміногенних загроз [166, с. 80-81].

Зокрема, у проєкті Плану визначаються окремо проблеми притаманні органам прокуратури. Серед них можна виокремити такі основні напрями: недосконалість реалізації прокурорських повноважень; недоліки у формуванні кримінальної політики; недоліки у дисциплінарному провадженні прокурорів [166, с. 66].

Так, у Проєкті Плану відновлення України визначаються наступні цілі, що покликані на подолання визначених проблем, а саме:

- «приведення Закону України «Про прокуратуру», КПК України, інших законодавчих актів у відповідність до Конституції України у частині забезпечення реалізації функцій прокуратури щодо організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення;

- внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» та КПК України, спрямованих на регламентацію процесуального змісту функції прокуратури щодо організації досудового розслідування;

- визначення пріоритетних напрямів формування та реалізації кримінальної політики, а також розроблення політик щодо пріоритизації кримінальних проваджень і надання прокурору необхідних повноважень для їх ефективного застосування;

- закріплення чітких об'єктивних критеріїв розподілу навантаження між прокурорами, включно з критерієм спеціалізації. Впровадження механізмів відновного правосуддя на досудовій стадії кримінального провадження;

- діджиталізація дисциплінарних процедур, підвищення рівня поінформованості та зовнішніх комунікацій. Впровадження щорічної системи оцінювання якості роботи прокурора;

- розроблення, затвердження та введення в дію Концепції розвитку кримінальної юстиції, що визначає зміст і напрями розвитку кримінальної юстиції на основі проблемно-орієнтованого підходу і відповідно до євроінтеграційного процесу України;
- визначення процесуального порядку здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного стану і стану війни; розмежування особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного та надзвичайного станів, а також стану війни;
- забезпечення оперативності та ефективності розслідування кримінальних проступків. Встановлення механізму досудового врегулювання спорів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки;
- впровадження реальних програм захисту заявників, потерпілих та свідків із визначенням державного органу, відповідального за її належну реалізацію. Впровадження додаткових гарантій захисту уразливих категорій заявників, потерпілих і свідків;
- чітке визначення предмета та завдань оперативно-розшукової діяльності, удосконалення форм і порядку використання її результатів у кримінальному провадженні;
- відмежування органів правопорядку від розвідувальних, контррозвідувальних, охоронних та інших суміжних органів й інститутів на основі виключної функціональної спрямованості, якою є здійснення досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності;
- забезпечення взаємосумісності інформаційних систем судів, прокуратури, органів правопорядку, адвокатури, пенітенціарної служби та інших складових системи кримінальної юстиції, а також впровадження повноцінної системи електронного кримінального провадження, що сприятиме підвищенню прозорості, оперативності та ефективності процесу правосуддя;
- внесення змін до КПК України, спрямованих на оптимізацію підстав та порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Повноцінне впровадження систем електронної фіксації дій щодо затриманих осіб «Custody Records»;

– запобігання злочинності шляхом усунення вразливостей середовища, що сприяють вчиненню правопорушень (управління ризиками безпеки)» [166, с. 75- 77, 92-94].

На сьогодні правоохоронні органи України перебувають у процесі трансформації, спрямованої на підвищення ефективності діяльності, зміцнення довіри громадян та забезпечення дотримання прав людини. Водночас реалізація державної політики у цій сфері стикається з низкою викликів, серед яких особливо актуальними залишаються корупційні ризики, недостатня прозорість та відкритість судової системи, а також нестача кваліфікованих кадрів.

Згідно з останніми соціологічними дослідженнями, довіра до різних правоохоронних структур має значні коливання. Найбільше підтримки з боку населення отримали Національна гвардія України та Служба безпеки України, рівень довіри до яких у 2024 році склав 86% та 73% відповідно [169]. Такі показники свідчать про певне підвищення позитивного ставлення до цих інституцій порівняно з попереднім роком.

Натомість Національна поліція, Державне бюро розслідувань та Національне антикорупційне бюро залишаються об'єктом критики з боку суспільства, що зумовлено як окремими випадками перевищення повноважень їх працівниками, так і відсутністю системних змін у боротьбі з корупцією. Так, рівень довіри до Національної поліції знизився до 48%, а до ДБР та НАБУ – до 45% та 33% відповідно [169]. При цьому, порівняно з 2021 роком рівень довіри до Національної поліції демонструє нестабільну динаміку. У 2021 році показник довіри складав лише 30%, а недовіри – 44%. Проте вже у 2022 році на тлі активізації правоохоронних органів у контексті воєнних дій спостерігалось суттєве підвищення довіри до 58%, а рівень недовіри знизився до 14%. Водночас у 2023 році довіра зменшилася до 41%, а у 2024 році – ще більше, до 37%. Показник недовіри у 2024 році зріс до 38%, що фактично повертає цей показник на рівень передвоєнного періоду [168].

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо Служби безпеки України (СБУ). У 2021 році довіра до цього органу становила 29%, а вже у 2022 році вона різко зросла до 63%. Проте у 2023 році показник знизився до 58%, а у 2024 році – до 54%. Рівень недовіри, відповідно, також зріс: з 9% у 2022 році до 21% у 2024 році [169]. Це свідчить про поступову втрату суспільної підтримки, попри активну участь СБУ у захисті національної безпеки.

Ще більш критична ситуація спостерігається у прокуратурі. У 2022 році довіра до прокуратури становила 21%, однак у 2023 році вона знизилася до 9% і збереглася на такому ж рівні у 2024 році. Рівень недовіри до прокуратури, навпаки, суттєво зріс: з 32% у 2022 році до 67% у 2024 році [169]. Це свідчить про поглиблення кризи суспільної довіри до цього органу, що обумовлено як численними корупційними скандалами, так і недостатньою прозорістю діяльності.

Поряд із цим, варто звернути увагу на динаміку рівня злочинності в Україні. На сьогодні Україна перебуває на 7 місці за індексом злочинності в Європі [176]. За оцінками, загальний рівень злочинності становить 49.00 балів, що відповідає помірному рівню небезпеки [177]. Водночас 62.43% опитаних вважають, що злочинність збільшується, що свідчить про високий ступінь занепокоєння серед населення.

Як вже зазначалось, одним із найбільших викликів є проблема корупції та хабарництва, яка оцінюється як дуже висока – 80.96 балів [177]. Питання безпеки майна також залишається актуальним. Так, рівень занепокоєння щодо крадіжок із житла становить 46.77 балів, що відповідає помірному рівню загрози. Показник занепокоєння щодо викрадення автомобіля – 42.44, а крадіжок речей з автомобіля – 52.55 [177]. Загалом, проблема майнових злочинів, таких як вандалізм та крадіжки, оцінюється у 53.51 бала, що також свідчить про помірний рівень ризику [177].

Водночас ризик стати жертвою насильницького злочину є нижчим. Зокрема, рівень занепокоєння щодо нападів чи збройних пограбувань становить лише 38.92 бала, що відповідає низькому рівню загрози. Подібним чином,

показник побоювань щодо фізичних нападів на ґрунті раси, етнічного походження, статі або релігії є відносно низьким – 26.14 бала [177]. Щодо проблем, пов'язаних з наркотиками, то рівень занепокоєння через використання або розповсюдження наркотичних речовин становить 46.54 бала, що також є помірним показником [177].

Загалом, відчуття безпеки в Україні варіюється залежно від часу доби. Так, безпечність під час прогулянок удень оцінюється високо – 75.09 бала, тоді як вночі цей показник знижується до 46.96, що свідчить про певний ризик [177].

Поряд із цим, важливим аспектом є оцінка рівня безпеки в різних містах України, що може служити додатковим індикатором ефективності роботи правоохоронних органів та судової системи в контексті боротьби зі злочинністю. Зокрема, аналіз показників індексу злочинності та безпеки у великих містах України дозволяє виявити певні регіональні відмінності та визначити проблемні зони для подальшого вдосконалення правозастосування.

Одеса, як важливий портовий та туристичний центр, має високий рівень злочинності, з індексом злочинності 55,1 та індексом безпеки 44,9 [177]. Це свідчить про недостатню ефективність роботи місцевих правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами різного характеру, що може бути пов'язано як із соціально-економічними факторами, так і з корупційними ризиками в регіоні.

Дніпро, зважаючи на свій статус важливого промислового центру, також має високий рівень злочинності, з індексом злочинності 53,9 та індексом безпеки 46,1 [177]. Ситуація ускладнюється високим рівнем занепокоєння серед громадян, що може бути пов'язано із поширенням кримінальних елементів та неефективною роботою правоохоронців.

Харків демонструє середній рівень злочинності, з індексом злочинності 47,2 та індексом безпеки 52,8 [177]. Це вказує на наявність певних позитивних змін у правоохоронній сфері, проте ще є значний потенціал для поліпшення ситуації в боротьбі зі злочинністю. Порівняно з іншими містами, Харків має кращі показники безпеки, але проблема криміногенних тенденцій все ще зберігається.

Київ, як столиця країни, знаходиться в зоні підвищеного інтересу щодо забезпечення правопорядку, з індексом злочинності 45,4 та індексом безпеки 54,6 [177]. Незважаючи на деякі позитивні показники безпеки, високий рівень злочинності вказує на необхідність удосконалення механізмів боротьби з криміналітетом та корупцією.

Львів відзначається як одне з найбезпечніших міст серед великих українських агломерацій, з індексом злочинності 37,8 та індексом безпеки 62,2 [177]. Це може свідчити про більш ефективну роботу правоохоронних органів у регіоні, а також про кращу співпрацю між громадою та органами правопорядку. Проте навіть тут не можна ігнорувати проблеми, пов'язані з певними типами злочинів, такими як майнові.

При цьому, аналізуючи динаміку обліку кримінальних правопорушень, слід зазначити стаке зростання їх кількості протягом 2021-2025 років. У 2021 році було обліковано 321 443 кримінальних правопорушень. У 2023 році цей показник зріс до 475 595 випадків, що свідчить про зростання на 48%. У 2024 році кількість зареєстрованих злочинів збільшилася до 492 479, що становить ще 3,5% зростання порівняно з попереднім роком. У 2025 році, враховуючи, що дані надані за період січень-квітень, кількість облікованих злочинів становила 221 537 [178]. Така тенденція може свідчити про стабілізацію або зміни у реєстрації правопорушень.

Показник кількості кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру, демонструє зростання у 2021–2024 роках: з 172 494 у 2021 році до 194 688 у 2024 році [178]. Однак у 2025 році цей показник зменшився до 68 016 випадків (за чотири місяці), що може свідчити про зменшення активності правоохоронних органів або зміни у підходах до розслідування злочинів.

Кількість проваджень, які залишилися нерозглянутими на кінець звітного періоду, значно зросла: від 160 929 у 2021 році до 313 280 у 2024 році. У 2025 році цей показник становив 168 242 (за чотири місяці), що свідчить про значне загострення проблеми із затримкою розгляду справ [178]. Такий рівень

нерозглянутих проваджень свідчить про недостатню ефективність роботи судової системи та правоохоронних органів, а також може вказувати на проблеми з ресурсами та організацією процесів, що впливає на своєчасний захист прав громадян.

Проаналізувавши динаміку кримінальних правопорушень в Україні у період з 2021 по 2025 рік, можна зробити висновок, що загальний рівень злочинності, хоча і демонструє тенденцію до зростання, зокрема в частині кількості облікованих правопорушень, не відображає однозначно зростання кримінальної активності. Зростання показників може частково бути зумовлене змінами в методах реєстрації злочинів, поліпшенням обліку та більшою прозорістю у статистичних даних.

Так, з метою досягнення цілей, визначених у Проєкті Плану відновлення України, необхідно продовжити реформування правоохоронної системи, спрямоване на підвищення прозорості, вдосконалення внутрішніх процесів та забезпечення ефективної взаємодії між органами правопорядку. Подолання цих недоліків потребує не лише прийняття нових нормативно-правових актів, а й системного підходу до вдосконалення управлінських і правозастосовних процесів у діяльності як правоохоронних органів, так і органів прокуратури. Зокрема, шляхом затвердження такого Проєкту Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Юстиція», оскільки він містить чіткі завдання та цілі щодо реформування правоохоронної та судової систем з метою забезпечення прав і свобод людини відповідно до європейських стандартів. Зокрема, проєкт передбачає оптимізацію організаційної структури правоохоронних органів, вдосконалення механізмів внутрішнього контролю та підзвітності, а також зміцнення інституційної спроможності судових установ.

Важливими аспектами є також впровадження сучасних технологій у правозастосовну діяльність, створення ефективних механізмів захисту прав потерпілих та забезпечення дотримання стандартів справедливого судочинства. Крім того, проєкт наголошує на необхідності підвищення кваліфікації

працівників правоохоронних органів та суддівського корпусу з акцентом на захист прав людини та боротьбу з корупцією.

Отже, у рамках забезпечення державної політики у сфері прав людини в Україні важливим завданням залишається усунення недоліків у діяльності судової системи та правоохоронних органів, зокрема, усунення системних проблем, пов'язаних із прозорістю, підзвітністю та ефективністю їх діяльності. Для досягнення цього необхідно забезпечити комплексний підхід до реформування, який включатиме як нормативно-правові зміни, так і організаційні трансформації.

3.2. Роль громадянського суспільства у моніторингу та вдосконаленні державної політики у сфері прав людини

Громадянське суспільство відіграє важливу роль у моніторингу й удосконаленні державної політики у сфері прав людини. Його участь дозволяє забезпечити ефективний зовнішній контроль за діяльністю судових та правоохоронних органів, що сприяє виявленню недоліків і проблемних аспектів у реалізації прав людини [179, с. 106]. Зокрема, як ми вже зазначали, забезпечення активної участі громадянського суспільства є одним із спеціальних принципів державної політики у сфері прав людини, що лише підтверджує його важливість.

Це відображається у Національній стратегії у сфері прав людини, де одним із стратегічних напрямків є «Забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднань, права на участь в управлінні державними справами», також сюди можна додати «Запобігання та протидія дискримінації» [67]. Важливість цього напрямку додатково підкреслюється в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 7 вересня 2021 року № 487/2021.

Так, у ній зазначено, що «громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп та громадян.

Громадянське суспільство може зробити вагомий внесок у сталий розвиток держави шляхом надання соціальних послуг, розвитку соціального підприємництва, створення нових робочих місць і підтримки самозайнятості населення. Воно сприяє покращенню бізнес-клімату, протидії корупції, забезпеченню прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також реалізації соціально значущих ініціатив і проєктів, спрямованих на підвищення добробуту суспільства. Інститути громадянського суспільства в Україні також відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру» [180].

Згідно зі статтею 5 Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», «основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є:

- утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави;
- завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади;
- забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень;
- підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади;
- проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави;
- проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті суспільно важливих рішень» [59].

Тобто громадянське суспільство варто розглядати не лише як інструмент суспільного контролю, а й як повноправного учасника формування та реалізації державної політики.

Як зазначено у документі «Дорожня карта до самозарадності громадського сектору. Регіональний порядок денний на 2022-2026 роки», розвиток громадянського суспільства в незалежній Україні має декілька етапів формування [181, с. 10]. А саме виділено наступні етапи:

1. 1990-х – початку 2000-х років, що відзначається становленням громадянського суспільства в Україні: створенням численних громадських та благодійних організацій, які опікувалися потребами певних груп населення, а також формуванням правових основ їх діяльності, зокрема, закріплених у Конституції України 1996 року;

2. Помаранчевої революції 2004 року, він характеризується професіоналізацією громадянського суспільства та зростанням його впливу на формування порядку денного в Україні;

3. Революції Гідності 2013–2014 років, що ознаменувався значним посиленням ролі громадянського суспільства, зокрема у підтримці оборони, контролі за діяльністю влади, впровадженні реформ та боротьбі з корупцією, а також у сприянні виконанню вимог ЄС для безвізового режиму;

4. Період децентралізації – сприяв розвитку громадянського суспільства через створення громадських рад, робочих комісій та бюджетів участі, що залучили активних громадян до місцевого самоврядування. Водночас виникли виклики, пов'язані з браком досвіду, впливом місцевої влади та маніпуляціями, а також розвитком невеликих ініціативних груп із лідерським характером;

5. Пандемія COVID-19, яка негативно вплинула на громадянське суспільство, обмеживши його активність через необхідність переходу в онлайн-формат або призупинення діяльності, що ускладнило комунікацію. Попри складнощі, цей період сприяв впровадженню інноваційних практик та дистанційної взаємодії на національному рівні [181, с. 10-12].

Ще одним періодом формування громадянського суспільства також можна виділити повномасштабне вторгнення росії в Україну, що, як у 2013 і 2014 роках, стало потужним поштовхом до консолідації суспільства та активізації громадських ініціатив. У відповідь на зовнішню агресію громадянське суспільство мобілізувалося для підтримки Збройних Сил України, допомоги внутрішньо переміщеним особам, організації гуманітарних місій та збору ресурсів. Головащенко О. С. наголошує, що в умовах війни громадянське суспільство в Україні досягло значних успіхів, зокрема завдяки зусиллям волонтерських організацій [182, с. 33]. Так, волонтерські рухи, благодійні фонди та ініціативні групи стали ключовими суб'єктами допомоги як на локальному, так і на національному рівнях, демонструючи здатність до швидкої самоорганізації та ефективної комунікації.

Погоджуємось із твердженням Рабіновича П. М., який зазначає, що «громадянське суспільство – це спільнота вільних, рівноправних людей та їхніх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власниками засобів виробництва, а також брати активну участь у політичному житті країни» [183, с. 61].

Зокрема, залученість громадського суспільства в процеси державного та політичного має певні рівні. Шеррі Арнштайн у своїй роботі «A ladder of citizen participation» виділяє наступні 8 ступенів громадської участі, які поділяються на 3 категорії. Категорія 1 – «неучасть», до неї відносять такі ступені, як (1) Маніпуляція та (2) Терапія. Ступені (3) Інформування, (4) Консультація та (5) Розміщення переходять до рівня «символізму», який дозволяє притулкам чути та мати голос. І до останньої категорії «Участь громадян» відносяться такий ступінь, як (6) Партнерство, яке дає громадянам змогу вести переговори та йти на компроміси з традиційними можновладцями та найвищі ступені (7) Делегована влада і (8) Громадянський контроль [184, с. 217].

Також в науковій літературі зустрічається типологія інструментів громадянської участі за Генном Роу та Лінн Фрюер. У їхньому дослідженні «A typology of public engagement mechanisms» представлено повний перелік

інструментів участі (понад сотню), упорядкованих за спеціально розробленою типологією. До неї увійшли актуальні інструменти, що використовуються в Європі та США. Виділено три рівні залучення: I. Комунікація (4 типи), II. Консультація (6 типів) та III. Участь (4 типи) [185, с. 255]. На відміну від моделі Арнштайн, типи не мають назв, а просто пронумеровані за зростанням рівня участі. Однак, слід зауважити, що типологія Роу-Фрюер, попри прагнення охопити всі можливі інструменти участі, є дещо незручною для використання. Основні недоліки – нумерація типів замість назв (на відміну від більш зрозумілої моделі Арнштайн) та надто загальна класифікація. Зважаючи на різноманітність інструментів, трьох рівнів участі може виявитися недостатньо.

Ще одним підходом до класифікації рівнів участі є «Спектр громадської участі», розроблений Міжнародною асоціацією громадської участі (IAP2). Він покликаний чітко окреслити етапи залучення громади та складається з п'яти рівнів зростання громадського впливу: Інформування, Консультація, Залучення, Співпраця, Уповноваження [186]. Особливістю цієї типології є те, що кожен рівень розглядається як з позиції держави-організатора, так і громади-учасників. Завдяки своїй структурованості та зручності «Спектр» став одним з найбільш визнаних інструментів оцінки впливу громади на прийняття рішень.

Тема залучення громади є актуальною не лише в політичній сфері, а й в інших галузях. Наприклад, Агенція захисту довкілля США (EPA) розробила власну модель залучення, яка дещо нагадує модель «Спектра» IAP2, проте орієнтована виключно на державний підхід. У цій моделі кінцеве право прийняття рішення на перших чотирьох рівнях належить державним органам, і лише на останньому – громадянам [187, с. 2].

Також ще одним підходом до класифікації є модель «Напрямки залучення», запропонована Національною коаліцією діалогу і свободи США. Ця структура відрізняється тим, що кожен рівень залучення (який тут називається «напрямком») детально розписаний у категоріях, що дозволяють зрозуміти соціальні проблеми, які потребують відповідного рівня участі, оптимальні інструменти та стратегії для організаторів. Важливо, що на відміну від інших

типологій, низькі рівні залучення тут не піддаються критиці, а навпаки – визнаються корисними для досягнення певних цілей.

При цьому в «Аналітичному дослідженні громадянської участі у прийнятті політичних рішень на рівні територіальних громад», зробленому ГО «Європейський діалог» у рамках проєкту «Посилення залученості громадян і впливу громадянського суспільства», визначають, що найнижчим ступенем залученості громадян є Інформація, далі йде по зростанню ступеня Консультація, Діалог та найвищим щаблем визначено Партнерство [188, с. 17]. При цьому стадія Діалогу поділяється на «необмежений діалог» та «конкретний діалог», які відрізняються тим, що перший передбачає двостороннє спілкування на основі спільних інтересів та можливих цілей, яке забезпечує регулярний обмін думками, натомість другий – орієнтований на узгодження інтересів щодо окремого політичного процесу та зазвичай спрямований на вироблення спільних рекомендацій, стратегій або законопроєктів [188, с. 17]. Подібна типологія громадської участі також затверджена й Кабінетом міністрів Ради Європи у «Керівних принципах щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень» [189, с. 4].

Зважаючи на визначені рівні громадської участі, можна зробити висновок, що вибір конкретного підходу до залучення залежить від контексту, мети та рівня впливу, який мають громадяни. Використання таких типологій дозволяє не лише структурувати процес громадянської участі, але й забезпечити його гнучкість та адаптацію до реальних потреб громади. Зокрема, це сприяє активній участі громадян на місцевому рівні, враховуючи їхні реальні потреби й можливості впливу.

Основу системи оцінювання місцевої демократії становить підхід, що дозволяє всебічно оцінити якість демократичних процесів на місцевому рівні. Під поняттям «якість» розуміється ступінь відповідності місцевих інституцій, процесів та практик основним демократичним принципам та цінностям, а також їх здатність відображати ці принципи у повсякденній діяльності [190, с. 20]. Ця система спрямована на комплексний аналіз стану демократії через оцінку

функціонування трьох ключових компонентів: громадянство, рівність прав та правосуддя; представницькі та підзвітні інститути і процеси; громадянська ініціатива та участь [190, с. 20]. Така система ґрунтується на визначеній Міжнародній системі оцінювання демократії IDEA [191, с. 13].

Слід також зазначити, що метою оцінювання є підвищення обізнаності суспільства, стимулювання публічних обговорень і виявлення сфер, що потребують реформування [190, с. 20]. Отже, система оцінювання дозволяє не лише виявити сильні та слабкі сторони функціонування місцевої демократії, а й сформулювати рекомендації для її вдосконалення, ґрунтуючись на реальних потребах громади. Завдяки цьому підходу можливо забезпечити більш прозоре, підзвітне та орієнтоване на громадянське залучення місцеве врядування, що, у свою чергу, сприяє підвищенню довіри до влади та сталому демократичному розвитку.

У цьому контексті варто зазначити, що підхід до оцінювання демократії на місцевому рівні, який здійснюється за ініціативи громадян, ґрунтується на ідеї, що саме громадяни є найбільш компетентними у визначенні стану та якості функціонування демократії у своїй спільноті [190, с. 15]. Такий підхід не лише активізує участь населення у процесах управління, а й сприяє формуванню відповідального та свідомого громадянського суспільства.

Це особливо важливо в умовах соціальних змін, що виникають у процесі суспільного розвитку, призводять до трансформації соціальної структури, основою якої стає формування нових громадських об'єднань для захисту власних інтересів. У контексті глобалізації суспільство відіграє важливу роль у збереженні історичних, національних та культурних традицій, обґрунтовуючи позицію держави щодо її участі в інтеграційних процесах. На сьогодні інститути громадянського суспільства охоплюють різноманітні сфери діяльності: від захисту прав людини до моніторингу політичних процесів [182, с. 33].

Згідно з Міжнародною системою оцінювання демократії оцінювання відбувається у три етапи: 1) початкові рішення та порядок денний для процесу оцінювання; 2) збір, аналіз та організація даних, які є основою оцінювання; та

3) національний семінар і захід для зацікавлених сторін, під час якого випускається, обговорюється й оцінюється остаточний звіт, а також обговорюється майбутнє демократії [191, с. 16].

Щоб оцінити рівень сталості громадянського суспільства в Україні, використовується Індекс сталості організацій громадянського суспільства (CSOSI). Цей інструмент дає змогу виміряти міцність та загальну життєздатність сектору ОГС. Індекс розроблений за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) і впроваджується організацією FHI360 у співпраці з Міжнародним центром з некомерційного права (ICNL) [191, с. 17].

Індекс сталості організацій громадянського суспільства (ОГС) ґрунтується на семи ключових показниках, які у сукупності надають цілісне уявлення про стан і розвиток громадського сектору. До них належать: «1. Правове середовище; 2. Організаційна спроможність; 3. Фінансова стійкість; 4. Адвокація; 5. Надання послуг; 6. Секторальна інфраструктура; 7. Публічний імідж» [192, с. 4].

Результати останнього дослідження Індексу сталості ОГС у 2023 році свідчать про поступове, хоча й обережне, зміцнення організацій громадянського суспільства в Україні. Незначне, але стабільне зростання окремих показників демонструє здатність ОГС адаптуватися до складних умов та продовжувати свою діяльність попри виклики. Покращення у сферах організаційної спроможності, де показник сталості є 3.0 бали, надання послуг та розвитку інфраструктури свідчить про зростання професіоналізму, кращу взаємодію між організаціями та розширення доступу до ресурсів підтримки [192, с. 7].

Водночас збереження на попередньому рівні решти показників можна розглядати як ознаку стабільності сектору, що в умовах воєнного стану є позитивним сигналом. Зокрема, залишаються незмінними показники у «правовому середовищі», показник сталості є 3.4 бали, також «публічний імідж» – 3.0, «фінансова стійкість» та «адвокації» [192, с. 7, 8, 17]. Слід підкреслити сильні позиції у сфері адвокації, що підтверджує активну роль ОГС у впливі на суспільно важливі процеси та формуванні політик. Так, станом на 2023 рік її показник сталості становить 2.2 бали [192, с. 7].

Та найбільш уразливою залишається фінансова стійкість сектору, що й надалі становить найбільший виклик для громадських організацій. Високий бал у цій категорії (3.8) вказує на залежність від зовнішнього фінансування, обмеженість стабільних джерел доходу та загальну нестійкість фінансової моделі [192, с. 7]. Це потребує посиленої уваги з боку як донорів, так і самих організацій для розробки довгострокових механізмів фінансової автономії.

Утім, попри окреслені позитивні тенденції, розвиток громадянського суспільства в Україні не позбавлений суттєвих викликів, які стримують його подальше зміцнення. На ці проблеми звертає увагу, зокрема Головащенко О. С., який зауважує, що не зважаючи на достатньо високий рівень суспільної підтримки інститутів громадянського суспільства в Україні, на сьогодні існують і виклики, серед яких є обмежене фінансування, політичний тиск, бюрократичні перешкоди тощо [183, с. 33].

У Національній стратегії у сфері прав людини наведені проблеми, які пов'язані з раніше вказаним стратегічним напрямом: «відсутність якісного законодавства з питань мирних зібрань; неефективне розслідування нападів на учасників мирних зібрань; недостатня забезпеченість безперешкодної участі у виборчому процесі осіб з інвалідністю» [67]. Окреслені у Національній стратегії у сфері прав людини проблеми безпосередньо стосуються функціонування інститутів громадянського суспільства. Адже саме ці проблеми суттєво ускладнюють реалізацію громадянами своїх основоположних прав і свобод, що знижує активність громадян у суспільно-політичному житті та стримує розвиток активного громадянського суспільства.

На подолання даних проблем у Національній стратегії у сфері прав людини визначаються такі завдання:

«— забезпечити виконання обов'язків держави щодо реалізації права на свободу мирних зібрань відповідно до міжнародних, у тому числі європейських, стандартів;

— забезпечити безперешкодну участь у виборчому процесі осіб з інвалідністю;

- створити умови для запровадження електронної демократії;
- удосконалити механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади, органів місцевого самоврядування» [67].

При цьому законодавець визначає конкретні показники, за допомогою яких оцінюється ступінь реалізації завдань у відповідному напрямку: «кількість адміністративних справ про заборону проводити мирні зібрання або встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, у яких було прийнято рішення про такі заборони та обмеження; частка виборчих дільниць, доступних для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; частка виборчих дільниць, в яких забезпечена інформаційна доступність для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; частка політичної реклами, адаптована для сприйняття особами з порушенням слуху, субтитрами та/або перекладом на жестову мову; значення показника «4.7. Свобода зібрань та об'єднань ефективно гарантована» Індексу верховенства права (The Rule of Law Index); значення показника «3.3. Громадська участь» Індексу верховенства права (The Rule of Law Index); значення показника «Політичні права» відповідно до рейтингу Freedom in the world» [67].

Так, за останніми даними, станом на 2024 рік Україна посідає 88-те місце серед 142 країн за загальним балом Індексу верховенства права (The Rule of Law Index), що становить 0.49 [193].

Водночас показник «Відкритості уряду» покращився у порівнянні з 2023 року, і зараз відповідає значенню, що було у 2022 році, а саме – 0.56 балів. При цьому показник підфактору відкритості уряду «3.3 Громадська участь» становить 0.56 [194]. Індекс верховенства права у категорії «4.7 Свобода зібрань та об'єднань фактично гарантована» натомість становить 0.69 [195].

Однак загалом у категорії «4 Основні права» оцінки України за 2024 рік знизився у порівнянні з попередніми роками, наразі він становить 0.59 [195]. Таке зниження загального показника за категорією «Основні права» свідчить про певне погіршення стану гарантування та захисту прав і свобод людини в Україні,

попри окремі позитивні зрушення у сферах відкритості уряду та громадської участі.

У контексті оцінювання стану свободи об'єднань, мирних зібрань та загальної демократичної ситуації в Україні важливим орієнтиром також є значення показника «Політичні права» згідно з методологією міжнародного рейтингу Freedom in the World, який щороку публікує організація Freedom House. Цей показник є частиною ширшої оцінки рівня демократичних свобод у країнах світу і охоплює такі аспекти як виборчий процес, політичний плюралізм, участь громадян у політичному житті та функціонування влади.

Станом на 2025 рік, згідно з рейтингом Freedom in the World 2025 від Freedom House, Україна отримала 23 бали з 40 можливих за показником «Політичні права». Це свідчить про певне покращення у порівнянні з попереднім роком, коли цей показник становив 21 бал [196].

Загальний індекс свободи України у 2025 році становить 51 зі 100 можливих, що класифікує країну як «частково вільну» [196]. Це також є покращенням у порівнянні з 2024 роком, коли загальний бал становив 49.

Та попри ці позитивні зрушення, Україна має низку викликів у сфері політичних прав. Зокрема, введення воєнного стану обмежує проведення виборів та політичну активність, що ускладнює повноцінну реалізацію демократичних процесів. Крім того, існують занепокоєння щодо свободи медіа та тиску на громадянське суспільство, що впливає на загальний стан політичних прав у країні.

Як зазначається в дослідженні правового середовища, залишається проблема переслідування волонтерів та громадських активістів, хоч їх стало значно менше у 2023 році, ніж у 2022 році [192, с. 9]. Згідно з даними правозахисної організації ZMINA, протягом 2023 року було зафіксовано такі порушення: 11 випадків юридичного переслідування, 3 випадки кіберпереслідування, 7 випадків дискредитації, 12 – погроз або інших форм тиску, 6 – перешкоджання діяльності, ще 6 – побиття чи нападів, 3 – пошкодження або знищення майна, а також 2 випадки порушення приватності чи стеження.

Загальна кількість зафіксованих інцидентів майже вдвічі менша, порівняно з 2022 роком [197, с. 331].

Водночас у 2024 році тенденція переслідувань набула зворотного характеру – кількість таких випадків почала зростати. Так, лише за перше півріччя 2024 року (з січня по червень) правозахисною організацією ZMINA було зафіксовано 46 випадків переслідувань громадських активістів, правозахисників, журналістів і волонтерів на підконтрольних Уряду України територіях. Зокрема, зафіксовано: 3 випадки юридичного переслідування, 3 – дискредитації, 13 – погроз або інших форм тиску, 13 – перешкоджання діяльності, 5 – побиттів або нападів, 6 – пошкодження чи знищення майна, а також 3 – порушення приватності або стеження [197, с. 331]. Така ситуація не лише ускладнює реалізацію прав і свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави, але й послаблює потенціал громадянського суспільства як важливого партнера у розбудові демократичної правової держави.

У цьому контексті доцільним є звернення до наукових оцінок, що висвітлюють структурні та функціональні проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні. Зокрема Мирошніченко А. І. та Бойко В. В. виділяють серед проблем, які ускладнюють ефективну реалізацію ініціатив громадянського суспільства, наступні: відсутність чітких механізмів співпраці між громадськими організаціями та державними структурами; відсутність нормативно-правових актів або чітких інструкцій щодо взаємодії громадянського суспільства з державними органами; низький рівень координації на місцях; відсутність масштабних комунікаційних платформ; недостатнє фінансування громадських ініціатив; відсутність стабільних джерел доходу у благодійних фондів; потреба в системних механізмах фінансування [198, с. 133].

На думку Семьоркіної К. О., існують такі основні проблеми:

– рекомендації, надані громадськістю, здебільшого мають консультативний характер і не є обов'язковими для врахування чи реалізації органами державної влади;

- звіти державних органів за підсумками громадських консультацій зазвичай не містять детального аналізу отриманих пропозицій та інформації про те, які з них були враховані і в який спосіб;
- державні органи не завжди публікують звіти про результати проведених консультацій з громадськістю;
- значна частина пропозицій, поданих організаціями громадянського суспільства, має недостатній рівень професійного опрацювання [199, с. 120].

Дослідниця Бровко Н. І. також виділяє проблеми, що виникають при роботі у громадських активістів, а саме: недостатній рівень інституційного розвитку, брак професійних кадрів, обмежені фінансові та матеріальні ресурси, відсутність сталих практик й ефективного партнерства з органами державної влади, місцевого самоврядування та бізнесом, а також нестача людських ресурсів і недостатня підтримка з боку громадськості [200, с. 48]. Подібні проблеми також і у «Дорожній карті до самозарадності громадського сектору. Регіональний порядок денний на 2022-2026 роки» [181, с. 13-14].

Натомість Кононенко М. О. зазначає, що існують ціннісні деформації радянських часів, що гальмують суспільну консолідацію, а також негативний вплив досвіду функціонування радянських «інститутів громадянського суспільства», що породжує недовіру до сучасних [201, с. 17].

Таким чином, окреслені у наукових джерелах структурні та ціннісні проблеми функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні, від кадрового та ресурсного дефіциту до історично зумовленої недовіри, свідчать про наявність системних викликів, що суттєво ускладнюють їх ефективну діяльність. У цьому контексті такі проблеми дають зрозуміти, що розвиток громадянського суспільства в Україні потребує цілеспрямованих зусиль як з боку держави, так і самих громадських організацій.

Зокрема, такими організаціями можуть бути громадські об'єднання, що здійснюють правозахисну діяльність. Вони спрямовують свою роботу на захист прав і свобод людини та громадянина, сприяння дотриманню правопорядку, а

також контроль за діяльністю органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, у сфері прав людини [179, с. 107].

Як зазначає Березовський Р. С., «існує багато класифікацій правозахисних громадських організацій, зокрема щодо: конкретності або загальності діяльності; тривалості або короткочасності діяльності; масштабу діяльності (місцевий рівень, національний, регіональний, міжнародний); рівня допомоги (пряма – непряма); збору інформації (точна – додаткова); агітації; лобіювання; діяльності з освіти та обізнаності з прав людини; зосередженості діяльності на впровадженні проєктів розвитку, гуманітарній допомозі; міжнародного рівня організацій; правових відносин та адміністративно-правового регулювання; організаційно-правових засад; суб'єктів діяльності; організаційно-правової форми; сфери суспільного життя; типу і спрямованості діяльності організації; характеру діяльності та статусу; мети створення; господарського статусу; об'єкту захисту; обсягу захисту; категорій осіб; кількості членів; способі формування і ступенем охоплення мас; внутрішньої структури; масштабу діяльності; способів досягнення мети; соціальної значимості для існування і розвитку суспільства» [202, с. 83-84].

Водночас вчений зазначає, що згідно з документами Організації Об'єднаних Націй, нормативною основою функціонування таких правозахисних громадських організацій є низка фундаментальних міжнародних актів [202, с. 82]. Більшість з них ми вже раніше зазначали, адже вони є також нормативним підґрунтям для формування та реалізації державної політики у сфері прав людини.

Окремо варто відзначити такі документи, як Статут ООН (1945 р.), який закріплює прихильність міжнародної спільноти до захисту прав людини, а також низку ключових конвенцій: Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.); Конвенція про права дитини (1989 р.); Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.); Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень (2007 р.) [202, с. 83].

Водночас слід зазначити, що міжнародні нормативно-правові акти, які слугують правовою основою забезпечення розвитку громадянського суспільства, визначені у розділі III «Міжнародні зобов'язання та стандарти у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства» Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [180].

Тобто у контексті вирішення зазначених вище проблем, правозахисні громадські організації відіграють важливу роль як ключові суб'єкти громадянського суспільства, здатні впливати як на державну політику, так і на практику дотримання прав людини на всіх рівнях.

Зокрема правозахисні організації можуть компенсувати брак державної інституційної спроможності у питаннях забезпечення прав людини шляхом надання правової допомоги, роз'яснювальної та освітньої роботи, реалізації програм соціального захисту вразливих категорій населення. Вони також слугують важливим каналом зворотного зв'язку між громадянами та органами державної влади, забезпечуючи участь населення у формуванні політик.

Для подолання таких структурних проблем, як нестача фінансування, брак координації з органами влади, слабкий інституційний розвиток, необхідне послідовне сприяння з боку держави. Це може включати вдосконалення нормативно-правової бази щодо діяльності громадських організацій, створення стабільних фінансових інструментів підтримки, спрощення процедур взаємодії з державними структурами, а також запровадження прозорих механізмів участі громадськості у прийнятті рішень.

Як зазначено у «Дорожній карті до самозарадності громадського сектору. Регіональний порядок денний на 2022-2026 роки», у минуле поступово відходить практика неефективного законотворення, яка здійснювалася без належного залучення зацікавлених сторін і бенефіціарів, на яких безпосередньо впливають положення законів. Натомість усе частіше під час розробки законопроектів, що стосуються сфери громадянського суспільства, проводяться широкі консультації, в яких важливу роль відіграє активна участь самих представників громадськості

[181, с. 18]. Так, для реальної залученості громадянського суспільства було запропоновано кроки на національному та на регіональному рівнях.

Авторами даного документу було запропоновано такі шляхи вирішення поточних проблем, спираючись на Індекс сталості об'єднання громадянського суспільства: у сфері правового середовища рекомендується скасувати податкові бар'єри для діяльності ОГС (зокрема волонтерських витрат), впровадити стимули для благодійності з боку бізнесу, автоматизувати реєстрацію гуманітарної допомоги, скасувати надмірні вимоги звітності, дозволити адміністративні витрати в межах держгрантів, розвивати соціальне підприємництво на місцевому рівні та активізувати інструменти місцевої демократії. Також пропонується відновлення діяльності Координаційної ради при уряді та створення спільного дорадчого органу за участю правоохоронців і громадськості для контролю за розслідуванням нападів на активістів [181, с. 41].

Щодо організаційної спроможності, пропонується створення інтерактивних інструментів підтримки («Навігатора активіста»), посилення обміну досвідом, запровадження методик самооцінки організаційного розвитку та оцінки ефективності програмної діяльності [181, с. 41].

У напрямку фінансової стійкості йдеться про розширення регіональних програм підтримки громадських організацій та благодійних організацій, розвиток соціального підприємництва, адвокацію механізму відсоткової філантропії, навчання ОГС роботі з публічними коштами та запровадження громадського моніторингу фінансування проєктів за бюджетні кошти [181, с. 41].

У сфері адвокації пропонується створення онлайн-платформи для підтримки адвокаційної діяльності, спільної системи навчань для ОГС та органів влади щодо формування державної політики, а також державного фонду фінансування аналітичних досліджень за участю громадськості. Рекомендується розробка локальних програм реформ на рівні громад, розвиток місцевих коаліцій ОГС, а також навчальні ініціативи для розбудови адвокаційного потенціалу.

У напрямку надання послуг передбачається законодавче розширення можливостей ОГС у сфері соціальних послуг, створення конкурсних механізмів

для їх надання в громадах, розвиток інфраструктури сертифікації та навчання, підтримка платних послуг і соціального підприємництва, створення баз даних й онлайн-платформ для популяризації послуг ОГС в Україні та за кордоном.

У частині розвитку секторальної інфраструктури пропонується створення цифрових платформ взаємодії та оцінювання ефективності ОГС, мережі ресурсних центрів і консультантів, регіональних інститутів громадських помічників, всеукраїнського громадського фонду, а також механізмів для масштабування соціальних ініціатив та обміну знаннями між організаціями [181, с. 42].

У напрямку зміцнення публічного іміджу громадянського сектору пропонується забезпечити його постійну присутність в інформаційному просторі, стимулювати партнерства з медіа та залучення відомих осіб до популяризації діяльності ОГС. Рекомендується, щоб кожна організація мала базовий інформаційний пакет із місією, успіхами та комунікаційною стратегією. Важливим кроком є також розвиток проактивної культури підзвітності, створення донорських програм з фокусом на комунікацію, а також залучення фахівців з бізнесу до навчання та менторства. Окремо наголошується на підтримці стажувань для комунікаційників ОГС у медіа та просуванні ідеї надання вступних бонусів за волонтерський або громадський досвід.

Щодо розвитку демократичних інституцій, пріоритетом є зміцнення єдності та співпраці всередині громадянського суспільства, посилення довіри до демократичних інституцій, розширення контактів з міжнародними партнерами, підтримка незалежних медіа та проєктів громадянської освіти. Також наголошується на важливості протидії авторитарним загрозам і просуванні демократичних цінностей у суспільстві [181, с. 43].

Проведений аналіз рекомендацій, запропонованих у межах Індексу сталості об'єднань громадянського суспільства, свідчить про їх системний та багатовимірний характер, спрямований на усунення ключових бар'єрів у функціонуванні організацій громадянського суспільства (ОГС) в Україні. Водночас, попри загальну позитивну спрямованість цих ініціатив, деякі з них у

разі неналежного нормативно-правового регулювання або необґрунтованого впровадження можуть призвести до низки негативних наслідків.

Скасування податкових бар'єрів для ОГС, зокрема щодо відшкодування волонтерських витрат, без запровадження чітких механізмів контролю створює ризик можливих зловживань з боку псевдогромадських або комерційних структур, що формально функціонують як неприбуткові організації. Такий підхід може призвести до втрати бюджетних надходжень та підриву довіри до всього сектору громадянського суспільства.

Особливу увагу викликає ініціатива щодо створення державного фонду для фінансування аналітичних досліджень за участю громадських організацій. У разі відсутності незалежних механізмів управління та розподілу коштів з боку держави, існує ризик політичного впливу на зміст досліджень, що потенційно може підрвати незалежність громадського контролю та перетворити його на інструмент легітимації державної політики.

Запровадження системи «вступних бонусів» за волонтерську або громадську активність також має потенціал до негативних наслідків. Така практика здатна стимулювати формальне або фіктивне залучення до волонтерської діяльності задля отримання особистих переваг, що, у свою чергу, може призвести до девальвації цінностей добровільності й альтруїзму, які є фундаментальними для громадянського активізму.

Таким чином, запропоновані ініціативи, незважаючи на їхню інноваційність та орієнтацію на сталий розвиток громадянського суспільства, повинні впроваджуватися виключно з урахуванням принципів прозорості, поступовості, незалежного контролю та широкого публічного обговорення. Інакше існує ризик не лише не досягти очікуваного позитивного ефекту, а й створити нові виклики, які можуть деструктивно вплинути на легітимність та спроможність громадського сектору в Україні.

Водночас, як зазначено в аналітичній доповіді «Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації»,

пріоритетними напрямками та кроками у подоланні системних проблем мають стати:

- своєчасне ухвалення Урядом щорічного плану заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, а також прийняття Верховною Радою низки ключових законопроектів, зокрема: «Про місцевий референдум», «Про гарантії свободи мирних зібрань», «Про загальні збори членів територіальної громади за місцем проживання» та «Про органи самоорганізації населення»;

- відновлення роботи над законодавчими ініціативами, напрацьованими у 2018–2019 рр., які спрямовані на спрощення процедур ліквідації ГО, створення податкових стимулів для благодійної діяльності, підвищення прозорості конкурсного фінансування. Зокрема, доцільним є повернення до ідей законопроекту № 8237 щодо підтримки благодійництва, положення якого можуть бути адаптовані у нових законодавчих пропозиціях;

- удосконалення механізмів захисту у сфері благодійності шляхом запровадження: обов'язку повернення пожертв у разі їх нецільового використання; адміністративної відповідальності за порушення правил публічного збору пожертв або ненадання інформації про фінансову діяльність благодійної організації; кримінальної відповідальності за привласнення благодійних коштів;

- підвищення ефективності державного фінансування ГО через: залучення організацій громадянського суспільства до визначення пріоритетів, обсягів та термінів реалізації проєктів; розширення конкурсних процедур державної підтримки, зокрема через створення спеціалізованої онлайн-платформи; розвиток альтернативних джерел фінансування, зокрема впровадження механізмів відсоткової філантропії шляхом внесення змін до Податкового кодексу України [203, с. 78-80].

Однак реалізація таких рекомендацій значною мірою залежить від політичної волі та інституційної спроможності органів влади, оскільки більшість змін передбачає прийняття нормативно-правових актів, які протягом останніх

років неодноразово ініціювалися, але залишалися нереалізованими. У цьому контексті особливо важливо забезпечити системність нормативно-правового регулювання: ухвалення стратегічно важливих законопроектів має супроводжуватися розробкою підзаконних актів, що містять чіткі алгоритми реалізації, механізми відповідальності та строки виконання. Це дозволить уникнути ситуацій, коли прогресивні положення залишаються декларативними.

Крім того, впровадження механізмів фінансової підзвітності та криміналізації зловживань у сфері благодійництва, хоча й має на меті підвищення прозорості, у разі надмірної зарегульованості може створити додаткові бар'єри для діяльності малих та середніх громадських організацій, які не мають достатнього адміністративного ресурсу. Запровадження ж конкурсних механізмів державного фінансування за відсутності належного незалежного нагляду може зберігати практики упередженого розподілу коштів або лобізму.

Водночас лобізм як такий не є негативним явищем, а навпаки ефективним механізмом співпраці держави та громадянського суспільства. Як зазначають Королько В. Г. та Некрасова О. В., «лобізм у його сучасних, цивілізованих формах є широко використаною, легальною формою впливу різноманітних кіл і груп суспільства на апарат державної влади, особливо парламент, причому впливу знизу. Головне завдання демократичного лобіювання – домогтися того, щоб у законодавчих і нормативних актах державної влади враховувались специфічні інтереси різних груп громадськості, їх організацій, що не суперечить загальним інтересам суспільства» [204, с. 634]. Тобто така діяльність може бути важливим інструментом впливу громадськості на політичні рішення, сприяючи підвищенню рівня відкритості та підзвітності влади, а також забезпечуючи більш збалансоване врахування інтересів різних соціальних груп у процесі формування державної політики.

Лобістська діяльність, здійснювана в межах закону, сприяє розвитку демократичного суспільства, у якому голоси не лише великих політичних чи економічних гравців, а й громадських організацій, професійних спільнот,

благодійних фондів та інших інститутів громадянського суспільства можуть бути почутими [179, с. 108].

Основними цілями діяльності лобістів, які налагоджують зв'язки з законодавчими органами державної влади, є: поліпшення відносин з відповідальними працівниками державних установ та організацій; моніторинг діяльності законодавчих і виконавчих органів, міністерств та відомств у сферах, що впливають на життя громадян певного виборчого округу; активізація участі виборців у справах державного управління на всіх рівнях; вплив на законодавство, що стосується економічних інтересів виборців певної місцевості та розташованих там підприємств; попереднє інформування законодавців та досягнення розуміння з їхнього боку особливостей діяльності організацій, що функціонують у конкретному виборчому окрузі [204, с. 640].

Однак, як зазначає Кононенко М. О., окремі законодавчі ініціативи, зареєстровані у Верховній Раді України, викликають занепокоєння через потенційне обмеження свободи об'єднань та асоціацій, серед них: Проекти Закону про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні, Закону про лобізм № 3059-1 28.02.2020, Закону про лобістську діяльність № 3059-3 03.03.2020, Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення рівних прав та можливостей громадян із представництва у наглядових радах та органах правління державних унітарних підприємств, господарських товариств та державних банків та справедливого формування і ефективної діяльності таких наглядових рад із врахуванням національних інтересів України № 3193-1 17.03.2020, Закон про внесення змін до статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо заборони проведення мітингів біля будівель судів № 3291 30.03.2020, Закон про внесення змін до Закону України «Про очищення влади» (щодо недопущення зовнішнього впливу на інтереси держави) № 3326 13.04.2020, Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо прозорості діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою) № 3564 29.05.2020, Закону про внесення змін до деяких законів України щодо заборони фінансування органів влади та їх

посадових (службових) осіб з-за кордону та заборони найвищим посадовим особам держави мати громадянство (підданство) іноземної держави № 3572 02.06.2020, Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення оприлюднення інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань № 3936 27.07.2020 [201, с. 15].

Станом на 2025 рік, жоден із зазначених законопроектів не був прийнятий Верховною Радою. У їхній нинішній редакції положення таких ініціатив можуть створити умови для надмірного втручання держави в діяльність інститутів громадянського суспільства, встановлення дискримінаційних вимог до організацій, які співпрацюють з іноземними партнерами, а також посилити контроль без належних гарантій прав і свобод. Саме тому нагальною є необхідність широкого громадського обговорення цих законодавчих актів, участі в цьому процесі профільних правозахисних організацій, експертів, представників міжнародної спільноти та внесення відповідних змін, які б гарантували дотримання демократичних стандартів, принципу верховенства права та міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини.

У цьому контексті першочерговими кроками для покращення нормативного середовища у сфері розвитку громадянського суспільства має стати розробка прозорої та збалансованої нормативної бази щодо лобізму [179, с. 108].

Водночас важливо створити дієві інституційні механізми участі громадянського суспільства у процесі формування нормативно-правових актів шляхом створення консультативно-дорадчих органів при центральних і місцевих органах влади, а також запровадження обов'язкових громадських обговорень проєктів рішень, що стосуються прав і свобод людини. Зокрема, шляхом створення електронних платформ для участі громадськості в обговоренні рішень, що дасть змогу залучити ширший спектр соціальних груп до процесів публічного управління та сприятиме відкритості таких процесів.

Крім того, важливо створити ефективні інструменти незалежного моніторингу виконання заходів, передбачених Національною стратегією

сприяння розвитку громадянського суспільства. Доцільним є залучення незалежних експертів, аналітичних центрів, представників ОГС та міжнародних партнерів до процесу оцінювання реалізації політики, а також регулярне оприлюднення звітів з відповідними рекомендаціями.

У сфері державної фінансової підтримки громадських ініціатив варто удосконалити механізми конкурсного відбору проєктів, шляхом запровадження цифрових платформ з відкритим доступом до інформації про всі етапи розподілу коштів, що зменшить ризики корупції та зловживань. Паралельно необхідно забезпечити інституційну підтримку ОГС, зокрема шляхом розширення мережі ресурсних центрів, що надаватимуть організаціям консультативну, правову та технічну допомогу у підготовці проєктів, веденні фінансової звітності та реалізації програм.

Запровадження механізмів публічної підзвітності благодійних та громадських організацій має супроводжуватися інформаційно-просвітницькими кампаніями щодо важливості прозорості та відкритості, що дозволить уникнути хибного сприйняття нововведень як каральних заходів.

Важливо сприяти розвитку міжсекторального партнерства, зокрема налагодженню сталої співпраці між органами державної влади, бізнесом і громадським сектором. Це передбачає спільну участь у підготовці законодавчих ініціатив, формуванні пріоритетів державної політики та координації реалізації соціальних програм. Важливим аспектом є розширення практики «громадських рад» при органах влади з реальними повноваженнями, а не лише дорадчим статусом.

Отже, роль громадянського суспільства у моніторингу та вдосконаленні державної політики у сфері прав людини є ключовою передумовою для забезпечення демократичного розвитку, ефективного контролю за владними структурами та формування політики, що відповідає реальним потребам суспільства. Саме громадські організації, професійні спільноти, правозахисні інституції та активне громадянство виступають джерелом ініціатив, незалежного моніторингу та критичної експертизи, які дозволяють вчасно виявляти

порушення, системні проблеми та пропонувати шляхи їх вирішення. Інституційне закріплення механізмів участі громадянського суспільства у процесі розробки, ухвалення та реалізації рішень у сфері прав людини не лише підвищує рівень легітимності державної політики, але й сприяє зміцненню довіри громадян до інститутів влади [179, с. 108]. Забезпечення прозорості, відкритості та зворотного зв'язку у відносинах між державою й громадянами має ґрунтуватися на правових гарантіях участі громадських інституцій у прийнятті рішень, що мають вплив на фундаментальні права та свободи.

У сучасних умовах інтеграції України у європейський правовий простір активізація громадянської участі у сфері прав людини має бути не декларативною, а практично реалізованою через формування сталих каналів комунікації, механізмів консультацій, експертизи, впровадження механізмів соціального діалогу та систематичної участі у парламентських слуханнях, громадських радах і дорадчих платформах при державних органах. У цьому контексті подальша імплементація принципів відкритого врядування та демократичного врядування має супроводжуватись не лише політичними деклараціями, а й реальними кроками щодо забезпечення повноцінної та впливової ролі громадянського суспільства у державотворчих процесах, особливо у тих сферах, що стосуються захисту прав і свобод людини.

3.3. Міжнародний досвід удосконалення механізмів захисту прав людини та можливості його імплементації в Україні

Враховуючи важливість активної участі громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері прав людини, а також необхідність удосконалення відповідних механізмів на національному рівні, доцільним є звернення до досвіду інших країн. Аналіз міжнародних практик дозволяє виявити ефективні підходи та інструменти, які можуть бути адаптовані та імплементовані в українському правовому полі з урахуванням національних особливостей.

Риженко І. М та Демянюк О. М. вказують на те, що міжнародна система захисту прав людини функціонує на трьох основних рівнях – глобальному, регіональному та національному [205, с. 146].

До глобального вони відносять діяльність міжнародних організацій, які здійснюють захист прав людини у світовому масштабі, а також застосування міжнародних договорів, декларацій і конвенцій, що формують універсальні стандарти у цій сфері. До регіонального – спеціалізовані регіональні механізми захисту прав людини, що діють у Європі, Америці, Африці, Азійсько-Тихоокеанському регіоні, мусульманських країнах та інших частинах світу. І до національного – реалізацію і забезпечення прав людини в межах окремої держави шляхом відповідного законодавства, інституційних механізмів і судового захисту [205, с. 146].

Мамедов Є. Е. виокремлює універсальні та регіональні системи захисту прав людини. Він зазначає, що Загальна декларація про права людини 1948 р. проголошує універсальність прав людини та основоположних свобод у всьому світі та водночас визначила, що вона є загальним стандартом, якого прагнуть досягти всі люди та всі країни [206, с. 139]. Зокрема він зазначає й інші міжнародні нормативно-правові акти, що належать до універсальної системи, та перелік яких нами раніше вже було надано, серед них: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права тощо.

Як зазначено у «Посібнику про зобов'язання держави щодо сексуального насильства пов'язаного з конфліктом», станом на сьогодні сформовано три основні регіональні системи захисту прав людини – в Європі, Америці та Африці. Кожна з них функціонує в межах відповідної багатосторонньої міждержавної організації, яка об'єднує країни відповідного регіону, а саме: Раду Європи, Організацію американських держав та Африканський союз [207].

Правовою основою для регіональної системи всі ці автори називають: для європейського регіональної системи – Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Хартії основних прав ЄС; для

африканського регіону – Африканська Хартія прав людини і народів 1985 р.; для Американського регіону - Американська декларація прав і обов’язків людини, 1948 р. та Американська конвенція з прав людини 1969 р. (Пакт Сан-Хосе); для мусульманського регіону є Арабська Хартія прав людини, Даккська декларацію прав людини в ісламі; для Азійсько-Тихоокеанського регіону – Декларація Асоціації країн Південно-Східної Азії про права людини 2012 р. [205, с. 146-147].

Такі нормативні акти також впливають на формування державної політики у сфері прав людини держав-членів кожної регіональної організації, до якої вони належать. Вони виступають не лише орієнтиром для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а й визначають загальний вектор розвитку правозахисної політики на внутрішньодержавному рівні.

У цьому контексті доречно згадати позицію Весельської Л. А., яка наголошує, що сучасна соціальна політика держави формується під впливом трьох ключових чинників: «– ратифікацією міжнародних конвенцій та хартій, які встановлюють в країні базові соціальні обов’язки держави щодо здійснення соціальних заходів; – Конституцією, яка проголошує права громадян та обов’язки держави щодо забезпечення та підтримки певних умов життєдіяльності своїх громадян, сприяння досягненню рівних можливостей у всіх регіонах країни; – чинним національним законодавством, яке є зведенням соціальних цілей держави і визначає шляхи їх досягнення» [208, с. 146-147].

Подібний підхід спостерігається і під час формування державної політики у сфері прав людини. Вона також ґрунтується на поєднанні міжнародно-правових зобов’язань, конституційних норм та національного законодавства. Зважаючи на це, міжнародний досвід є корисним орієнтиром для зміцнення внутрішньої моделі захисту прав людини. Це не тільки допомагає схвалити кращі практики, але й впроваджувати ефективні організаційні та правові механізми, враховуючи національну специфіку, соціально-економічний контекст та правові традиції [209, с. 318]. Успішна інтеграція міжнародних стандартів у державну політику України сприяє підвищенню безпеки громадян, зміцненню верховенства закону та підвищенню довіри до законодавчих та судових органів.

Крім того, використання міжнародного досвіду запобігатиме повторенню помилок в інших країнах, натомість зосередившись на підходах, які були найбільш ефективними на практиці.

Так, ґрунтуючись на міжнародних документах, що декларують права людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) підготувало Посібник з розробки національних планів дій у сфері прав людини, як керівництво для тих, хто розглядає або працює над національними планами дій щодо просування та захисту прав людини [210, с. 3].

Як зазначено у Посібнику, національний план має ґрунтуватися на відданості універсальним стандартам прав людини. Важливим елементом будь-якого національного плану дій має бути відданість Загальній декларації прав людини. Охоплюючи як громадянські та політичні права, так і економічні, соціальні та культурні права, вона є основою міжнародної системи прав людини [210, с. 14].

Відповідно, ефективне впровадження національного плану дій потребує структурованого й поетапного підходу. Зокрема, процес виконання національного плану у сфері прав людини має наступні кроки: 1. підготовча фаза; 2. фаза розробки; 3. фаза моніторингу; 4. фаза впровадження; 5. етап огляду [210, с. 6].

Варто зазначити, що такий Національний план спрямований на: визначення актуальних потреб країни у сфері забезпечення та захисту прав людини; підвищення рівня поінформованості щодо прав людини серед представників органів державної влади, силових структур, інституцій громадянського суспільства та широкої громадськості; залучення різних верств суспільства до спільної діяльності у форматі партнерства і взаємодії; визначення практичних та реалістичних заходів для реалізації правозахисної політики; формулювання конкретних і досяжних цілей; сприяння узгодженню з іншими національними програмами, зокрема у сферах розвитку та освіти; забезпечення стійкої політичної та інституційної підтримки реалізації запланованих дій [210, с. 3].

Відповідно такі плани виступають інструментом стратегічного планування, який забезпечує перехід від декларативного визнання прав людини до їх реального забезпечення на практиці, а також визначають вектор руху державної політики [209, с. 320].

Як визначено у Посібнику ООН, найважливішою частиною національного плану є його зміст, оскільки він втілює зобов'язання уряду вживати заходів і є основою для імплементації [210, с. 72].

Австралія стала першою країною, яка розробила Національний план дій у сфері прав людини. Цей крок відображав активну участь країни у просуванні ідеї на Віденській конференції з прав людини. Документ розпочинається з преамбули, яка одночасно виконує роль короткого вступу до особливостей австралійської системи врядування – корисної для тих, хто не знайомий із її специфікою [210, с. 24].

План є досить всеосяжним за змістом, окрема увага приділяється забезпеченню економічних, соціальних і культурних прав, а також правам найбільш вразливих категорій населення. Крім того, він розглядає можливості посилення імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, розвиток правозахисних інституцій, покращення освіти у сфері прав людини та зміцнення міжнародного співробітництва у цій сфері [210, с. 25]. Останні зміни до цього плану було внесено у 2012 році.

У Латвії такий план розроблено у вигляді Національної програми захисту і просування прав людини. На відміну від австралійського підходу, латвійська програма не є ґрунтовним аналітичним дослідженням стану прав людини, однак вона визначає низку чинників, що зумовили її необхідність. Зокрема зазначається, що термін «права людини» з часом утратив своє значення у суспільній свідомості, що потребувало відновлення уваги до цих питань. У цьому контексті вагоме місце в програмі відводиться створенню незалежної інституції з прав людини – Ради з прав людини Латвії. Її головним завданням стало інформування громадськості, підготовка аналітичних звітів і розгляд індивідуальних звернень щодо порушень прав людини [210, с. 27]. Самі

положення Плану викладено у п'яти розділах, кожен із яких окреслює відповідні напрями діяльності, а саме: освіта, навчання та інформація; питання захисту прав вразливих верств населення; існуюча національна база; медіа; міжнародні рамки (міжнародні договірні зобов'язання Латвії) [211, с. 3].

Нині 79 країн мають Національні плани дій у сфері прав людини, що свідчить про поширення міжнародної практики стратегічного підходу до захисту прав і свобод людини [212]. Ці плани розробляються з урахуванням національного контексту, проте їх об'єднує спільна мета – інтеграція міжнародних стандартів у внутрішню політику та правозастосовну практику.

Зокрема, спільними рисами таких планів виступають: важливість міжнародних стандартів як основи плану; громадянське суспільство; всеосяжна сфера застосування; цілі; процес підготовки; високий рівень політичної участі; національні правозахисні інституції; місцевий контекст; базове дослідження; моніторинг та оцінка [210, с. 39-40].

Також усі політики, як самостійні, так і інтегровані, мають як мінімум містити такі ключові компоненти:

- чітке підтвердження зобов'язань дотримуватися всіх міжнародно визнаних стандартів у сфері прав людини, включаючи принаймні Міжнародний білль про права людини та Декларацію МОП про основоположні принципи та права у сфері праці;
- положення, які окреслюють очікування компанії щодо поведінки працівників, ділових партнерів та інших зацікавлених сторін;
- інформацію про конкретні заходи, за допомогою яких компанія планує реалізовувати свої зобов'язання у сфері прав людини [213, с. 2].

Розглядаючи механізми захисту прав людини зарубіжних країн, особливої уваги заслуговує досвід країн Європейського Союзу, які змогли створити високоефективні моделі моніторингу та забезпечення прав людини як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Наприклад, практика функціонування Європейського суду з прав людини демонструє, наскільки

важливим є незалежний міжнародний контроль за дотриманням прав і свобод. Вирішення справ за зверненням громадян у цьому суді не лише слугує засобом індивідуального захисту, але й стимулює країни-учасниці адаптувати своє законодавство та практику до стандартів Європейської конвенції з прав людини.

Зокрема, в чинному процесуальному законодавстві України вже існують норми, які декларують рішення ЄСПЛ як джерело права в Україні. Так, згідно з частиною 4 статті 10 Цивільного процесуального кодексу України суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [214]. Аналогічний зміст має частина 4 статті 11 Господарського процесуального кодексу України [215].

Натомість відповідно до частини 5 статті 9 Кримінального процесуального кодексу України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [216].

Імплементація рішень ЄСПЛ в українське правове поле має позитивний вплив на вдосконалення правозахисних механізмів у різних сферах: від захисту права на справедливий суд до гарантій свободи вираження поглядів, поваги до приватного життя, захисту від катувань тощо. Такий підхід забезпечує не лише правову визначеність і послідовність судової практики, але й сприяє дотриманню принципу верховенства права, який є фундаментальним для демократичної правової держави.

Водночас політика у сфері прав людини безпосередньо в Європейському союзі декларується Планом дій щодо прав людини та демократії на 2020-2024 роки, дію якого було продовжено до 2027 року. У межах цього документа визначено п'ять пріоритетних напрямів, на яких зосереджується діяльність ЄС у цій сфері: захист прав людини та зміцнення потенціалу окремих осіб; підтримка сталих, інклюзивних і демократичних суспільств; посилення глобальної системи прав людини та демократії; адаптація до викликів і використання потенціалу нових технологій; а також досягнення відчутних результатів через поглиблення

співпраці з міжнародними партнерами [215, с. 3]. При цьому, такий План реалізується на глобальному, регіональному та державному рівнях Високим представником Європейського Союзу з питань закордонних справ та політики безпеки, Європейською Комісією, Спеціальним представником ЄС з прав людини, Європейською службою зовнішніх дій, делегаціями та офісами ЄС, місіями та операціями СПБО, а також внесками держав-членів та партнерів громадянського суспільства [217].

Досягнення цілей, визначених у Плані дій ЄС щодо прав людини та демократії, потребує систематичного та скоординованого використання всього спектра інструментів, які має у своєму розпорядженні Європейський Союз. Серед них:

- проведення політичних, правозахисних і галузевих діалогів з третіми країнами та регіональними організаціями;
- розробка національних стратегій ЄС у сфері прав людини та демократії для окремих країн;
- ухвалення відповідних Висновків Ради ЄС;
- реалізація місій з моніторингу для впровадження Генералізованої системи преференцій;
- впровадження тематичних і географічних програм у межах багаторічної фінансової рамки на 2021–2027 роки, зокрема через новий Інструмент сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва, деталі реалізації проєктів залежать від конкретного контексту;
- участь у багатосторонніх та регіональних правозахисних форумах, включаючи ініціювання тематичних і географічних резолюцій, підтримку інших резолюцій, виступи ЄС, участь у публічних дебатах, діалогах та заходах, спрямованих на підтримку прав людини й демократії;
- активна публічна позиція щодо прав людини та демократії, зокрема стратегічна комунікація, кампанії з підвищення обізнаності, публічні заяви та демарші, що засуджують порушення прав людини, а також підтримка позитивних кроків у цій сфері;

- адвокація за ратифікацію та імплементацію ключових міжнародних договорів у сфері прав людини, включно з основними конвенціями про трудові права, міжнародним гуманітарним правом та регіональними правозахисними інструментами;
- моніторинг судових процесів над правозахисниками й надання їм прямої підтримки;
- застосування 13 чинних керівних настанов ЄС з прав людини як практичних інструментів для делегацій ЄС та посольств держав-членів;
- організація місій із спостереження за виборами та подальший супровід їх висновків;
- регулярний діалог з громадянським суспільством, правозахисниками, національними інституціями з прав людини, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами;
- співпраця з багатосторонніми правозахисними інституціями та органами ООН, включно з договірними структурами та Спеціальними процедурами;
- застосування обмежувальних заходів (санкцій);
- організація цільових навчань для персоналу ЄС у делегаціях [218, с. 10].

У сукупності ці інструменти покликані забезпечити дієве впровадження політики ЄС у сфері прав людини на глобальному рівні.

Тим часом на внутрішньодержавному рівні країн ЄС реалізація політики у сфері прав людини здійснюється через національні законодавчі та інституційні механізми, які узгоджуються із загальними стандартами Європейського Союзу. Держави-члени активно впроваджують положення Європейської конвенції з прав людини, Стратегії ЄС з прав людини та демократичного врядування, а також національні плани дій у сфері прав людини, які враховують як специфіку внутрішньополітичного контексту, так і міжнародні зобов'язання.

Особливу увагу в цьому процесі приділено використанню інструментів реалізації, передбачених Планом дій ЄС, зокрема: діалоги з прав людини, умовність надання допомоги, місії зі спостереження за виборами та стратегії, розроблені з урахуванням специфіки окремих країн. Важливо, що ці стратегії

створюються у тісній консультації з урядовими посадовцями та представниками організацій громадянського суспільства відповідних держав. Це дає змогу національним урядам і громадянському суспільству відігравати більш активну роль у реалізації Плану, сприяючи глибшому залученню внутрішніх учасників до процесів захисту та просування прав людини [219, с. 5].

Розглядаючи державну політику Федеративної Республіки Німеччина у сфері прав людини, слід відзначити її системний та комплексний підхід, який поєднує внутрішні правові механізми з активною зовнішньою політикою у цій сфері. Німеччина розглядає права людини як центральний елемент своєї зовнішньої політики, що чітко відображено в урядових стратегіях та щорічних звітах про права людини, які готує Федеральне міністерство закордонних справ.

Перший Національний план дій у сфері бізнесу та прав людини був розроблений під керівництвом Федерального міністерства закордонних справ. На етапі консультацій (2014-2015 рр.) у процесі розробки брала участь керівна група, до складу якої входили представники всіх відповідних соціальних груп. До складу цієї координаційної групи увійшли представники шести федеральних міністерств, провідних неурядових організацій, бізнес-об'єднань, а також Німецької конфедерації профспілок. Інститут прав людини Німеччини брав участь у процесі створення сайту як консультант спільно з бізнес-мережею econsense [220, с. 8].

Варто відзначити, що на національному рівні ключову роль відіграє Інститут прав людини Німеччини – незалежна установа, створена відповідно до Паризьких принципів ООН. Його завданнями є дослідження, моніторинг, консультативна підтримка уряду, а також інформування громадськості про стан дотримання прав людини [221].

У цьому контексті важливо підкреслити позицію самого Інституту щодо формування Національних планів дій. А саме: заходи, передбачені Національними планами дій, мають формуватися з урахуванням перспективи та досвіду постраждалих осіб у тих випадках, коли це можливо й доцільно. Це стосується як ініціатив, що реалізуються державою в межах її обов'язку

захищати права людини, так і заходів, орієнтованих на бізнес-сектор у контексті їхньої відповідальності за дотримання прав людини, включаючи впровадження механізмів належної обачності, процедур розгляду скарг і заходів щодо компенсації шкоди [221].

Поряд з інституційною діяльністю Інституту прав людини Німеччини та механізмами, спрямованими на забезпечення відповідального ведення бізнесу, важливою складовою державної політики у сфері прав людини є інститути, що забезпечують зв'язок між внутрішньою політикою та зовнішньополітичними зобов'язаннями країни.

Зокрема, важливу роль у формуванні державної політики у сфері прав людини у зовнішніх відносинах Німеччини відграє Уповноважений з питань політики у сфері прав людини та гуманітарної допомоги. Водночас він не відповідає за розслідування індивідуальних скарг щодо можливих порушень прав людини в Німеччині або за надання рекомендацій чи осуду з цього приводу. Його роль не є роллю омбудсмена [222].

У Німеччині основна відповідальність за захист прав людини покладена на судову систему. Відповідно до положень німецького права, кожна особа, яка вважає, що її права були порушені, має можливість подати індивідуальну скаргу до суду, таке право гарантується статтею 19(4) Основного Закону Німеччини [223].

Поряд із судами, у сфері захисту прав людини активно діють як державні, так і недержавні інституції. Громадяни можуть звертатися зі скаргами до петиційних комітетів та уповноважених з питань громадянських прав, які виконують функцію посередників між державними органами та суспільством. Ці представники, що зазвичай мають статус омбудсменів, забезпечують реагування на звернення громадян [222].

Зокрема право на звернення з петиціями до відповідного комітету також закріплено у статтях 17 та 45с Основного Закону Німеччини [223].

Так, у багатьох землях Німеччини діють омбудсмени з питань прав людини, мігрантів, інвалідів тощо. Вони допомагають розбирати індивідуальні скарги,

надають дорадчу підтримку та сприяють досудовому врегулюванню спірних ситуацій.

Наприклад, у Німеччині діють Служби омбудсмена з питань захисту дітей та молоді, до якої входить Федеральна мережева омбудсменів з питань добробуту молоді, які складаються з незалежних офісів омбудсменів по всій Німеччині. Водночас у цій системі існує Федеральний координаційний центр служб омбудсмена з питань захисту дітей та молоді, який є контактною особою мережі, яка збирає практичний досвід та інформацію з питань служб омбудсмена з питань захисту дітей та молоді, а також просуває та розвиває цю тему з професійної та політичної точки зору. [224].

Крім цього, в Німеччині існує військовий омбудсмен – Парламентський уповноважений з питань збройних сил (нім. Wehrbeauftragter des Bundestages), який є незалежною посадовою особою, уповноваженою контролювати дотримання прав і свобод військовослужбовців Бундесверу. Ця інституція функціонує з 1959 року і має мандат діяти як «захисник прав солдата» (Anwalt der Soldaten) та інструмент парламентського контролю за військовою сферою [225].

Парламентський комісар у справах збройних сил призначається відповідно до статті 45b Основного закону Німеччини як допоміжний орган Бундестагу у здійсненні парламентського контролю над збройними силами [223]. Її основні завдання також включають захист основних прав військовослужбовців та принципів Внутрішнього керівництва (лідерства та громадянської освіти). Комісар документує свої висновки щодо умов у Бундесвері у розгорнутому звіті, який щорічно подається до німецького Бундестагу [225].

Військовий омбудсмен підзвітний Бундестагу та може діяти як з власної ініціативи, так і за скаргами військовослужбовців, інших осіб або депутатів. Уповноважений має право проводити інспекції частин без попередження, перевіряти умови служби, дисципліну, забезпечення прав, гендерну рівність та соціальний захист у Збройних силах. Його щорічна доповідь подається до Бундестагу та публікується для загального доступу [225].

З огляду на сучасний безпековий контекст і актуальні реформи в Україні, досвід інституалізації військового омбудсмена в Німеччині може слугувати важливою моделлю для запровадження ефективного механізму парламентського контролю над Збройними силами, а також захисту прав військовослужбовців в умовах війни та у повоєнний час.

Як зазначає Сарнавський М., «найбільш доцільним є впровадження моделі спеціалізованого військового омбудсмена з чітко визначеним мандатом, закріпленим у законі. Водночас важливо, щоб фінансування такого органу було незалежним від інших інституцій, що дозволить забезпечити мінімально необхідний рівень автономії з перших етапів функціонування» [226, с. 48].

Поряд з Федеративною республікою Німеччиною також варто розглянути ближчу до України за історією та територіально державу Польща. Як і в багатьох інших державах світу, як вже було зазначено, Польща також має Національний план дій щодо впровадження Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини на 2021-2024 роки. Його було розроблено Міністерством закордонних справ як координатором у співпраці з такими установами, як: Міністерство фондів розвитку та регіональної політики, Міністерство економічного розвитку і технологій, Міністерство сім'ї та соціальної політики, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ та адміністрації, Міністерство сільського господарства та розвитку сільських районів, Міністерство державного майна, Міністерство культури, національної спадщини та спорту, Управління державних закупівель, Головний інспектор праці, Управління з питань конкуренції та захисту прав споживачів [227].

Він спрямований на інтеграцію Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини у державну політику, правову систему, а також у діяльність підприємств. Польський уряд визнає важливість поєднання економічного розвитку з повагою до прав людини, зокрема в контексті глобальних ланцюгів постачання, інвестицій та корпоративної відповідальності.

Цей план є другим Національним планом дій Польщі у цій сфері та слугує продовженням попереднього документа, ухваленого на 2017-2020 роки. Перше

видання Національного плану дій із впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини було сформовано на основі трьох ключових елементів, визначених у цих принципах, а саме: Обов'язок держави забезпечувати захист прав людини; Відповідальність бізнесу за повагу до прав людини; Забезпечення доступу до ефективних механізмів правового захисту [228].

Натомість нинішній 2021–2024 план, затверджений 8 жовтня 2021 року, передбачає чіткий поділ відповідальності між інституціями. Кожне міністерство отримало свої задачі й терміни виконання заходів, а МЗС координує їх реалізацію. До середини 2023 і остаточно у 2025 році передбачено публікацію проміжного та кінцевого звітів [227].

Як зазначає науковець Марцін Кілановський, «плани, перелічені в НПД, повинні містити заходи, які будуть конкретними, вимірюваними, досяжними, актуальними та своєчасними, щоб цілі, зазначені в ЦСР ООН, могли бути досягнуті більш ефективно. На жаль, знову ж таки, новий НПД на 2021-2024 роки не є таким документом. Під час роботи над цим документом, відповідно до третьої рекомендації РГ ООН, лунало багато голосів, які обговорювали, що має бути включено до нього та які дії слід вжити; вони походили з публічних онлайн-консультацій, проведених Польським інститутом прав людини і бізнесу (PINRB), але також включали офіційні подання до різних міністерств від Коаліції CSR Watch. Жодна з них не була серйозно розглянута під час розробки другого НПД» [229, с. 167].

Водночас автор зауважив, що у розробці такого плану надзвичайно важливим є не лише його зміст, а й спосіб його реалізації. На цьому етапі варто зосередитися на тому, щоб під час впровадження Національного плану дій адміністрація розробила чіткіші часові рамки та застосувала ключові індикатори для оцінки ефективності дій. Без чітко визначених очікувань і механізмів вимірювання результатів буде складно досягти відчутного прогресу. До того ж процес змін буде значно ускладнений, якщо до прийняття рішень не залучатимуть усі зацікавлені сторони [229, с. 167]. Зокрема, він звернув увагу, що

посилення ролі консультацій із представниками громадськості, профспілками, бізнес-об'єднаннями та самими підприємцями в умовах відкритого діалогу і взаємної поваги сприятиме запобіганню багатьом труднощам, які можуть виникнути в ході реалізації Керівних принципів ООН. Такий підхід до діалогу і співпраці є особливо цінним як на етапі підготовки Національного плану, так і під час моніторингу ефективності його виконання.

Проте, незважаючи на критику щодо загального рівня конкретики та амбітності Національного плану дій на 2021–2024 роки, у Польщі все ж функціонують низка дієвих механізмів захисту прав людини, які можна вважати прикладом кращих практик, зокрема у сфері співпраці держави, бізнесу та громадянського суспільства.

Одним із таких інструментів є діяльність Польського інституту прав людини і бізнесу (PIHRB), який виконує важливу аналітичну, просвітницьку та консультаційну роль, включаючи моніторинг відповідності дій уряду та приватного сектору Керівним принципам ООН. Саме ця інституція організовувала публічні консультації щодо змісту Національного плану дій, залучаючи до процесу зацікавлені сторони, зокрема представників уразливих груп, профспілок, екологічних організацій та правозахисників [230].

Позитивним прикладом також є діяльність Уповноважених з прав людини (Rzecznik Praw Obywatelskich) – омбудсмена, який має широкі повноваження у сфері прав людини. Його офіс приймає індивідуальні скарги, проводить розслідування, виступає з публічними звітами та рекомендаціями, а також може ініціювати перевірки на дотримання прав людини у державних органах та підприємствах, що надають публічні послуги [231]. Наявність інституту омбудсмена з широкими повноваженнями щодо захисту прав людини є спільною рисою з Україною.

Також країни Скандинавського регіону, зокрема Швеція, Норвегія та Данія, активно впроваджують механізми превентивного контролю за порушеннями прав людини шляхом розширення повноважень національних омбудсманів, широкої інституалізації правозахисної освіти та створення ефективної системи

реагування на скарги громадян. Успішність цих моделей полягає у поєднанні високої правової культури, прозорості державного управління та чіткого поділу владних повноважень.

Як і попередні країни, скандинавські держави також об'єднують наявність національних планів дій у сфері захисту прав людини. Такі плани не є формальними документами, а ґрунтуються на глибокому аналізі актуальних викликів, широкому громадському обговоренні та залученні всіх зацікавлених сторін – від державних установ до представників бізнесу, профспілок і громадянського суспільства [209, с. 319].

Як зазначає Винник О. та Гніденко В. І., інститут омбудсмена існує у світі вже понад двісті років. Його було започатковано у Швеції на основі Документа про правління, що заклав основу для створення механізму контролю за діяльністю державного апарату. З часом цей підхід поширився на інші країни, утвердившись як ефективний інструмент захисту прав і законних інтересів громадян від неправомірних дій з боку органів влади [232, с. 93].

У Швеції Омбудсмен парламенту (Justitieombudsmannen) має повноваження проводити незалежні розслідування щодо порушень прав громадян з боку органів влади, включно з поліцією, пенітенціарною системою та соціальними службами. Його рекомендації мають вагу прецедентів для майбутніх дій виконавчих органів, а інституція діє з максимальною прозорістю, звітуючи перед парламентом. Значна увага приділяється профілактичній функції, зокрема шляхом проведення регулярних інспекцій та публікації звітів із рекомендаціями щодо покращення практик [233].

Особливістю Швецького омбудсмена є те, що одночасно на чотирирічний строк Риксдаг (парламент) обирає чотири парламентських омбудсмени. Один із чотирьох омбудсменів виконує роль головного та координує адміністративні питання, зокрема визначає, які напрями роботи закріплюються за кожним із колег. Водночас він не має права впливати на зміст розслідувань чи рішення, ухвалені іншими омбудсменами. Усі чотири омбудсмени працюють незалежно один від одного та особисто звітують перед Риксдагом про результати своєї

діяльності. Кожен з них здійснює нагляд за певним сектором державного управління, контролюючи дотримання прав людини в установах, що входять до сфери його відповідальності [234].

Такий підхід дозволяє забезпечити високий ступінь спеціалізації кожного омбудсмена та ефективно розподілити навантаження між ними, зберігаючи при цьому незалежність і неупередженість інституції в цілому. Важливо, що діяльність Омбудсменів не обмежується лише реагуванням на скарги – вони також мають право діяти з власної ініціативи, відкриваючи провадження у випадках системних порушень чи вразливих категорій населення.

Також у Швеції крім парламентських омбудсменів, функціонують спеціалізовані омбудсмени, кожен із яких опікується окремою сферою суспільного життя. Серед них омбудсмен з питань рівності, омбудсмен з прав дітей, омбудсмен з питань ЗМІ, а також омбудсмен із захисту прав споживачів [233].

Ці додаткові інституції розширюють можливості громадян для звернення за захистом своїх прав, забезпечуючи доступність і глибоку експертизу в окремих сферах. Подібна модель функціонування правозахисних інституцій демонструє високий рівень правової культури, що базується на принципах інклюзивності, відповідальності та системності. Вона не тільки забезпечує ефективний контроль за діяльністю органів влади, але й сприяє формуванню суспільства, орієнтованого на повагу до гідності людини. Для України досвід скандинавських країн у цій сфері може стати джерелом натхнення при реформуванні власних механізмів захисту прав людини, зокрема шляхом посилення ролі омбудсмена, розширення інституційної спроможності та розвитку спеціалізованих підрозділів, які працюють з уразливими групами населення.

Зокрема, як слушно зауважують Винник О. та Гніденко В. І., для підвищення ефективності інституту омбудсмена в Україні доцільно запровадити спеціалізованих омбудсменів для захисту вразливих груп населення, як це реалізовано у Швеції (наприклад, з прав споживачів чи меншин). Крім того, варто розширити повноваження омбудсмена, зокрема надати право законодавчої

ініціативи, а також посилити правову обізнаність громадян про його діяльність [232, с. 96]. Такі кроки сприятимуть зміцненню зв'язку з суспільством та ефективнішому захисту прав людини.

Норвегія є прикладом успішного поєднання національної правозахисної політики з міжнародними стандартами. Норвезький Центр з прав людини (Norges Institusjon for Menneskerettigheter, NIM) працює незалежно від уряду, має чітко визначений мандат на моніторинг ситуації з правами людини та надання рекомендацій парламенту та уряду. Особливою увагою в Норвегії користуються питання захисту вразливих груп, зокрема осіб з інвалідністю, мігрантів і дітей. Дієвим є також механізм зворотного зв'язку, завдяки якому громадяни можуть безперешкодно звертатися зі скаргами, а самі звернення розглядаються у встановлені строки з відповідною фіксацією дій державних органів [235].

У Данії захист прав людини тісно пов'язаний з інтеграцією прав людини в державну політику та освіту. Данський інститут прав людини (DIHR), визнаний одним із найефективніших у Європі, виконує багатофункціональну роль: від участі в міжнародних правозахисних ініціативах до проведення навчальних програм для державних службовців, суддів, поліцейських і освітян. Крім того, інститут координує реалізацію національних планів дій у сфері прав людини та корпоративної соціальної відповідальності, а також є ключовим партнером уряду у моніторингових ініціативах [236].

Спільною рисою для всіх трьох держав є інституційна сталість правозахисних органів, фінансова незалежність від виконавчої влади, а також активна взаємодія з міжнародними структурами – ООН, Радою Європи та ЄС. Успішність скандинавських моделей значною мірою ґрунтується на глибокій інтеграції прав людини у всі сфери суспільного життя, зокрема освіти, бізнес, медицину, публічне управління.

Окремої уваги заслуговує досвід Канади, де функціонує Комісія з прав людини, яка має потужні аналітичні та моніторингові можливості. Вона не лише розглядає індивідуальні скарги, але й ініціює загальнонаціональні дослідження

проблем у сфері прав людини, що дозволяє на основі фактичних даних формувати обґрунтовані рекомендації для органів влади [237].

Зокрема, Комісія з прав людини Канади сприяє захисту прав людини, інформуванню громадськості та формуванню правової політики шляхом:

- надання рекомендацій Парламенту щодо нових законодавчих ініціатив та актуальних проблем у сфері прав людини;
- підтримки та здійснення наукових досліджень у галузі прав людини;
- взаємодії з міжнародними інституціями для привернення уваги до випадків, коли Канада не виконує своїх міжнародних зобов'язань;
- здійснення моніторингу реалізації Канадою Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю;
- публікації важливих документів та угод, здатних стимулювати системні зміни в країні;
- співпраці з Федеральним адвокатом з питань житла з метою реалізації правозахисного підходу до вирішення проблем житла та бездомності [237].

Також Комісія активно долучається до судових процесів, що стосуються дискримінації, виступаючи в ролі представника суспільного інтересу. Зокрема команда її юристів бере участь у слуханнях перед Канадським трибуналом з прав людини або в інших судах, захищаючи інтереси тих громадян, чий права можуть бути порушені рішенням у справі, навіть якщо вони формально не є її учасниками [238]. Так, ще одним незалежним органом від Комісії та інших органів, що захищає права людей є Канадський трибунал.

Такий комплексний підхід дозволяє Комісії виступати не лише як орган розгляду скарг, але і як повноцінний центр стратегічного аналізу, здатний впливати на формування державної політики у сфері прав людини. Її діяльність охоплює не лише реагування на порушення, а й запобігання їм через виявлення системних проблем і рекомендації щодо їх вирішення. Важливо, що Комісія веде активну інформаційну та просвітницьку роботу серед населення, сприяючи підвищенню рівня правової обізнаності громадян.

Також у Канаді реалізована дієва модель судової незалежності, в межах якої Верховний суд не лише здійснює конституційний нагляд, а й відіграє ключову роль у гарантуванні основоположних прав громадян [239, с. 623].

Слід відзначити, що на відміну від попередніх держав у Канаді немає національного плану дій у сфері прав людини та бізнесу. Натомість правову основу державної політики у сфері прав людини Канади складають наступні нормативно-правові акти: Конституція Канади; Канадська хартія прав і свобод 1982 року, яка є частиною Конституції; Закон Канади про права людини 1977 року; провінційні та територіальні закони про права людини, що подібні до Закону Канади про права людини [240].

Канадська модель може стати цінним орієнтиром для України у процесі вдосконалення інституційних механізмів захисту прав людини, підвищення ефективності омбудсмена та загального рівня правової культури в суспільстві. Та як зазначає Балагура М. В., зокрема корисним для України у цьому контексті є впровадження низки елементів, притаманних канадській правозахисній системі. Насамперед це посилення незалежності судової влади, поступове врахування судового прецеденту як джерела права, підвищення ефективності конституційного контролю та не менш важливим є формування правової культури серед громадян [239, с. 623].

Необхідно акцентувати, що врахування судової практики вже відбувається судами України, хоч і не є обов'язковим у формальному сенсі. Зокрема суди вищих інстанцій, насамперед Верховний Суд, дедалі частіше посиляються на власні попередні рішення або практику Європейського суду з прав людини при вирішенні аналогічних справ. Це сприяє формуванню більш послідовної та передбачуваної судової практики, яка з часом може набути ознак фактичного прецеденту.

Станом на сьогодні в Україні діють багато правозахисних механізмів, що притаманні й іншим державам. Що визначає Україну, як державу, що декларує прихильність до основоположних міжнародних принципів у сфері прав людини, зокрема тих, що закріплені в Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції ООН про права дитини, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю тощо. Україна є учасницею більшості ключових міжнародних документів, що регулюють права людини, і активно звітує перед відповідними органами [209, с. 320].

Водночас в Україні рівні функціонують органи, аналогічні до тих, що діють у країнах з усталеною демократією, наприклад, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Служба освітнього омбудсмана, система безоплатної правової допомоги тощо. Водночас ефективність їхньої діяльності часто обмежується браком ресурсів, недостатньою автономністю, кадровими проблемами та нерівномірною якістю виконання повноважень.

Важливу роль у формуванні державної політики відіграє Національна стратегія у сфері прав людини, яка визначає ключові напрямки, пріоритети та механізми для зміцнення гарантій прав і свобод громадян. Водночас ефективність реалізації цієї стратегії поки що обмежена, як засвідчують численні рішення Європейського суду з прав людини проти України, існують значні проблеми з практичним втіленням проголошених стандартів [50, с. 26].

Зокрема це відображено в аналітичному звіті Міжвідомчої групи робочої групи з проведення оцінки прогресу реалізації Національної стратегії у сфері прав людини у 2024 році. А саме зазначається, що успішно реалізовано 50 заходів, передбачених Планом дій з виконання Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки. Ще 37 заходів перебувають у процесі виконання. Водночас лише 8 заходів були визначені як такі, що не виконані, що становить менш ніж 10 % від загальної кількості передбачених дій [241].

Попри певні успіхи реформування та закріплення міжнародних зобов'язань у національному законодавстві, окремі аспекти державної політики залишаються недостатньо врегульованими або не працюють належним чином на практиці [50, с. 26].

Таким чином, сучасна система захисту прав людини в Україні перебуває у стані активної трансформації та потребує подальшого вдосконалення. Пріоритетними завданнями залишаються посилення ефективності реалізації існуючих стратегічних документів, зміцнення інституційної спроможності відповідальних органів, а також відновлення й зміцнення довіри громадян до правової системи [50, с. 26].

Узагальнюючи міжнародний досвід, можна стверджувати, що для України особливо актуальним є впровадження комплексних інституційних і правових механізмів, здатних зміцнити систему захисту прав людини.

У цьому контексті доцільно розширити його повноваження в частині системного моніторингу стану прав людини, аналітичної оцінки ситуації, надання обов'язкових до розгляду рекомендацій органам державної влади, а також участі в законодавчому процесі як суб'єкта з дорадчим голосом або навіть із правом законодавчої ініціативи [209, с. 320]. Водночас важливою умовою ефективного функціонування такого інституту є розвиток системи правозахисної освіти. Це передбачає не лише спеціалізовану підготовку для суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів, а й інтеграцію правознавчих знань у шкільні та університетські навчальні програми, а також проведення інформаційних кампаній для широкого загалу. Такий підхід сприятиме формуванню високої правової культури, підвищенню обізнаності громадян щодо своїх прав, а також розвитку активної правосвідомої позиції у суспільстві.

Особливо актуальним постає створення спеціалізованих омбудсменів, такого як військового, який би опікувався дотриманням прав військовослужбовців, ветеранів, а також членів їхніх родин. З огляду на триваючу збройну агресію проти України, ця категорія громадян перебуває у вразливому становищі та потребує окремого інституційного захисту. Військовий омбудсмен міг би ефективно реагувати на випадки порушення соціальних, трудових, житлових та медичних прав військових, а також сприяти їхній реінтеграції в суспільство після звільнення з лав Збройних Сил.

Крім того, такий омбудсмен забезпечував би більш тісну взаємодію між оборонними структурами, органами державної влади та громадянським суспільством, виступаючи незалежним посередником у вирішенні конфліктних ситуацій. Запровадження цієї посади відповідало б міжнародним стандартам та кращим практикам захисту прав людини, зокрема досвіду країн НАТО, де подібні інститути функціонують уже багато років.

Реалізація таких заходів сприятиме наближенню української системи захисту прав людини до кращих міжнародних стандартів, підвищить ефективність діяльності відповідних державних інституцій та забезпечить більш дієву відповідь на порушення прав і свобод громадян [209, с. 320].

Міжнародний досвід удосконалення механізмів захисту прав людини свідчить про важливість комплексного підходу, що поєднує інституційне зміцнення, прозорість, доступність правосуддя та активну участь громадянського суспільства. Зокрема, практика Канади, країн ЄС та інших демократичних держав демонструє ефективність незалежних органів з прав людини, розвинену систему правозахисної освіти, прецедентне право та постійний моніторинг реалізації правових стандартів.

Висновки до Розділу 3

Аналіз проблем та перспектив удосконалення державної політики у сфері прав людини в Україні свідчить про складний, але незворотний процес трансформації цієї політики відповідно до міжнародних стандартів. Розділ 3 засвідчив, що попри численні виклики, пов'язані з діяльністю судової системи, правоохоронних органів та загальним станом правозахисного середовища, Україна демонструє прагнення до поглиблення демократичних перетворень і реальної імплементації прав людини у всі сфери суспільного життя.

У підрозділі 3.1 акцент зроблено на системних недоліках у роботі судових та правоохоронних інституцій, зокрема на проблемах доступу до правосуддя, низькому рівні довіри до судової гілки влади, а також численних випадках

порушення прав під час досудового розслідування, затримання й утримання осіб під вартою. Було визначено, що попри наявність розвиненої нормативної бази, фактична реалізація прав людини в Україні нашою є на інституційну слабкість, брак ефективного нагляду за діями правоохоронців, недостатню незалежність судової системи від політичного та адміністративного впливу. Залишається проблемною і практика неналежного розслідування випадків катувань, нелюдського поводження, а також відсутність реального механізму притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у таких порушеннях. Тому реалізація державної політики у сфері прав людини потребує глибших структурних реформ не лише в аспекті удосконалення законодавства, але й у напрямку підвищення професійної етики працівників правоохоронних органів, забезпечення суддівської незалежності, гарантування ефективного розслідування скарг на зловживання владою та впровадження належних механізмів контролю за дотриманням прав людини.

У підрозділі 3.2 увага приділена ролі громадянського суспільства як одного з ключових чинників демократизації та контролю за дотриманням прав людини. Встановлено, що активна участь неурядових організацій, правозахисників та журналістської спільноти сприяє посиленню публічного контролю, формуванню культури прав людини та напрацюванню альтернативних механізмів моніторингу державної політики. Водночас акцент зроблено на необхідності забезпечення сприятливого правового середовища для розвитку громадянського суспільства, уникнення політичного тиску на активістів та активну участь громадськості в стратегічному плануванні.

Підрозділ 3.3 був присвячений міжнародному досвіду вдосконалення механізмів захисту прав людини та можливостям його імплементації в Україні. Було визначено, що приклади таких країн, як Канада, Німеччина, Швеція, а також практика Європейського суду з прав людини, можуть слугувати ефективною моделлю для адаптації: зокрема щодо запровадження спеціалізованих омбудсменів, врахування судового прецеденту, підвищення ролі правозахисної освіти та розвитку інституційної спроможності Уповноваженого з прав людини.

Підкреслено, що інтеграція найкращих зарубіжних практик має враховувати національний контекст і потребує комплексного реформування адміністративних, судових та освітніх систем.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що державна політика у сфері прав людини в Україні перебуває у фазі активного переформатування. Вона стикається з системними викликами, однак водночас відкриває значні можливості для вдосконалення інституційних механізмів, посилення демократичного контролю та утвердження прав людини як фундаментальної цінності. Для досягнення реального прогресу необхідною умовою є подальше реформування судової та правоохоронної систем, підтримка громадських ініціатив, ефективна імплементація міжнародного досвіду та послідовне впровадження Національної стратегії з прав людини.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено цілісне теоретико-правове дослідження державної політики у сфері прав людини як суспільно-правового феномену, що поєднує нормативну, інституційну та практичну площини реалізації прав і свобод людини в умовах демократичної правової держави. Проведений аналіз дав змогу зробити низку важливих наукових та практичних висновків.

Права людини як правова категорія розглядаються в роботі з позицій інтеграції природно-правового та позитивістського підходів. Обґрунтовано, що права людини – це гарантовані законом можливості особи, які є природними, невід’ємними та безпосередньо діють у правовому полі. Їх зміст формується на основі історико-культурного розвитку суспільства, міжнародно-правових стандартів і конституційного регулювання.

Державна політика у сфері прав людини – це діяльність держави з управління та керівництва суспільством на підставі системи спеціальних заходів, цілей, принципів, які спрямовані на розроблення стратегічного курсу розвитку сфери гарантування та охорони прав та свобод людини та громадянина. Структурно ця політика включає нормативно-правову базу, інституційний механізм реалізації, моніторинг, аналітичну оцінку, а також процедури відповідальності за порушення.

На основі проведеного системного аналізу автором класифіковано державну політику у сфері прав людини за наступними критеріями: 1) за сферою регулювання: громадянські та політичні права; засоби масової інформації та інформаційний простір, інститут правосуддя та правоохоронні органи, права вразливих верств населення, освіта та культурні права, захист економічних прав та соціальний захист, захист права на здоров’я; 2) за рівнем ухвалення рішень: національна політика, регіональна політика, місцева політика, зовнішня політика; 3) за механізмом реалізації: превентивна політика, компенсаційна політика, реагуюча політика; 4) за часовими межами: короткострокова політика, середньострокова політика, довгострокова політика.

Визначено основні (загальноправові) та спеціальні принципи державної політики у сфері прав людини. До першої групи відносимо принцип верховенства права, принцип невідчужуваності прав людини, принцип рівності прав та свобод, принцип недискримінації, принцип правової визначеності та законності, принцип доступності правосуддя. До другої, принцип транспарентності та публічності, принцип прозорості та підзвітності державної політики у сфері прав людини, принцип об'єктивності та обґрунтованості у державній політиці у сфері прав людини, принцип оцінювання ефективності та результативності, принцип інклюзивності та рівності можливостей, принцип активної участі громадянського суспільства, принципи інтеграції та гармонізації державної політики, принцип національної та міжнародної відповідальності.

Вивчено та визначено перелік нормативно-правових актів, якими врегульовується державна політика у сфері прав людини в Україні. До них відносяться: Конституція України, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984); Конвенція про права дитини (1989); Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудових мігрантів та членів їхніх сімей (1990); Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006); Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006), Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Національна стратегія у сфері прав людини (затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021) та План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки. Зокрема, державну політику у сфері прав людини також реалізують такі документи, як: Закон України «Про громадські об'єднання», Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Закон України «Про

безоплатну правову допомогу», Закон України «Про судоустрій та статус суддів», Закон України «Про звернення громадян» та інші.

У процесі дослідження виявлено системні недоліки у діяльності судової та правоохоронної системи України, які ускладнюють реалізацію політики захисту прав людини. До них належать: низький рівень довіри громадян до судової системи, перевантаження судів, нерівномірність судової практики, слабкий контроль за дотриманням прав у місцях несвободи, низька правова обізнаність працівників правоохоронних органів, надмірна тривалість слідчих дій та судових розглядів. Це зумовлює необхідність формування нової філософії правоохоронної діяльності, в основі якої – партнерство з суспільством, прозорість, підзвітність та дотримання прав людини як ключовий критерій ефективності. Такий підхід має на меті змінити сприйняття правоохоронних органів як репресивного інструмента держави на суб'єкта публічного сервісу, орієнтованого на забезпечення безпеки, справедливості та законності.

Доведено, що ЗМІ, громадські організації та правозахисні ініціативи відіграють ключову роль у формуванні правосвідомості громадян, підвищенні обізнаності населення про свої права, а також у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Їхня активна участь у публічному просторі сприяє своєчасному реагуванню на порушення прав людини, посиленню прозорості державного управління та зростанню відповідальності посадових осіб перед суспільством. Рекомендовано законодавчо закріпити їх інституційне залучення до процесу формування, реалізації та моніторингу правозахисної політики як на державному, так і на місцевому рівнях. Це сприятиме усуненню практики тіньового впливу, забезпеченню балансу інтересів та посиленню ролі громадян у правотворчих процесах.

Проаналізовано результати опитувань та аналітичних звітів, на підставі чого встановлено стійкий зв'язок між рівнем довіри до судової влади і ефективністю реалізації державної політики у сфері прав людини. Зниження рівня довіри веде до зменшення кількості звернень до суду, втрати легітимності

судових рішень, посилення правового нігілізму та зростання запиту на позаправове вирішення конфліктів. Крім того, зростає частка громадян, які схильються до ідеї застосування позаправових, іноді навіть неправових, методів досягнення справедливості, що становить пряму загрозу верховенству права та демократичному ладу. У 2023 році 55% опитаних вважали допустимим покарання корупціонерів навіть із порушенням норм законодавства, що свідчить про кризу довіри до інституцій правосуддя і глибоке розчарування у спроможності держави гарантувати справедливість у межах правових процедур.

З огляду на це, у дисертації наголошено на необхідності реалізації комплексного підходу до відновлення довіри до судової влади, який включає інституційну реформу, підвищення професійної етики суддів, забезпечення реальної незалежності, прозорості судового процесу, а також ефективну комунікацію з громадськістю щодо судових рішень і діяльності судових органів. Без цього неможливе ефективне функціонування державної політики у сфері прав людини в демократичній та правовій державі.

Досліджено міжнародний досвід захисту прав людини на прикладі таких країн, як Німеччина, Польща, Швеція, Канада. Виявлено дієві інструменти правозахисної політики, зокрема: децентралізація правозахисних повноважень, інститут омбудсменів з розширеними мандатами, багаторівневі системи правової допомоги, національні правозахисні стратегії з чіткими індикаторами оцінювання. Отримані результати підтверджують необхідність адаптації цих кращих практик у національній системі захисту прав людини, що сприятиме підвищенню ефективності правозахисної діяльності, зміцненню довіри громадян до державних інституцій та розвитку громадянського суспільства. Також підкреслено важливість комплексного підходу, що включає активну участь усіх зацікавлених сторін і системну взаємодію між державними органами та суспільством.

Запропоновано механізми імплементації міжнародних правозахисних моделей в українське правове поле, серед яких: розширення повноважень Уповноваженого ВРУ з прав людини, запровадження правозахисного аудиту

діяльності органів влади, вдосконалення системи моніторингу дотримання прав, посилення правової просвіти. Окрему увагу приділено необхідності створення ефективної системи спеціалізованих правозахисних інституцій, зокрема інституту військового омбудсмена, дитячого омбудсмена та уповноваженого з питань захисту прав меншин. Такий підхід забезпечить більш цільовий контроль у специфічних сферах та сприятиме підвищенню рівня правового захисту вразливих груп населення.

Також підкреслено важливість запровадження комплексної системи правозахисного моніторингу з чітко визначеними індикаторами оцінки ефективності державної політики у сфері прав людини, а також механізмів реагування на виявлені порушення. Розширення інституційної участі громадянського суспільства – через створення консультативно-наглядових органів, залучення правозахисних організацій до оцінювання державної політики – має стати запорукою прозорості та відповідальності держави перед громадянами.

Визначено ключові напрями вдосконалення державної політики у сфері прав людини в Україні. Насамперед йдеться про необхідність системного оновлення державної правозахисної стратегії, що має спиратися на чітко визначені індикатори ефективності, регулярний моніторинг її реалізації та механізми громадського контролю. Важливим напрямом є посилення правової обізнаності населення, впровадження просвітницьких програм на всіх рівнях освіти та комунікаційних кампаній, спрямованих на утвердження культури прав людини.

У цьому контексті важливо затвердити на національному рівні Проєкт Плану відновлення України, розробленого робочою групою «Юстиція» Національної ради з відновлення України від наслідків війни, який охоплює широке коло проблем та пропонує чіткі кроки до їх вирішення, зокрема включає в себе реорганізацію системи правосуддя, забезпечення незалежності судової влади, розвиток інституту медіації, удосконалення механізмів доступу до

правової допомоги, створення умов для ефективного захисту прав людини, а також цифровізацію процесів у сфері юстиції.

Водночас у зв'язку із закінченням строку дії Плану дій Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки постає необхідність розроблення оновленого програмного документа, який би враховував нові реалії, спричинені повномасштабною війною, гуманітарною кризою, зростанням кількості вразливих груп населення, а також євроінтеграційні зобов'язання України. Такий документ має забезпечити системну та міжвідомчу координацію дій, включати реалістичні та вимірювані цілі, передбачати участь громадянського суспільства на всіх етапах його реалізації, а також бути адаптивним до динамічних змін у сфері прав людини.

Слід зазначити, що ефективність Плану дій Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки загалом підтвердила доцільність цілісного стратегічного підходу до правозахисної політики. Завдяки його реалізації було досягнуто прогресу у сфері прав осіб з інвалідністю, забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, запобігання дискримінації, правової просвіти, а також посилення інституційної спроможності окремих органів державної влади у сфері прав людини. Разом з тим, реалізація плану зіткнулася з низкою викликів, пов'язаних із безпековою ситуацією, нестачею ресурсів, а також фрагментарністю міжвідомчої взаємодії. Ці чинники вказують на необхідність розроблення нового плану дій, який би врахував не лише попередній досвід, але й актуальні ризики та виклики, передусім пов'язані з війною, відновленням зруйнованих інституцій і потребами постраждалих категорій населення.

Таким чином, державна політика у сфері прав людини потребує усестороннього та системного підходу, який включає не лише формулювання чітких правових норм, а й ефективний механізм їх реалізації, моніторингу та контролю. При цьому державна політика у сфері прав людини, що пронизує всі сфери діяльності держави та суспільства в цілому, має враховувати різнопланові інтереси та потреби громадян, забезпечуючи рівність, недискримінацію та захист основоположних свобод для кожного. Тому важливо забезпечити взаємодію усіх

гілок влади, правоохоронних органів, судової системи та інститутів громадянського суспільства задля гарантування захисту прав і свобод кожної особи. З цією метою варто звернути на увагу на запропоновані у Посібнику з розробки національних планів дій у сфері прав людини шляхи контролю за виконанням національних планів.

Крім того, необхідним є створення сталої нормативно-правової бази з урахуванням міжнародних стандартів та практик, що сприятиме підвищенню рівня довіри населення до державних інституцій та зміцненню правової держави.

Відтак отримані результати спрямовані на вирішення актуальної наукової проблеми – удосконалення концептуальних і прикладних засад державної політики у сфері прав людини з урахуванням національного контексту, міжнародних стандартів та викликів, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі спеціалізованих правозахисних інституцій (зокрема військового омбудсмена), розробці механізмів впровадження правозахисного аудиту, оцінці ефективності цифрових інструментів забезпечення прав людини, а також дослідженні прав людини в контексті екологічної, інформаційної та кібербезпеки. Враховуючи динаміку безпекових викликів і зростаючу роль технологій, актуальними є подальші розробки у сфері гарантування прав людини під час збройних конфліктів, окупації, в умовах інформаційної війни, а також у зв'язку з процесами післявоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hohfeld W. N. Fundamental legal conceptions as applied in judicial reasoning: and other legal essays. New Haven : Yale University Press, 1920. 124 p. URL: <https://archive.org/details/fundamentallegal00hohfuoft/page/12/mode/2up> (дата звернення: 21.01.2025).
2. Теорія держави і права : навч. посіб. / Н. Крестовська та ін. Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2021. 193 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24041> (дата звернення: 21.01.2025).
3. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки НаУКМА*. Політ. науки. 2005. Т. 45. С. 9–16. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2744> (дата звернення: 04.02.2025).
4. Братасюк М. Г. Природно-правова парадигма в постмодерній філософсько-правовій думці. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 167–172. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/8675> (дата звернення: 04.02.2025).
5. Кузьменко В. Онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 11–19. URL: <http://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3210> (дата звернення: 04.02.2025).
6. Панафідін І. О. Природно-правова концепція справедливої війни Гуго Гроцій. *Сталий розвиток промисловості та суспільства* Т. 2 : матеріали конференції. м. Кривий Ріг, 22–25 трав. 2013 р. Кривий Ріг, 2013. С. 143–144. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9904> (дата звернення: 05.02.2025).
7. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 16–20.

- URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7307fff-da74-4ed8-85fe-0c580aefb49b/content> (дата звернення: 05.02.2025).
8. Коваленко О. Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк). *Держава і право*. 2012. № 56. С. 101–103.
URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/64317> (дата звернення: 05.02.2025).
  9. Бариська Я. О., Попович Т. П., Когут М. Г. Природно-правова і позитивістська школи права: порівняльний аналіз основних позицій. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. 2018. Т. 1. № 49. С. 9–13.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34611> (дата звернення: 05.02.2025).
  10. Головка О. Історико-правові погляди Джеремі Бентама. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. 2017. № 23. С. 34–37.
  11. Тихолаз А. Г. Утилітаризм Джеремі Бентама та витоки англійського правового позитивізму. *Наукові записки. Спеціальний випуск*. 2001. Т. 19. С. 99–106.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b046d5af-34a8-44d8-bd6a-98d125aeae1/content> (дата звернення: 05.02.2025).
  12. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 16–35.
URL: <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8319f397-d776-4d44-b1b8-957bd6386cb8/content>
  13. Austin J. Lectures on jurisprudence, or, the philosophy of positive law. New Yeark : Henry Holt and Company, 1875. 504 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Lectures_on_Jurisprudence_Or_The_Philoso.html?id=Z3wV7gebQ3wC&redir_esc=y
  14. Kelsen H. Die Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft. *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im*

- Deutschen Reiche. 1916. Vol. 40. p. 95–153.
URL: <https://archive.org/details/kelsen-rechtswissenschaft-als-norm-oder-kultur/page/1219/mode/2up>
15. Абашкін В. О. Ганс Кельзен про юридичний позитивізм. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9-1. С. 4–6. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9/3.pdf>
16. Hart H. L. A. *The Concept of Law*. 3-тє вид. Oxford : Oxford University Press, 2012. 333 с.
17. Юхимюк О. М. Концепція принципів права Рональда Дворкіна. *Європейський правничий часопис*. 2024. № 2. С. 20–25. URL: <http://dspace.e-u.edu.ua/bitstreams/93acc069-6e76-45c4-ba3d-d042b6dcff4a/download> (дата звернення: 04.02.2025).
18. Максимов С. І. Філософія права Роберта Алексі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 1 (28). С. 89–97. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/101739> (дата звернення: 04.02.2025).
19. Переш І. Є., Фрідманський Р. М., Когут М. Г. Соціологічні теорії походження права. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів* : Матеріали XIV Міжнар. науково-практ. Конференції. м. Ужгород. 28–29 квіт. 2022 р. Ужгород. 2022. С. 37–41. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/41769> (дата звернення: 10.02.2025).
20. Білозьоров Є. В. Соціологічне розуміння права як підґрунтя діяльнісного підходу правознавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С. 8–12. URL: <https://doi.org/10.32782/392270> (дата звернення: 11.02.2025).

- 21.Єрмоленко А. Концепт раціональності в соціології Макса Вебера та його вплив на сучасні соціальні науки. *Філософська думка*. 2021. № 1. С. 37–56. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.037> (дата звернення: 14.02.2025).
- 22.Щербак С. Макс Вебер і сучасна плебісцитарна демократія. *Філософська думка*. 2021. № 1. С. 135–148. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.135> (дата звернення: 14.02.2025).
- 23.Ерліх Є. Основи соціології права XX.I. Дослідження живого права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. III. С. 211–220. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/11487> (дата звернення: 17.02.2025).
- 24.Tkhoruk Y., Teremtsova N. Relevance of the classic ideas of the sociology of law. *Норми права: соціологічні та філософські проблеми конституційної реформи* : Матеріали науково-практичної конференції, Київ. Київ, 2015. С. 491–492. URL: <http://www.soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2015/3-4/84.pdf> (дата звернення: 18.02.2025).
- 25.Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2007. 19 с.
- 26.Конституційне право : підручник / Ю. Барабаш та ін. ; ред. М. Козюбра. Київ : Ваіте, 2021. 528 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_0.pdf
- 27.Конституційне право : Навч. посіб. / Д. Терлецький та ін. ; ред. Д. Терлецький. Одеса : Фенікс, 2023. 584 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/71866ade-fd9c-4326-ab43-5be5c482f551/content>
- 28.Настільна книга громадянина : довідник / С. С. Чернявський, Л. В. Терещенко та ін. Харків : Фоліо, 2019. 656 с.
- 29.Тертишник В. М. Права людини. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 21.01.2025).

30. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. What are human rights?. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights>. (дата звернення: 18.02.2025).
31. Лаврук О. Сутність поняття державної політики. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3-4. С. 254–263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_3-4_25
32. Неділько А., Задорожний В., Бойко В. Публічна політика: навч. посіб. Полтава : ПолтНТУ, 2018. 225 с. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/8518/1/Навч%20посіб%20ППост.pdf>
33. Пащенко В. Громадянська освіта і визначення поняття «політика». *Політичний менеджмент*. 2004. № 5. С. 164–165. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9033/16-raschenko.pdf> (дата звернення: 19.02.2025).
34. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. К.: НАДУ, 2009. 288 с.
35. Липовська Н. А., Письменний І. В. Публічна політика : навч. посіб. 2-ге вид. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. 104 с. URL: [https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163019/Publiczna_polityka2\[1309\].pdf?sequence=1](https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163019/Publiczna_polityka2[1309].pdf?sequence=1)
36. Кучеренко О. Державна політика: аналіз сучасних політологічних концепцій. *Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні* : Матеріали науково-практ. конф., м. Київ. 1997. С. 279–281.
37. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюб. 2-ге вид. Київ: Основи. 1999. 422 с. URL: <http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/ПАЛ%20-%20Аналіз%20держ%20політики%201999%20424с.pdf> (дата звернення: 26.02.2025).

38. Коршунова Н. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження: дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ. 2018. 240 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3171> (дата звернення: 26.02.2025).
39. Івасюк І. Г. Загальна характеристика державної політики у сфері національної безпеки України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 169–174. URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-31>
40. Новакова О., Пашина Н. Аналіз державної політики : навч. посіб. Луганськ : СЛУ ім. В. Даля. 2013. 216 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6146/handbook.pdf;jsessionid=C3D53EA3CEC1ADC36181670017FC0BE3?sequence=3> (дата звернення: 27.02.2025).
41. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6
42. Державна політика. Глосарій термінів політики, що базується на доказах: Glossary of terms on evidence based public policy / ред. Л. Гонюкова. 2018. С. 5. URL: <https://play.google.com/store/books/details?id=FFFbDwAAQBAJ&pli=1> (дата звернення: 27.02.2025).
43. Васильєв О. С. Концептуалізація поняття «державна політика»: сучасне розуміння. *Державне будівництво*. 2014. № 1. С. 1–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_7 (дата звернення: 28.02.2025).
44. Мосенко Ю. О. Державна інформаційна політика України: організаційно-правові аспекти здійснення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.
45. Лисенко Я., Биков О. Вплив державної політики у сфері захисту прав людини на розвиток демократичної держави. *Legal Bulletin*. 2024. № 11.

- С. 16–22. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-11-A2> (дата звернення: 27.02.2025).
46. Nowicki M. What are human rights? : Report. Warsaw : Helsinki Foundation for Human Rights, 2010. 8 p. URL: <https://hfhr.pl/en/publications/what-are-human-rights-> (дата звернення: 11.03.2025).
47. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
48. Танцюра О. С. Окремі питання реалізації основних принципів людиноцентризму в процесі здійснення державної правової політики у сфері приватноправового регулювання. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 3. С. 98–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2017_3_17
49. Лисенко Я. Завдання державної політики у сфері прав людини, принципи її розбудови. *Національні інтереси України*. 2025. Т. 7. № 12. С. 636–646. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-7\(12\)-636-646](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-7(12)-636-646)
50. Лисенко Я. О. Стан державної політики у сфері прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 24–27. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/2>
51. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 42–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807>
52. McIntosh C. Principle. Cambridge advanced learner's dictionary & thesaurus. Cambridge. 2013. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/principle>
53. Principle, n. meanings, etymology and more. Oxford english dictionary. Oxford. URL: https://www.oed.com/dictionary/principle_n?tab=factsheet
54. Cervati A. Emilio Betti: interpretation of law and commitment of the contemporary jurist. *Critical Hermeneutics*. 2021. Vol. 5, no. 1. P. 1–38. URL: <https://doi.org/10.13125/CH/4951>

- 55.Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 22–28.
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854>
- 56.Зубко А. О. Щодо визначення поняття принципів адміністративної політики України. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 15–19.
URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-4.3>
- 57.Волошин Ю. Принцип. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ. 2004. Т. 6: Т-Я. С. 768.
- 58.Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «юридичні науки» / ред. А. Киридон ; уклад.: В. Бабка, М. М. Шумило. Київ : Держ. наук. установа «Енциклопед. вид-во». 2017. 152 с.
URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf (дата звернення: 21.03.2025).
- 59.Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI : станом на 31 берез. 2023 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 15.04.2025).
- 60.Шумейко Т. А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 081. Київ, 2022. 504 с.
URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/84033558-c4b3-49a8-b412-e8f0ae81db75/content> (дата звернення: 25.03.2025).
- 61.Яковлєв О. А. Принципи державної політики в галузі охорони праці: погляд правника. *Право та інновації*. 2017. Т. 2. № 15. С. 75–80.
URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/a26693bd-3879-4dd9-befa-7d5c43abfa95/content>
- 62.Діденко А. С. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері протидії кіберзлочинності. *Право і безпека*. 2020. Т. 76. № 1. С. 53–59.
URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.07>

63. Куца А. М. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 081. Запоріжжя, 2011. 17 с.
64. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1998. 282 с.
65. Некрашевич М. Сутність та принципи державної політики у сфері цифрової трансформації. *Публічне управління та адміністрування в умовах суспільних трансформацій* : збір. наук. статей студентів / ред. Н. Л. Новікова. Київ, 2022. С. 123–129.
URL: <https://knute.edu.ua/file/MjkwMjQ=/36158820a4d3537fa416cae1e7b87d89.pdf#page=123>
66. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верхов. Ради України від 17.06.1999 № 757-XIV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text> (дата звернення: 26.03.2025).
67. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 26.03.2025).
68. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : Рішення Конституц. Суду України від 20.06.2019 р. № 6-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (дата звернення: 26.03.2025).
69. Конституція України : Науково-практ. коментар / ред.: В. Я. Тацій та ін. ; відп. секретар О. В. Петришин. 2-ге вид, переробл. і допов.. Харків : Нац. акад. прав. наук України. 2011. 1128 с.
URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf (дата звернення: 26.03.2025).

70. Матвеева Ю. Принцип правової визначеності як складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 081. Київ. 2019. 220 с.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5db500da-d91f-422b-b976-bc2258d24a43/content>.
71. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) : Рішення Конституц. Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text> (дата звернення: 26.03.2025).
72. Венгер В. М. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 79–84.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9d898c48-42c9-4b82-9a0c-7be158e98e6d/content>.
73. Трихліб К. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 081. Харків, 2014. 20 с.
URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6487>.
74. Лисенко Я. О. Механізми забезпечення прав людини у демократичній державі. *Держава і суспільство: сучасні виклики та пошук рішень* : Зб. матеріалів III Всеукр. науково-теорет. конференції. м. Київ. 16 трав. 2024. С. 492–496.
URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20863/1/Збірник_матеріалів_16_05_2024_III_Всеукраїнська_науково_теоретична.pdf#page=492.
75. Пирога І., Кадебська Е. Інститут уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові*

праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки.
2023. №1(64). С. 19-25. URL: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3>

- 76.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» : Рішення Конституц. Суду України від 09.09.2010 № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text> (дата звернення: 04.04.2025).
- 77.Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право: конституційне право.* 2020. № 8/2020. С. 186-190. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.30>.
- 78.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): Рішення Конституц. Суду України від 25.12.1997 № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> (дата звернення: 04.04.2025).
- 79.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) : Рішення Конституц. Суду України від 07.05.2002 № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text> (дата звернення: 08.04.2025).

80. Лисенко Я. О., Биков О. М. Завдання та роль суду у забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні. *Legal bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 58–64. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B6>
81. Лисенко Я. О., Биков О. Значення суду в забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: матеріали VI Міжнародної конференції. м. Київ. 2024. С. 215–217. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/5932> (дата звернення: 08.04.2025).
82. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. № 48. С. 21–27. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/442>
83. Яка різниця між правосуддям і судочинством?. Коростенський міськрайонний суд Житомирської області. URL: <https://krm.zt.court.gov.ua/sud0610/gromadyanam/36/1754>
84. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2025).
85. Judgment of European court of human rights of 15.03.2022 in the case of Grzęda v. Poland № 43572/18. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216400> (дата звернення: 08.04.2025).
86. Judgment of European court of human rights of 05.04.2018 in the case of Zubac v. Croatia № 40160/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181821> (дата звернення: 08.04.2025).
87. Judgment of European court of human rights of 15.03.2018 in the case of Naït-Liman v. Switzerland № 51357/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181789> (дата звернення: 08.04.2025).

88. Judgment of European court of human rights of 12.11.2002 in the case of Běleš and Others v. the Czech Republic № 47273/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60750> (дата звернення: 08.04.2025).
89. Judgment of European court of human rights of 21.02.1975 in the case of Golder v. the United Kingdom № 4451/70. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
90. Judgment European court of human rights of 10.05.2001 in the case of Z and Others v. the United Kingdom № 29392/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59455>
91. Judgment of European court of human rights of 14.12.2006 in the case of Markovic and Others v. Italy № 1398/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78623>
92. Judgment of European court of human rights of 21.06.2016 in the case of Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland № 5809/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164515>
93. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 09.04.2025).
94. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.04.2025).
95. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 15.04.2025).
96. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 26 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

97. Голубєва Н. Ю. Змагальність як принцип цивільного судочинства. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет конференції ім. Ю. С. Червоного, м. Одеса, 18 груд. 2020 р. Одеса. 2020. С. 7–9. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f20d375-3e20-455e-b243-5fcd404df680/content> (дата звернення: 15.04.2025).
98. Стрілецька О. Наявність об'єктивного та неупередженого суду як елемент принципу змагальності в кримінальному процесі. V International Scientific and Theoretical Conference «Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations», Amsterdam, 23 лют. 2024 р. 2024. С. 110–113. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1626>
99. Назимко Є. С., Буга Г. С. Принцип незалежності суддів. Правова позиція. *Актуальні проблеми юридичної науки*. 2023. № 4. С. 61–64. URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/4/12.pdf> (дата звернення: 15.04.2025).
100. Пушкар С. І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2023. Т. 2. № 78. С. 336–341. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56475>
101. Judgment of European court of human rights of 25.02.1997 in the case of Findlay v. the United Kingdom № 22107/93. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58016>
102. Judgment of European court of human rights of 28.02.2011 in the case of Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland № 23614/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101962>
103. Judgment of European court of human rights of 25.09.2001 in the case of Şahiner v. Turkey № 29279/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59666>

104. Judgment of European court of human rights of 15.12.2005 in the case of Kyprianou v. Cyprus № 73797/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71671>
105. Judgment of European court of human rights of 15.10.2009 in the case of Micallef v. Malta № 17056/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95031>
106. Кучерява К. О. Обов'язковість виконання судових рішень як принцип судочинства. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : Матеріали II міжнар. науково-практ. Конференції. м. Суми. 18–19 трав. 2018 р. / Наук. керівник С. В. Щербак. Суми. 2018. С. 359–362. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/67567/1/naukov_%20konf_2.pdf#page=359
107. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 16.04.2025).
108. Гірич В. М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. *Аналітична записка*. Національний інститут стратегічних досліджень. 13 травня 2013 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-konteksti-reformuvannya> (дата звернення: 16.04.2025).
109. Тацій В. Доповідь Комісії Конституційної Асамблеї з питань правоохоронної діяльності «Щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції внесення змін до Конституції України (концептуальні підходи)». *Вісник конституційної асамблеї*. 2013. № 1. С. 286–293. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16434/1/Tatsiy_286-293.pdf

110. Арабаджи Н. Б. Правоохоронна функція національної поліції. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 70. С. 10–15. URL: <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.2>
111. Хлистік М. А. Визначення поняття правоохоронного органу в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 49–54. URL: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.4/09>
112. Литвиненко В. І. Поняття і класифікація завдань правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2015. № 16. С. 418–424.
113. Шкуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2004. 203 с.
114. Россоха С. В. Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2016. 17 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2574>
115. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Правознавство : підручник. Київ: Правова єдність. 2009. 792 с.
116. Тарасенко О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні державної безпеки під час особливого періоду: кримінально-правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 673–676. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/161>
117. Шай Р. Я. Окремі аспекти дослідження генезису правоохоронної функції держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 357–362.
118. Голодник Ю. Правоохоронні органи в механізмі забезпечення прав і свобод громадян та безпеки держави. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 106–112. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.13>

119. Васильєва В. І. Поняття та сутність правоохоронної функції держави. *Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України* : Тези доп. учасників науково-практ. конф. курсантів, студентів та слухачів магістратури. м. Харків. 12 груд. 2018 р. / наук. керівник І. Л. Невзоров. Харків, 2018. С. 38–41. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/12_12_2018/pdf/9.pdf
120. Терехов В. Ю. Сучасні аспекти теоретико-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. *Наукові записки*. Серія: Право. 2021. № 11. С. 91–96. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-11-91-96>
121. Коломієць Ю. М. Реалізація правоохоронної функції держави як пріоритетний напрямок діяльності Президента України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу. м. Харків. 27 жовт. 2017 р. Харків. 2017. С. 102–105. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/31.pdf
122. Беспалова О. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави. Харків : НікаН., 2014. 544 с.
123. Правоохоронна система: загальнотеоретична характеристика / Є. О. Гіда та ін. Теорія держави та права : підручник / ред. Є. О. Гіди. Київ, 2011. С. 576. URL: https://pidru4niki.com/1246122045046/pravo/pravoohoronna_sistema_zagalno_teoretichna_harakteristika
124. Правоохоронна система: загальнотеоретична характеристика / В. П. Власенко та ін. Теорія держави та права : Мультимед. посіб. Київ, 2024. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/tdp_2024/1lec/lec_4.html
125. Субота С. Аксіологічні засади правоохоронної діяльності в умовах розвитку громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 35–38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/7>

126. Тихонова Д. Поняття «правоохоронна діяльність» і функції правоохоронної діяльності. *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. наук.- практ. конференції. м. Харків. 20 квіт. 2022 р. Харків. 2022. С. 224– 225. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ccfd9e5-fd88-4b43-bc02-9ea8c21a8749/content>
127. Музичук О. М., Гончаренко Л. Л. Принципи забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності. *Наше право*. 2023. № 2. С. 178–183. URL: <https://doi.org/10.32782/NP.2023.2.25> (дата звернення: 17.04.2025).
128. Лисенко Я. О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні. *Наука і правоохорона*. 2024. Т. 3-4. № 65-66. С. 22–30. URL: http://naukaipravoochorona.com/journal/ukr/2024_3.pdf#page=21
129. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2015 № 878 : станом на 15 листопада 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
130. Семенишин М. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 143–146. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34998>
131. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : станом на 16 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
132. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2015 № 877 : станом на 15 листопада 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
133. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 4 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

134. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII : станом на 9 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
135. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV : станом на 19 грудня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
136. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052 : станом на 17 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
137. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV : станом на 31 березня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
138. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII : станом на 25 жовтня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
139. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII : станом на 25 березня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
140. The European committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment. Response of the Ukrainian side¹ to the report of the European committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) on its monitoring visit to Ukraine from 16th to 27th of october 2023: fulfilment of the recommendations, answers

- to information requests. Strasbourg : the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2024. 48 p. URL: <https://www.echr-cpt.com/2024/12/04/cpt-response-ukr-2023-visit/> (дата звернення: 21.04.2025).
141. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 21.04.2025).
  142. План дій Ради Європи для України на 2011 - 2014 роки : План Ради Європи від 23.06.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b25#Text (дата звернення: 21.04.2025).
  143. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 115–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2009_4_14 (дата звернення: 22.04.2025).
  144. Лисенко Я. О. Роль ЗМІ у забезпеченні державної політики у сфері прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 5, № 86. С. 441–446. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.65> (дата звернення: 23.04.2025).
  145. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді: посібник / ред. Р. Гомеш; пер. з англ. Л. Кіндрат, О. Черних. 2-ге вид. Страсбург. 2023. С. 456. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/media#7> (дата звернення: 22.04.2025).
  146. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
  147. Пахнін М. Л. Засоби масової комунікації та засоби масової інформації: співвідношення понять. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8.

- С. 65–71. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10916> (дата звернення: 22.04.2025).
148. Мороз Н. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України. *Гуманітарний журнал*. 2012. № 2-3. С. 205–210. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/570> (дата звернення: 22.04.2025).
149. Judgment of European court of human rights of 24.02.2020 in the case of Szurovecz v. Hungary № 15428/16. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196418>
150. Judgment of European court of human rights of 29.03.2016 in the case of Bédat v. Switzerland № 56925/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161898>
151. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
152. Харківська правозахисна група. Свобода інформації в Україні. Удосконалення законодавства і практики / Художн.-оформлювач Б. Захаров. Харків : Права людини. 2009. 180 с. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1236146361> (дата звернення: 24.04.2025).
153. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 19 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
154. Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-22#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
155. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX : станом на 5 січ. 2025 р. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 24.04.2025).
156. Гаврада І. Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 95–106. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9645/09-Gavrada.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.04.2025).
157. Tenth anniversary joint declaration: ten key challenges to freedom of expression in the next decade: Declaration of 03.02.2010. URL: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/tenth-anniversary-joint-declaration-ten-key-challenges-to-freedom-of-express.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).
158. Француз-Яковець Т. А. Інформаційно-правова культура як необхідний елемент формування сучасного інформаційного суспільства. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2022. № 1. С. 41-45
URL: <https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiivp/article/view/19>
159. Ukraine. Reporters Without Borders (RSF). URL: <https://rsf.org/en/country/ukraine> (дата звернення: 24.04.2025).
160. Напади на журналістів в Україні: 121 інцидент у 2024 році, – звіт фонду Justi. Національна спілка журналістів України. URL: <https://nsju.org/novini/napady-na-zhurnalistiv-v-ukrayini-121-incydydent-u-2024-roczy-zvit-fondu-justice-for-journalists/> (дата звернення: 24.04.2025).
161. Головенко Р. Дослідження ІМІ: Прозорість онлайн-медіа України зросла до 80% у 2024 році (оновлено). Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/doslidzhennya-imi-prozorist-onlajn-media-ukrayiny-zroslo-do-78-u-2024-rotsi-i64056> (дата звернення: 24.04.2025).

162. Opryshko D. Media ownership transparency as a shield against foreign interference. Centre for Media Pluralism and Freedom. URL: <https://cmpf.eui.eu/media-ownership-transparency-as-a-shield-against-foreign-interference/> (дата звернення: 24.04.2025).
163. Настанови з доступності вебвмісту (WCAG) 2.1. W3C. URL: <https://www.w3.org/Translations/WCAG21-ua/> (дата звернення: 25.04.2025).
164. Міжнародні настанови із вебдоступності WCAG 2.1 відтепер доступні українською. United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/mizhnarodni-nastanovy-iz-vebdostupnosti-wcag-21-vidteper-dostupni-ukrayinskoju> (дата звернення: 25.04.2025).
165. Дослідницька служба Верховної Ради України. Концепція реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя. Наукові концепції розвитку законодавчого регулювання суспільних відносин. 2023. № 5. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/law_judic_activ/concept_rz-pravsud/73711.html (дата звернення: 28.04.2025).
166. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проєкт Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Юстиція». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (дата звернення: 28.04.2025).
167. Вражаючими є як кількість справ, які надійшли до судів у 2023 році, так і кількість розглянутих справ в умовах війни та нестачі кадрів – Голова ВС Станіслав Кравченко. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1554727> (дата звернення: 28.04.2025).
168. У КГС ВС підбили підсумки роботи за 2024 рік. Верховний суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1753202/> (дата звернення: 28.04.2025).

169. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> (дата звернення: 07.05.2025).
170. Бабенко Г. Європейські стандарти судоустрою й статусу суддів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 353–356. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.61>
171. Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. Конституційне право. 2019. № 4. С. 74–80. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.11>
172. Воюта Д. У 2023 році ЄСПЛ постановив 130 рішень у справах проти України: про що ці справи. *Юридична газета*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/-u-2023-roci-espl-postanoviv-130-rishen-u-spravah-proti-ukrayini-pro-shcho-ci-spravi.html> (дата звернення: 27.05.2024).
173. Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights. 17th Annual Report of the Committee of Ministers. 2023. P. 170. URL: <https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af6e81>
174. Паньонко І.М. Причини та заходи щодо реформування правоохоронних органів України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 195-201. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2173/vnulpurn201480136.pdf> (дата звернення: 27.05.2024).
175. Криза правоохоронної системи України: монографія / В. Євдокимов та ін. ; ред.: В. Євдокимов, Д. Грицишен. Житомир : Вид. дім «Бук-друк», 2023. 584 с. URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8260/КРИЗА.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

176. Europe: crime index by country 2025. Numbeo.
URL: https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp?title=2025&region=150
177. Crime in Ukraine. Safety in Ukraine. Numbeo.
URL: https://www.numbeo.com/crime/country_result.jsp?country=Ukraine
(дата звернення: 12.05.2025).
178. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*.
URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 12.05.2025).
179. Лисенко Я., Биков О. Вплив громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики у сфері прав людини в Україні. *Технології та суспільство: взаємодія, вплив, трансформація*: зб. наук. пр. з матеріалами IV Міжнар. наук. конференції. м. Чернігів. 20 черв. 2025 р. Чернігів. Україна. 2025. С. 105–109.
URL: <https://doi.org/10.62731/mcnd-20.06.2025.002>
180. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
181. Дорожня карта до самозарадності громадського сектору. Регіональний порядок денний на 2022–2026 роки. ГО ICAP Єднання.
URL: https://ednannia.ua/images/Reg_poryad_broshura_A4_Preview.pdf (дата звернення: 13.05.2025).
182. Головащенко О. С. Розвиток інститутів громадянського суспільства як фундаменту для захисту прав людини. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення* : зб. тез Науково-практ. круглого столу, присвяч. 76-й річниці проголошення Заг. декларації прав

- людини. м. Хмельницький. 10 груд. 2024 р. Хмельницький. 2024. С. 32–35.
URL:
<https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20Круглий%20стіл%2010.12.2024.pdf#page=32> (дата звернення: 14.05.2025).
183. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права. Львів : Вид-во «Медицина і право». 2021. 256 с. URL:
<https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3353>
184. Arnstein S. R. A ladder of citizen participation. *Aip journal*. 1969. P. 216–224.
URL: https://www.historyofsocialwork.org/1969_ENG_Ladderofparticipation/1969,%20Arnstein,%20ladder%20of%20participation,%20original%20text%20OCR%20C.pdf
185. Rowe G., Frewer L. J. A typology of public engagement mechanisms. *Sage Journals. Science, technology, & human values*. 2005. Vol. 30, no. 2. P. 251–29. URL: <https://doi.org/10.1177/0162243904271724> (дата звернення: 15.05.2025).
186. IAP2's spectrum of public participation. An international leader in public participation (P2). URL: http://iap2.org.au/wp-content/uploads/2020/01/2018_IAP2_Spectrum.pdf (дата звернення: 15.05.2025).
187. EPA's model of public involvement and collaboration options. United States Environmental Protection Agency. URL: <https://www.epa.gov/sites/default/files/2015-09/documents/spectrum508.pdf> (дата звернення: 16.05.2025).
188. Аналітичне дослідження громадянської участі у прийнятті політичних рішень на рівні територіальних громад. Проєкт USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»). Громад. орг. «Європ. діалог». 2024. 150 с. URL: <https://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2024/07/Analitichne-doslidzhennya.pdf> (дата звернення: 16.05.2025).

189. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. Прийнято Комітетом міністрів Ради Європи 27 вересня 2017 року на 1295-му засіданні заступників міністрів. *Офіційний сайт Ради Європи*. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-92decision-making/168076e135> (дата звернення: 19.05.2025).
190. Міжнародний ін-т демократії та сприяння виборам. Система оцінювання стану демократії на місцевому рівні / пер. з англ. Strategic Agenda ; Розроб. укр. версії В. Ардицка. Stockholm : Bulls Graphics, 2017. 120 с. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/state-of-local-democracy-framework-UK.pdf>
191. Beetham D., Carvalho E., Weir S. Assessing the quality of democracy. An overview of the international idea framework. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/assessing-the-quality-of-democracy/assessing-the-quality-of-democracy-an-overview-of-the-international-idea-framework.pdf> (дата звернення: 19.05.2025).
192. Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні – 2023-2025. Український незалежний центр політичних досліджень. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiekt/y/indeks-stalosti-organizatsij-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrajini-2023-2024>
193. Ukraine overall the Rule of law index score 2024. World Justice Project. Advancing the rule of law worldwide. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2024/Ukraine/> (дата звернення: 26.05.2025).
194. Open government for Ukraine, the Rule of law index 2024. World Justice Project. Advancing the rule of law worldwide. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2024/Ukraine/Open%20Government/>
195. Fundamental rights for Ukraine, the Rule of law index 2024. World Justice Project. Advancing the rule of law worldwide.

- URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2024/Ukraine/Fundamental%20Rights/>
196. Ukraine: Freedom in the World 2025 country report. Freedom House.
URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2025> (дата звернення: 26.05.2025).
  197. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023. Центр прав людини ZMINA та ін. 2024. 538 с. URL: <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf> (дата звернення: 23.05.2025).
  198. Мирошниченко А. І., Бойко В. В. Роль держави та громадянського суспільства у захисті прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. *Молодий вчений*. 2025. № 1 (132). С. 130–134.
URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/18613>
  199. Семьоркіна К. О. Механізми участі організацій громадянського суспільства у виробленні державної політики у сфері прав людини. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 5. С. 118–122.
URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5985&i=24>
  200. Бровко Н. І. Розвиток громадських ініціатив в Україні в процесі євроінтеграції. Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали Міжнар. наук. інтернет-конференції. м. Тернопіль. 12–13 вересня 2024 р. м. Тернопіль. 2024. С. 47–49. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3954 (дата звернення: 15.05.2025).
  201. Кононенко М. О. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства : випускна кваліфікаційна робота. Київ. 2023. 45 с.
URL: http://dp.knute.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7791/1/Кононенко_В_КР.pdf
  202. Березовський Р. Вдосконалення діяльності правозахисних громадських організацій в контексті публічно-управлінських впливів : дис.

- ... д-ра філософії : 281. Одеса. 2024. 271 с.
URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/dissphd/berezovskyi_r_dis.pdf
203. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. / В. Яблонський та ін. ; ред.: О. Корнієвський, Ю. Тищенко, В. Яблонський. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2019. 112 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/dopov_gromad-suspilstvo_druk_04_12_2019.pdf
204. Королько В. Г., Некрасова О. В. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика : підручник. 3-тє вид. Київ : Вид. дім «Києво-Моги́л. акад.», 2009. 831 с.
205. Риженко І. М., Демянюк О. М. Загальна характеристика регіональних систем захисту прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2024. № 68. С. 145–148. URL: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.28>
206. Мамедов Є. Е. Універсальні і регіональні системи захисту прав людини. *Європейські перспективи*. Міжнародне право. 2022. № 2. С. 139–144. URL: <https://doi.org/10.32782/EP.2022.2.21> (дата звернення: 28.05.2025).
207. Регіональні системи захисту прав людини. Посібник про зобов'язання держави щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. 2024. URL: <https://www.endcrsv.org/uk/guidebook/pcзпл/> (дата звернення: 28.05.2025).
208. Весельська Л. А. Міжнародний досвід державного регулювання соціальної безпеки в країнах з різними моделями соціального розвитку: застосування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. Механізми державного управління. 2021. № 17. С. 108–113. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2011/28.pdf (дата звернення: 29.05.2025).

209. Лисенко Я. Міжнародні підходи до формування державної політики у сфері прав людини та їх значення для України. Scientific vector of various sphere' development: reality and future trends : V International Scientific and Practical Conference, м. Vinnytsia, UKR – Vienna. AUT. 18 липня 2025 р. 2025. С. 318–321. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.18.07.2025.033>
210. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Handbook on national human rights plans of action: Professional training series no. 10. New York and Geneva : United Nations, 2002. 115 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/training10en.pdf> (дата звернення: 03.06.2025).
211. National programme for the protection and promotion of human rights in Latvia. Geneva : United Nations, 1995. 26 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/170899?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 05.06.2025).
212. National human rights action plans: An inventory. The Danish Institute for Human Rights. URL: <https://www.humanrights.dk/research-project/national-human-rights-action-plans-inventory> (дата звернення: 11.06.2025).
213. Amis L. How to develop a human rights policy : A guide for business. 2nd ed. United Nations Global Compact and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2015. 36 p. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/3-%20UNGC%20HumanRights_Policy_Guide_2nd_Edition.pdf (дата звернення: 09.06.2025).
214. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
215. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII : станом на 9 квітня 2025 р.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
216. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 9 травня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
217. EU action plan on human rights and democracy 2020-2027. European Centre of Excellence for Civilian Crisis Management. URL: <https://www.coe-civ.eu/kh/eu-action-plan-on-human-rights-and-democracy-2020-2027> (дата звернення: 09.06.2025).
218. EU action plan on human rights and democracy 2020–2027. The European External Action Service. 2020. 34 p. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-action-plan-human-rights-and-democracy-0_en (дата звернення: 09.06.2025).
219. Youngs R., Ventura E. The EU pushes back a new democracy plan: A mistake?. SHAPEDEM-EU Publications. 2024. 10 p. URL: [https://www.cidob.org/sites/default/files/2025-03/SHAPEDEM-EU_Publication_7_The_EU_pushes_back_a_new_democracy_plan_\(D7.2\).pdf](https://www.cidob.org/sites/default/files/2025-03/SHAPEDEM-EU_Publication_7_The_EU_pushes_back_a_new_democracy_plan_(D7.2).pdf) (дата звернення: 09.06.2025).
220. Wündsch M., Windfuhr M. National Baseline Assessment. Contribution to the update of the National Action Plan on Business and Human Rights : Analysis. Berlin : German Institute for Human Rights. 2022. 43 p. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssaoar-81703-7> (дата звернення: 09.06.2025).
221. The Institute. German Institute for Human Rights. URL: <https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/en/institute> (дата звернення: 09.06.2025).
222. The Commissioner for Human Rights Policy and Humanitarian Assistance. German Federal Foreign Office. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/about-us/coordinators/hr-commissioner> (дата звернення: 09.06.2025).

223. Basic Law for the Federal Republic of Germany : of 08.05.1949 no. 100-1 : as of 22 March 2025. Federal Law Gazette. 2025. 22 March. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 09.06.2025).
224. Child and youth welfare ombudsman services. Bundesnetzwerk Ombudschaft in der Kinder- und Jugendhilfe e.V. URL: <https://www.ombudschaft-jugendhilfe.de/de/topic/6500.english.html> (дата звернення: 09.06.2025).
225. The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces. German Bundestag. URL: <https://www.bundestag.de/en/parliament/commissioner> (дата звернення: 10.06.2025).
226. Сарнавський М. Формування інституту військового омбудсмена в Україні: роль і значення принципу незалежності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія право. 2025. Т. 3. № 88. С. 41–48. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.6> (дата звернення: 10.06.2025).
227. Poland - National Action Plans on Business and Human Rights. National Action Plans on Business and Human Rights. URL: <https://globalnaps.org/country/poland/> (дата звернення: 11.06.2025).
228. Polish NAP for the Implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights - Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland - Gov.pl website. Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland. URL: <https://www.gov.pl/web/diplomacy/polish-nap-for-the-implementation-of-the-un-guiding-principles-on-business-and-human-rights> (дата звернення: 11.06.2025).
229. Kilanowski M. Evaluating the Polish NAPs: Lessons for the Future Implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. *Business and Human Rights Journal*. 2024. Vol. 9, no. 1. P. 163–168. URL: <https://doi.org/10.1017/bhj.2023.4>

230. Polish Institute for Human Rights and Business (PIHRB). Polski Instytut Praw Człowieka i Biznesu. URL: <https://pihrb.org/polish-institute-for-human-rights-and-business-pihrb/>
231. Commissioner for Human Rights. Biuletyn Informacji Publicznej RPO. Rzecznik Praw Obywatelskich. URL: <https://bip.brpo.gov.pl/en/content/commissioner-human-rights> (дата звернення: 11.06.2025).
232. Винник О., Гніденко В. І. Перспективи розвитку інституту спеціалізованого омбудсмена в Україні. *Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства* : Матеріали XIII Всеукр. науково-практ. конференції студентів, аспірантів та молодих науковців. Ч. 1. м. Сєвєродонецьк. 10–11 грудня 2020 р. Сєвєродонецьк. 2021. С. 92–97. URL: https://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/Конференція-грудень-2020_1.pdf#page=92
233. About the Parliamentary Ombudsmen. JO - Riksdagens Ombudsmän. URL: <https://www.jo.se/en/about-jo/> (дата звернення: 11.06.2025).
234. The Ombudsmen - Riksdagens Ombudsmän. JO - Riksdagens Ombudsmän. URL: <https://www.jo.se/en/about-jo/the-ombudsmen/> (дата звернення: 11.06.2025).
235. About «Norges Institusjon for Menneskerettigheter». NIM. URL: <https://www.nhri.no/en/about/>
236. About The Danish Institute for Human Rights. The Danish Institute for Human Rights. URL: <https://www.humanrights.dk/about-us> (дата звернення: 11.06.2025).
237. About the Canadian Human Rights Commission. Canadian Human Rights Commission. URL: <https://www.chrc-ccdp.gc.ca/about-commission> (дата звернення: 12.06.2025).
238. Canadian Human Rights Commission's 2024 Report to Parliament. Canadian Human Rights Commission. URL: <https://www.chrc->

ccdp.gc.ca/resources/publications/canadian-human-rights-commissions-2024-report-parliament

239. Балагура М. Правові механізми захисту демократії у світі: досвід розвинених країн та можливості його імплементації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 622–624. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/147>
240. How are human rights protected in Canada?. Canadian Human Rights Commission. URL: https://epe.lac-bac.gc.ca/100/205/301/tbs/reports_plans_priorities/2013-2014e/www.chrc-ccdp.gc.ca/eng/content/how-are-human-rights-protected-canada?nodisclaimer=1
241. Ковальський В. Національна стратегія у сфері прав людини виконується повільно. *Юридичний вісник України*. Щотижнева загальнонаціональна правова газета. ON-LINE ВЕРСІЯ. URL: <https://yvu.com.ua/natsionalna-strategiya-u-sferi-prav-lyudyny-vykonuyetsya-povilno/>